

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUTSAL KİTAPLARDA YÖNETİM KAVRAMI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Melike ÇAĞLAYAN YENER

EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

KIRIKKALE-2021

T.C.

**KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KUTSAL KİTAPLARDA YÖNETİM KAVRAMI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

**Melike ÇAĞLAYAN YENER
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

KIRIKKALE-2021

KABUL VE ONAY

Melike ÇAĞLAYAN YENER tarafından hazırlanan “KUTSAL KİTAPLARDA YÖNETİM KAVRAMI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY-ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.

Başkan: Prof. Dr. Cemalettin İPEK

Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Kırşehir

Ahi Evran Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.

Üye: Doç. Dr. Neslin İHTİYAROĞLU

Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.

Tez Savunma Tarihi: 03/06/2021

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Melike ÇAĞLAYAN YENER

24/06/2021

ÖZET

KUTSAL KİTAPLARDA YÖNETİM KAVRAMI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Kırıkkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN
Haziran 2021, 97 sayfa

Bu araştırmanın amacı, toplumun düzenini, birlik ve beraberliğini tesis etmek hususunda önemli bir etken olan yönetim konusunu, Kutsal Kitaplardan; Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân'ı Kerim çerçevesinde incelemektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle yönetim konusu araştırılmış, ardından bahsedilen Kutsal Kitaplarda yönetim ile ilişkilendirilen kavramlar açıklanarak ele alınmıştır.

İlk bölümde, tarihin her döneminde ve her toplumda var olan yönetim ve yönetim unsurlarına değinilerek, değışen zaman ile birlikte ortaya konulan farklı yönetim yaklaşımları açıklanmış, din ve yönetim bağlamı incelenmiştir. İkinci bölümde ilahi dinlerin temel kaynakları; Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân'ı Kerim ile ilgili tarihsel ve içeriksel genel bilgiler verilerek, bu kitapların bölümleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Kutsal Kitaplar'da bahsedilen yönetim anlayışı ile ilgili söylemlere yer verilerek, konu ile ilgili öne çıkan kavramlar, doğrudan alıntılar ile desteklenerek açıklanmıştır.

Araştırmanın sonucunda, Kutsal Kitaplar nezdinde, Rabbin emirlerine uygun olarak yürütülen yönetimlerin uygun görüldüğü kanısına varılmış ve ahlaki değerleri benimseyip bu değerler doğrultusunda sürdürülen yönetimlerin güçlü ve muteber olarak kabul edildikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutsal Kitaplar, Yönetim, Ahlaki Değerler

ABSTRACT

A COMPARATIVE ANALYSIS ON THE CONCEPT OF MANAGEMENT IN THE BIBLES

Kırıkkale University
Institute of Social Sciences
Department of Educational Administration and Supervision, Master's Thesis
Supervisor: Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN
June 2021, 97 pages

The aim of this research is to deal with the issue of administration, which is an important factor in establishing the order, unity and unity of society, within the framework of the Sacred Books, the Torah, the Psalms, the Bible and the Qur'an. For this purpose, firstly, the subject of administration was researched, and then the concepts associated with administration in the mentioned Sacred Books were explained and discussed.

By referring to the administration and administration elements that exist in every period of history and in every society, the different management approaches that have been put forward with the changing times are explained in the first part, and the religion and the governance context has been examined. In the second part, basic sources of divine religions; Historical and contextual general information about the Torah, the Psalms, the Bible and the Qur'an are given, and their chapters are explained. In the third part, the views about the management approach mentioned in the Sacred Books are included and the prominent concepts related to the subject are explained by supporting with verses.

As a result of the research, the Sacred Books; It is stated that he deems appropriate the administrations carried out in accordance with the orders of the Lord. It has been stated that the administrations that adopt moral values and continue in line with these values are strong and reliable.

Keywords: Sacred Books, Management, Moral Values

TEŞEKKÜR

Toplumsal bir varlık olarak yaratılan insan, ihtiyaçlarını karşılamak için diğer insanlar ile bir arada olmak zorundadır. İctimai bağlamda bir düzenin oluşması, huzurlu ve mutlu bir hayatın devam ettirilmesi ise iyi bir yönetime bağlıdır. Tarih boyunca hep var olan, üzerinde fazlaca söz söylenen ve farklı metotlar içeren yönetim olgusu, dinlerin de üzerinde söz söylediği bir konu olmuştur.

İnananları üzerinde en sert yasalardan bile daha etkili olabilen Kutsal Kitaplarda, insan hayatına dair çeşitli düzenlemeler, kurallar, kaideler belirlenmekte ve şartlar koşulmaktadır. Toplumsal barış ve huzurun tesisi için önemli bir olgu olan yönetim konusunda da görüşler bildirilerek insanlara yol çizilmektedir. Bu konuda biçimsel çerçeveden öte ahlaki zemin vurgulanmakta, en ideal yönetimin Tanrı'nın buyruklarına uygun olarak yürütölen yönetim olduğuna işaret edilmektedir. Bu çalışmada Kutsal Kitaplardan Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân'ı Kerim incelenerek, yönetim ile ilişkili kavramlar ve ayetler araştırılmıştır.

Araştırma süresince, görüş ve önerileri ile yolumu aydınlatan ve araştırmamı tamamlamamı sağlayan Sayın Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN hocama teőkükürlerimi sunarım.

Yaşamım boyunca her daim yanımda olan, desteklerini esirgemeyen ve hayatımı kolaylaştıran kıymetli eşim Mehmet Yener'e, canım kızım Eslem Nehir'ime, anneme ve babama teőkükür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
TEŞEKKÜR	V
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	VI
TABLOLAR	VIII
KISALTMALAR	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1 Problem Durumu	2
1.2 Araştırmanın Amacı	3
1.3 Araştırmanın Önemi	4
1.4 Yöntem	5
1.4 Sınırlılıkları	6

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Örgüt, Yönetim ve Yönetim Bilimi	7
2.2. Yönetiminin Tarihsel Arka Planı	10
2.2.1. Bilimsel Yönetim Öncesi Dönem	10
2.2.2. Klasik Yönetim Anlayışı	11
2.2.2.1. Bilimsel Yönetim Yaklaşımı-Frederick W. Taylor	11
2.2.2.2. Yönetim Süreci Yaklaşımı-Henri Fayol	12
2.2.2.3. Bürokrasi Yaklaşımı-Max Weber	13
2.2.3. Neo-Klasik Yönetim Anlayışı	14
2.2.4. Modern Yönetim Anlayışı	15
2.2.4.1. Sistem Yaklaşımı	15
2.2.4.2. Durumsallık Yaklaşımı	15
2.3. Din ve Yönetim	16
2.4. Din ve İnsan	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Kutsal Kitaplar Hakkında Genel Bilgiler	22
--	----

3.1.1. Eski Ahid/Tanak (Tevrat, Nebiim, Ketuvim)	22
3.1.2. Yeni Ahid/İncil	24
3.1.3. Kur'ân-ı Kerim.....	26

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Kutsal Kitaplarda Yönetim	29
4.1.1. Adalet.....	33
4.1.1.1. Kavramsal Çerçeve.....	33
4.1.1.2. Kutsal Metinlerde Adalet Anlayışı.....	34
4.1.2. İtaat	40
4.1.2.1. Kavramsal Çerçeve.....	40
4.1.2.2. Kutsal Metinlerde İtaat Anlayışı.....	42
4.1.3. Sabır	51
4.1.3.1. Kavramsal Çerçeve.....	51
4.1.3.2. Kutsal Metinlerde Sabır Anlayışı	52
4.1.4. Şûra	60
4.1.4.1. Kavramsal Çerçeve.....	60
4.1.4.2. Kutsal Metinlerde Şûra Anlayışı	61
4.1.5. Tevâzu	68
4.1.5.1. Kavramsal Çerçeve.....	68
4.1.5.2. Kutsal Metinlerde Tevâzu Anlayışı.....	69
4.1.6. Bilgelik/Hikmet.....	75
4.1.6.1. Kavramsal Çerçeve.....	75
4.1.6.2. Kutsal Metinlerde Bilgelik Anlayışı.....	76
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	84
KAYNAKLAR	89

TABLÖLAR

Tablo 1. Eski ve Yeni Ahid'in Bölümleri	25
Tablo 2. Kur'ân-ı Kerim'in Bölümleri	27

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev. : Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ef. : Efesliler

Fil. : Filipililer

Fim. : Filimon

Gal. : Galatyalılar

Kol. : Koloseliler

Kor. : Korintliler

Pav. : Pavlus

Ro. : Romalılar

Sel. : Selanıkliler

Tim. : Timeteos

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

İnsanın toplumsal bir varlık olarak yaratılmış olması, diğer insanlar ile bir arada yaşamasını ve yardımlaşmasını zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla birçok insan, bir araya gelerek örgütler oluşturmuşlardır. Bu sayede insanlar, sağlık sorunları için sağlık örgütlerine, manevi hissiyatlarını pekiştirmek için dini örgütlere, siyasi istek ve eğilimler için siyasi örgütlere ve sosyal olarak vakitlerini güzel geçirmek ve kendilerini geliştirmek için sosyal örgütlere yönelmektedirler (Can, 2002: 3).

Örgütler yetki ve sorumlulukları, emir komuta zincirlerini düzenleyerek işlerin kolay ve sistemli bir şekilde yürütmesini sağlarlar (Tortop, İşbir, Aykaç, Yayman, Özer, 2012: 54). Bir örgütün varlığı; karar verme, planlama, eşgüdümleme, denetleme gibi eylemleri sağlayacak olan yönetimi gerektirir (Can, 2002: 21). Yönetim; sosyal bir varlık olan insanın diğer insanlarla bir arada, farklı inanç ve değerlere saygılı bir şekilde, çıkan problemleri de barışçıl bir nitelikte çözebilme sanatıdır (Torun, 2017: 24). Yönetim ile ortak unsuru “insan” olan din kavramı, konu gereği tanımlanacak olursa; din, müntesiplerini özgür iradeleri ile günümüzde ve gelecekte mutluluğa ulaştırmayı hedefleyen ilahi kurallar bütünüdür (Tümer, 1994: 314). Din ve yönetim kavramı karşılaştırıldığında, esasen ikisinin de özünde toplumun mutluluğunu imar etme kaygısı taşıdığı söylenilebilir.

Ahlaki erdemleri esas alan bir yaşam, Kutsal Kitapların özüdür. İlâhi kitaplarda insana yüce anlamlar yüklenmekte ve onu; yaratılanların en güzeli olan (Tin, 95: 4), yaratılanların birçoğundan üstün bulunan, şan ve şeref sahibi olan (İsra, 17: 70), Tanrı’dan bir parça taşıyan, yıkanan ve kutsallaşan (1.Korintliler 6; 11), iyilik, merhamet, itaat, mutluluk gibi cevherleri taşıyan (Galatyalılar 5; 22-23), Tanrı’ya en yakın olan (Tesniye, 4: 7), emir ve yasaklara itaati ile değerli hale gelen bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Dolayısıyla Tanrı, dört kitapta da kendi emir ve

yasaklarına bağılı bir insan modeli oluşturmayı arzu etmekte, yaşamın zeminineahlaki kaideleri yerleştirmektedir. Elbette ki bu emir ve yasaklar toplumsal hayatın bir gereği olan yönetim için de geçerli olmaktadır.

1.1. Problem Durumu

2000’li yılların yaşandığı günümüzde, ilerlemişlik düzeyi önemli olmaksızın, tüm toplumlar için, köklü bir gelişim ve değişimin yaşanıyor olması bir gerçektir. Bu değişimler daha çok şimdiki zaman ve gelecek zamanda, daha refah ve güçlü bir toplum oluşturma kaygısı sebebiyledir. İnsanlık tarihi için bir dönüm noktası olan Sanayi Devrimi ile birlikte eski olandan uzaklaşarak, yeni yaklaşımlar ve yeni yollar arayışı öne çıkmış, bu durum hayatın her alanında etkin olmuştur (Ökmen, Baştan vd, 2004: 23).

İhtiyaçlarını diğer insanlar ile birlikte olduğu sürece karşılayabilen insan, bu değişime paralel olarak “yönetim” olgusunda da değişime ve gelişime yoluna gitmiş, yöneten ve yönetilen kesim arasındaki ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesini ve yeni paradigmalardan oluşturulmasını zorunlu bir süreç olarak yaşamıştır.

İnsanların ortak bir amaç etrafında, koordinasyonlu bir şekilde hareket etmelerini ifade eden yönetimin zaman içerisindeki değişimine bakıldığında (Tosun, 1962: 161), 1900’lü yıllara kadar olan dönem “Bilimsel Yönetim Öncesi Dönem” olarak kabul edilmekte ve bu dönemde dürüstlük ve fedakârlık gibi değerler ve bazı kaideler vurgulanmaktadır (Yenisu vd, 2019: 517). İnsanlık tarihinde büyük bir değişim yaratan Sanayi Devrimiyle, yönetim kavramı daha çok irdelenen bir konu haline gelmiş, bilinen yönetim kaidelerinin üzerine daha fazlası eklenerek “Klasik Yönetim Anlayışı” adı altında birçok gelişmeler yaşanmıştır. 1930’lu yılların ardından iktisadi ve teknoloji yönünden daha da gelişen insanoğlu, yönetim anlamında eksiklerini bir nebze daha tamamlayarak yönetim anlayışını bir adım daha ileri taşımış ve bu döneme “Neo-Klasik Yönetim Anlayışı” adını vermiştir (Demir, 1997: 136). Ve fazla ayrıntıyı göz önünde bulundurarak, daha geniş perspektiften bakabilmeyi başarmış ve “Çağdaş Yönetim Anlayışına” geçmiştir.

Tüm bu gelişmeler ile birlikte, insan için manevi bir ihtiyaç ve gereklilik arz eden dinler, müntesiplerini tarih boyunca etkisi altına almış, ahlaki kuralları ile insanları mezcetmiş ve yönlendirmiştir. Tarihin hiçbir döneminde “dinsiz toplum”

görülmemiş, her toplumda “inanış ve din” sürekli bir biçimde var olagelmıştır. İnsana güç ve destek veren, kötülüklerden uzaklaştıran din duygusu; doğuştan gelen, insana sağlam bir kişilik kazandıran, insanları ortak hissiyatlarda birleştiren, düzeni sağlayan ve insan ruhunu sükûnete ve dinginliğe erdiren bir mahiyettedir (Küçük vd, 2010: 45, 46). İnsan hayatı ile daima iç içe olan dinler ve dinlerin topluma sunduğu yazılı kuralların yönetim konusunda da pasif bir tavır ve duruş takınması beklenilemez. Bu dinler, insanlara her alanda olduğu gibi yönetim alanında da yol göstermekte, işaret ettiği konular ile olması gereken yönetim anlayışına ışık tutmaktadır.

Yönetim konusundaki bunca değişim ve paradigmaya rağmen, istenilenin tam olarak elde edilip edilmemesi tartışmaya açık bir konudur. İnsan hayatındaki etkisi yadsınamaz derecede önemli olan dinlerin, yönetim konusundaki görüşleri ve önerileri ile ilgili yapılan çalışmaların az oluşu sebebiyle, bu çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür. Bu çalışmada insan için elzem olan iki önemli olgu, yönetim ve din birleştirilerek, Kutsal Kitaplarda yönetim ile ilgili öne çıkan metaforlar incelenmiş, yönetimi geçerli ve güçlü kılan kavramlar irdelenmiş, Kutsal Kitaplardaki ilintili söylemler ortaya konularak, ideal yönetimin temel taşları belirlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle dinin toplum üzerindeki etkisi göz önüne alındığında gerek yönetici gerekse de yönetilenlerin bu konuda bilinçlendirilmeleri hedeflenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Toplumda birlik ve beraberliğin, huzur ve güvenin tesis edilmesinde önemli bir etken olan “yönetim”, üzerinde birçok görüşün polemik hale geldiği bir kavramdır. İnsan unsurunu farklı yönleri ile değerlendirerek oluşturulmuş argümanlar, farklı zamanlarda denenmiş ve farklı düzeylerde gelişmeler yaşanmıştır. Bu çalışma da ulaşılmak istenen durum, var olan argümanlar ile birlikte müntesiplerini her anlamda yönlendiren Kutsal Kitaplardaki emirleri birleştirilerek, toplum yararına daha iyi bir yönetim anlayışı adına ilham oluşturmaktır.

Her Kutsal metin, “insanlara yol gösterici olduğu; zamanın geçmesi ile eskimeyen, değerini koruyan kaidelerinin, insanların daha iyi bir toplum oluşturmalarını sağlayacağı ve bu kaidelere tutunulursa yönetimin daha iyi bir hal alıp, daha

sorunsuz işleyeceği” öncülüne sahiptir. Bu öncülden esinlenerek oluşturulmaya çalışılan bu çalışmada, aşağıdaki belirlenen sorulara cevaplar bulmaya çalışılmıştır:

1. Yönetim nedir? Yönetim kavram ve ilkeleri nelerdir?
2. Din ve yönetim ilişkisi ne şekildedir?
3. Yönetim ve yönetimle ilgili kavramların kavramlarının Kutsal Kitaplardaki mahiyeti nedir?
4. Yönetim ve yönetimle ilgili kavramlar dört kutsal kitap ele alınarak karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuç nedir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Fiziki âlemin bir nüvesi olan insanın ortaya koyduğu her tavır ve düşünce, yine bu âleme ait olduğu için araştırılıp incelenebilir bir nitelik arz etmektedir. Duruma bu açıdan yaklaşıldığında insanın sahip olduğu ideolojiler, inançlar ve kabullerde de insana ait izlere rastlamak mümkündür. Bu ideolojileri ortaya koyan insanın içinde yaşadığı toplumda var olan ve geçmişten gelen inanç ve kabullerden etkilenmesi de muhakkaktır. Ancak hangi düşünce olursa olsun eğer sonunda başarıya ulaşmak istiyor ve bu kaygı ile hareket etmeyi kendine amaç ediniyorsa şayet, insanın belli bir düzen ve intizam içinde hareket etmesi gerekmektedir. Esasen din dediğimiz olgu da tıpkı bir ideoloji ya da düşüncede var olan durum gibi belli bir fikrin ve amacın eseridir. İlahi dinlerin temel amacı, yaratılanlar içerisinde belli bir değeri olan insanın sosyal hayatını düzenleyerek, kendisine sonsuz nimetler veren Rabbin kulluk etmesini sağlamaktır. Ancak din sadece insanı yaratan yaratıcıyı insana tanıtmakla kalmamakta, aynı zamanda onun en bilgin, en kudretli olduğunu insana öğretmekte ve mutlak bilginin ve hikmetin esas kaynağı olduğunu bildirmekte ve bu âlemin temel kanun ve kurallarının yüce yaratıcı tarafından ortaya konduğunu ileri sürmektedir.

Dinler aynı zamanda Yaratıcının insanın ve toplumun yararına olan emir ve yasakları vaaz ettiğini de bildirmektedir. İnsanın ve toplumun yararına olan en temel argümanların başında adaletin, sevginin, saygının esas alındığı, toplum içinde yaşarken fırsat eşitliğinin her alanda hâkim kılındığı, kardeşçe bir hayat sürmenin emredildiği durumlar gelmektedir. Bunu, farklı insanların ve farklı kuralların hâkim

olduğu sosyal hayatta uygulamanın ancak doğru bir yönetim anlayışıyla olabileceğini ilahi dinlerde görmekteyiz. Ancak hiçbir ilahi din ortaya çıktığı toplumdan, insandan ayrı bir şekilde ele alınamamaktadır. İlahi dinlerde ve ilahi kitaplarda var olan yerel söylemler olduğu gibi tüm insanlara hitap eden, tüm insanların onurlu bir yaşam sürmelerini sağlayan durumlar da bulunmaktadır. Bu bilgi ve öngörüler ile birlikte, incelemeyi düşündüğümüz ilahi kitapların, insanın ve toplumun yararına olacak doğru bir yönetim anlayışının nasıl olması gerektiği konusunda ortaya koyduğu ilkeler ve kavramlar ele alınacaktır.

Kutsal Kitaplarda karşılaştırmalı olarak yönetim kavramlarını ele alan herhangi bir çalışma veya araştırma bulunmadığından ve ele aldığımız ilahi metinlerin en nihayetinde kaynak açısından aynı ilaha dayandırılması ve bu ilahi kitapların yönetim kavramları açısından belli oranda bir birlikteliğe ve bakış açısına sahip olması sebebiyle bu metinlerin kanaatimizce mukayeseli olarak incelenmesi gerekmektedir. Buna istinaden yapılan literatür araştırmasında var olan bir boşluk doldurulmaya ve var olan bir eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

1.4. Yöntem

Bu çalışmada, araştırma yöntemlerinden “nitel araştırma yöntemi” kullanılmıştır. Nitel araştırma gözlem, doküman analizi, görüşme gibi teknikleri kullanarak farklı disiplinler ile birlikte, ortaya konulan problemleri yorumlayıcı ve bütünleyici bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu yöntem, veriler taranarak, görüşlerin derinlemesine ele alınmasına fırsat verir (Karataş, 2015: 63-66). Literatür taraması yapılarak oluşturulan bu çalışmada temel kaynak olarak “Kur’an-ı Kerim, Tevrat, Zebur ve İncil” kullanılmıştır. Konu kapsamında yapılmış olan eserler ve çalışmalar incelenmiştir. Belirlenen kavramlar öncelikle semantik açıdan incelenmiş, daha sonra ilahi kitaplardaki ilintili olan ayetlere ve işaret ettiği anlamlara değinilmiş ve bu kavramlar Kutsal Kitaplarda ihtiva ettiği anlamlar karşılaştırılmıştır.

Araştırmada yönetim konusu ve tarihsel süreci ile ilgili bilgilere yer verilerek bu konuda öne çıkan yaklaşımlar incelenmiştir. Ardından din ve yönetim konusu ilişkilendirilerek, dinlerin insan unsuruna yüklediği anlamlar ve insanlardan beklentileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde kaynak olarak gösterilen Kutsal Kitaplar hakkında genel bilgilendirmelere yer verilerek, okuyucu

bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise belirlenen yönetim kavramları gerek semantik açıdan gerekse Kutsal Kitaplarda ihtiva ettiği anlam açısından derinlemesine ele alınarak, karşılaştırma yapılmıştır. Sonuç kısmında toplanan veriler ile birlikte yapılan karşılaştırmalar neticesinde, kutsal kitapların insanlardan beklediği yönetimin mahiyeti ele alınarak çalışma tamamlanmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olan dinlerin çokluğu ve çeşitliliği bilinen bir gerçekliktir. Dinlerin birçoğunun kendi Kutsal Kitabı olması sebebiyle kutsal kabul edilen kitapların da çok olduğunu bilmekteyiz. Ancak bu araştırmada, çok geniş bir yelpazeye sahip olan kutsal kitaplar içerisinden, aynı kaynaktan geldiği bilinen ve bu dinlerin literatürel yapıda daha çok “ilâhi/semâvi dinler” olarak nitelenen dört kutsal kitap merkeze alınarak karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Elbette bu kutsal kitapların ayet ve de kavramlarının, bunları yorumlayanlar tarafından farklı olarak ele alınması ihtimal dâhilindedir. Hâlihazırda var olan bu dinlerin kendi içerisinde de çok farklı gruplara ayrıldığı ve bu grupların da çoğu zaman birbirlerine karşı hasmane ve zalimane tavırlar takındığı da bilinmektedir. Bu tavırların en önemli sebeplerinden biri de kutsal kitapları anlama ve anlamlandırırken yapılan farklı yorumlar ve bakış açılarıdır. Biz, yeri geldiğinde bu yorum farklılıklarına işaret etmiş olsak da çalışmamız, daha ziyade dört kutsal kitabı merkezine alacak şekilde oluşturulmaya çalışılmış ve kavram analizi yapılırken özellikle ele alınan kavramların kök tahlili yapılırken Arapça olarak ele alınan temel sözlüklerden yararlanılmıştır. Elbette tarih içerisinde dinlerin kendi grupları arasında “yönetim” olgusuna dair farklı yorum ve tavırları olmuştur. Ancak bu araştırmada yorum ve farklılıkları değil, daha ziyade yorum farklılıklarını bir kenara bırakarak direkt olarak kutsal metinler üzerinde bir kavram tahlili yapılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma dinlerin farklı gruplarının yönetim konusunda takındıkları farklı tavırları ve anlayışları değil, kutsal kitaplarda yönetim olgusuyla ilgili olan kavramların tahlilinden ibarettir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Örgüt, Yönetim ve Yönetim Bilimi

Toplumsal bir varlık olarak yaratılan insanın, içinde bulunduğu toplumun dışında hayat sürmesi ve ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilmesi düşünülemez. Medeni olarak nitelendirilen insan; sosyal, kültürel, ekonomik, dinsel olarak zamanının büyük bir bölümünü, bazen katılımcı bazen izleyici bazen yönetici olarak örgütlerde geçirir. Örneğin, insan ihtiyaçlarını karşılamak için öncelikle çalışmak isteyecek ve bir örgütte işe başlayacaktır. Çalışmasının karşılığını alması ve işverenin kendisini sömürmesini engellemek için bir sendikaya üye olacaktır. Hasta olduğunda sağlık örgütlerine, ruhsal dünyasını tatmin etmek için din örgütlerine, vatan görevi için orduya, boş zamanlarını değerlendirmek için spor kulübüne katılacaktır. Kısacası modern çağda toplumsal yaşam, büyük ölçüde örgütsel yaşam demektir (Can, 2002: 3). Çünkü insan, bireysel olarak başaramadığı işleri örgütler aracılığı ile sonuçlandırır.

Örgüt kavramına baktığımızda genel ve öz olarak “belli bir amaca ulaşmak için çalışan insanların oluşturduğu bir topluluk” şeklinde tanımlanabilir. Bununla birlikte karşımıza çıkan önemli bir kavram ise örgütlenmedir. Örgütlenme kavramı için, bir kuruluşun işlemesi maksadıyla elzem olan her şeyi temin etmektir, denilebilir. Yani bu yönüyle örgütlenme amaca ulaşmak için gereken koşulların edinilmesi çabasıdır. Örgütlenme, yetki ve sorumlulukların sınırlarının saptanmasını, emirlerin kimden gelip kime gideceğinin belirlenmesini, işlerin yürütülmesinin kolaylaştırılmasını sağlar (Tortop vd. 2012: 54).

Bir örgütün var olması aynı zamanda yönetimin de var olmasını gerektirir. Çünkü her örgütün karar vermeye, planlamaya, eşgüdümlemeye, çevreye uyum sağlamaya, iletişime ve amaçlarına ulaşıp ulaşmadığını kontrol edebilecek murakıpa ihtiyacı vardır. Bu ise ancak yönetimle mümkündür. Örgüt, yönetimin var olduğu yapı,

yönetim ise bu yapının içindeki işlevdir. Dolayısıyla örgüt ve yönetim iç içe olan iki kavramdır (Can, 2002: 21).

Yönetim kavramı, bilim alanlarının yaklaşımlarına göre, farklı şekillerde tanımlanabilir. Örneğin ekonomistler, bu kavramı üretim fonksiyonlarından biri olarak tanımlarken; yönetim bilimciler yönetim kavramını bir otorite sistemi olarak ifade ederler. Toplum bilimciler ise bir sınıf, saygınlık sistemi olarak nitelendirirler (Can, 2002: 22). Din bilimlerinde ise yönetim siyaset ile eş anlamlı kullanılmış, sosyal bir varlık olan insanın diğer insanlarla bir arada olarak, farklı inanç, değer, fikir ve çıkar çatışmalarını barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturma sanatı olarak ifade edilmiştir (Torun, 2017: 24). Genel olarak ortak bir tanım belirlenecek olursa, yönetim kavramı kısaca, diğer kişilerle birlikte gayelerin başarılması sürecidir şeklinde ifade edilebilir.

En önemli unsuru insan olan yönetim bilimi; yöneticilerin, emri altında bulunanlara, kanunları uygulatmasını ve kanunları vatandaşların yararına uygun biçime getirmesini sağlayan maddi ve manevi araçların bütünüdür. Yönetim Bilimi amaca ulaşma sürecinde planlama, örgütleme, yöneltme, koordinasyon ve denetim gibi işlevleri esas alır (Tortop vd, 2012: 3-8).

Planlama; “Ne yapılması gerektiğini, nasıl yapılacağını, harekete ne zaman geçileceğini ve bu sorumluluğu kimin üstleneceğini belirtmek ve tespit etmektir” (Podol, 1962: 111). İyi bir planlama, yöneticinin çalışmasını basitleştirir. Neyin nasıl yapılacağı önceden kararlaştırılırsa, amaçlara ulaşmak kolay olur. Verilen kararlar yerindeyse, planlar gelecekle ilgili çalışmaları içeriyorsa, duruma göre uyarlanabilecek esnek bir yapıdaysa bu planlama, nitelikleri iyileştirir yapıdadır (Tortop vd. 2012: 38-39).

Örgütleme, planda belirlenen amaçlara ulaşmak için, bu işlere yönelik yetki ve sorumlulukların ortaya konulması, görev dağılımının yapılması ve ihtiyaç duyulan tüm eksikliklerin giderilmesini ifade eder (Bolat vd, 2008: 107). Örgütleme yönetim anlamında emir komuta şeması çizdiğinden dolayı, işlerin yürütülmesini kolaylaştırır. Ast üst ilişkilerine açıklık kazandırır. Çalışan kişilerde aidiyet ve işbirliği hissi oluşturarak verimi artırır.

Yöneltme, yönetimin en önemli, en zor işidir. Kompleksif bir yapıya sahip olan insana iş yaptırabilmek büyük bir marifet gerektirir. Çünkü farklı isteklendirme

yöntemleri vardır ve bunlardan hangisini uygulandığında hangi karşılığın alınacağını kestirmek güç olabilir. Buna rağmen örgütlerin imkânları dâhilinde çalışanlarını anlamaya çalışmaları alınan kararları uygulamada ve verimi artırmada yarar sağlayacaktır. Yönetme eylemi bir öndere/otoriteye dayanır. Önderlik, insanları ortak amaçlar yönünde harekete geçiren niteliklerin tümünü kapsar (Dimock, 1954: 149). Makam mevki, yasal yetki ve zor kullanarak iş yaptırmak önderlik değildir; önderlik alınan kararların, duygudaşlık kurularak, yaratıcılık ve cesaret ile birleştirilerek uygulanmasıdır.

Koordinasyon, uyumlu çalışmayı esas alan ve amaca ulaşmak için gerçekleştirilen faaliyetler arasındaki, karşılıklı bağımlılıkları yönetme eylemidir (Malone ve Crowstone, 1990: 358-361). Diğer bir deyimle örgütlerde idari birimlerin birbiri ile haberli ve uyumlu çalışmalarıdır. Örgütlerin amaçları verimli sonuçlar elde etmektir. Menfaatlerin ön plana çıkması, düzenin bozulması, işlerden kaçılması verimi olumsuz etkiler. Bu sebeple çalışanlar arasında işbirliğinin sağlanması ve çalışanların istekli çalışmaya teşvik edilmesi gerekir. Bu da ancak koordinasyonun sağlanmasıyla mümkündür.

Denetim, belirlenmiş amaçlara göre, durum saptama, değerlendirme, düzeltme ve geliştirme eylemidir (Gökçe, 1994: 74-75). Aynı zamanda, üretim sürecinde elde edilen verilerin ölçülmesini sağlayan, planlanan amaçlara ne derece yaklaşılmış olduğunu anlamaya yarayan kriterdir (Dimock, 1954:510). Denetimin etkili olabilmesi için, denetim sisteminin açık ve anlaşılır olması, örgütsel yapıya uygun olması, sapmaların hemen bildirilmesi, yönlendirilecek faaliyete uygun olması, düzeltici eylem göstermesi gerekmektedir (Can, 2002: 248-250). Ayrıca denetim, keyfiliği ortadan kaldıracak, işlerin disiplinli bir şekilde yürütülmesini sağlayacak işleve de sahip olmalıdır. Bu şekildeki denetimler, gelecekteki faaliyetler için önemli veriler sağlar.

En önemli unsuru “insan” olan yönetim bilimindeki bahsedilen bilgiler aslında kesin değil, nispidir. Çünkü söz konusu olan “insanın” hangi durumlarda ne tepkiler vereceği, herhangi bir kesinlik arz etmemektedir. Bu durumda olasılıklar geçmiş ve gelecekle ilgili bilgilere dayanılarak ortaya konulur. Bu çaba ise yönetim biliminin, bilimsel sağlıklı bir kuşkudan yola çıktığını ifade eder ve yönetim düzenlerinin

gelişme kaidelerini ortaya çıkarmaya çalışır. Bu işlemi yaparken de yönetim bilimi farklı yöntemlerden yararlanır. Birincisi dokümanter kaynaklara başvurur.

Kurumların kendi oluşturdukları yayınlar, raporlar, tutanaklar yönetim bilimi için zengin bir veri içeriği oluşturur. İkincisi doğrudan doğruya gözlem yöntemidir. Kişilerin davranışlarının, ilişkilerinin, düşüncelerinin anket vb. yollarla incelenmesidir. Diğer bir yöntem ise gözlemlerin saptanmasıdır ki bu da çalışan yöneticilerin tecrübelerinden yola çıkarak oluşturmuş olduğu makale, kitap, eleştiri yazıları ve analizleridir (Tortop vd, 2012, 8-9).

2.2. Yönetimin Tarihsel Arka Planı

Yönetim kavramının zaman yolculuğu irdelenecek olursa, toplumsal yaşamın ilk zamanlarına kadar inilmesi gerekir. Eski dönemlerde bu kavram, insanlar arasındaki çatışmaları çözme ve iletişimi sağlama rolü üstlenmişken, daha sonraki dönemlerde devlet kademelerinde ve kurumlarda kullanılmaya başlanmıştır (Temirak, 2019: 3). Yönetim olgusunun gelişim süreci; “Bilimsel Yönetim Öncesi” ve “Bilimsel Yönetim Sonrası” olarak iki kısımda incelenebilir. (Düren, 2000: 6-8)

2.2.1. Bilimsel Yönetim Öncesi Dönem

Bu dönem insanlık tarihinin ilk çağlarından itibaren 19.yy’a kadar olan süreci içermektedir. Çok eskilerde inşa edilip bugün bile değerini muhafaza eden birçok yapının özünü, aslında iyi organize edilmiş yönetsel beceriler oluşturur. Örneğin hala ihtişamını koruyan Mısır Piramitleri ’nin temel taşları, millerce uzaktan çıkarılıp, parçalanıp, taşınmış ve yerleştirilmiştir. Bu işlemler gerçekleştirilirken işçilerin sorunları çözülmüş ihtiyaçları giderilmiş ve uyum içinde çalışmaları sağlanmıştır. Bu faaliyetler ise hiç kuşkusuz çok sayıda emir komuta zincirini içermektedir (Can, 2002: 31-32).

Krallık ile yönetildiği bilinen Mısır’da devletin başında bulunan kişiye “Firavun” deniliyordu ve bu kişilerin “Kutsal” ile özel irtibatının olduğuna inanılıyordu. Firavundan, insanların dünyevi ve dini taleplerini karşılaması bekleniyordu. Mısır halkı tam bir teslimiyet içerisindeyken, Firavun ise bu talepleri cevaplamaya ve tanrısal ruhu canlı tutmaya özen göstermekteydi (Aydın, 2019: 115-117). Dolayısıyla devlette teokratik yönetim anlayışı hâkimdi.

Eski Yunan Medeniyetlerine bakıldığında da yönetsel çalışmalara önem verildiği görülmektedir. Dönemin bilirmişlerinin ve filozoflarının, yönetim hakkında görüşler bildirmeleri, yönetimde ihtiyaç analizine dair önermelerin bulunması, başarılı bir yönetimin nasıl olması gerektiği gibi konulara dair bulunan kayıtlar, bu çalışmaların ispatı niteliğindedir (Dinçer ve Fidan, 1996: 91).

Eski Roma'da da yönetsel tekniklerden söz edilmesi mümkündür. Kurallarına bakıldığında yöneticilerin, yargıçların ve askerlerin danışman görüşlerine başvurularının zorunlu olduğu görülür. Bu uygulama ile birlikte hükümet örgütlerine getirilen vergi, muhasebe gibi kontrol ve rasyonellik faaliyetleri yönetim tarihindeki ilklerden sayılabilir (Can, 2002: 32-33).

Sümerler de toplumsal yaşamı düzenleyerek ülke yönetimini başarılı bir şekilde uygulayabilecekleri yasaları yapmışlardır (Koçel, 2014: 60). Resmi meclis oluşturarak demokratik yaşam biçiminin temelini atmışlardır (Gürüz ve Gürel, 2006: 54). Ülke krallar ile yönetilmiş olup, "Sümer Kralları" listesi yapılmıştır. O dönemin genel yapısı ile ilgili bilgiler içeren "Gılgamış" ve "Kış Kralı Agga" isimli epik öykülerde, tarihin ilk siyasal toplantılarından bahsedilmiştir (Zengin, 2004: 72-75).

2.2.2. Klasik Yönetim Anlayışı

Klasik yönetim anlayışından söz edebilmek için, yönetim alanındaki ilk sistemli bilgileri oluşturan üç isimden ve kuramından bahsetmek yerinde olacaktır.

2.2.2.1. Bilimsel Yönetim Yaklaşımı-Frederick. W. Taylor

İşçi olarak çalışmaya başlayan, zekâsı, gözlemleri, ortaya koyduğu çıkarımları ile ustabaşılığına kadar yükselen Taylor, yazdığı eseri ve döneminde yapmış olduğu uygulamaları ile Bilimsel Yönetim Anlayışına adını veren bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim faaliyetlerinin verimsiz olması ve yeterince bilimsel olmayışı Taylor'un dikkatini çekmiş ve onu araştırmaya sevk etmiştir (Koçel, 1993: 113). Betlehem Steel Company'deki (Betlehem Çelik Şirketi) deneylerden elde ettiği çıkarımlarını kitaplaştıran Taylor'un hedefinin, verimliliği artırmak olduğu söylenebilir (Weaver, 1997: 13). Taylor'un felsefesi genel anlamda özetlenecek olursa,

1.İşi yaparken en doğru yöntem bulunmalı ve bilimsel olanı tercih edilmelidir,

2.İşçiler bilimsel standartlar ölçüsünde seçilmeli ve işe alınmalıdır,

3.İşçiler bilimsel olarak desteklenmeli ve kendilerini geliştirmeleri için fırsatlar sunulmalıdır,

4.Görev paylaşımı yapılarak, yönetim ile işçiler ayrılmalı ve aralarında işbirliği sağlanmalıdır.

Tüm bunlarla birlikte Bethlehem Çelik Şirketinde; ücretlendirme, işçinin dinlenmesi, istenilen miktarda ve kalitede çıktının sağlanması gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu durum verimi yaklaşık dört kat artırırken, işçi ücretlerinde de belirgin miktarda artışı beraberinde getirmiştir (Can, 2002: 36).

Sonuç olarak Taylor; çalışma usul ve ilkelerini belirleyerek, işverenin daha yüksek verimi sağlayabileceğini göstermiş, bu verimi sağlayabilen işçilerin daha yüksek ücret almaları gerektiğini önermiş, iş esnasında faydasız ve boş hareketleri ortaya çıkarmaya çalışmış, iş yapan ile yönetenin farklı olduğunu ifade etmiş ve kuramını bunların üzerine kurmuştur. (Tortop vd, 2012: 15-16).

2.2.2.2. Yönetim Süreci Yaklaşımı-Henri Fayol

İflasın eşiğine gelen şirketini kurtarmak üzere yola çıkan Henri Fayol, Klasik Yönetim Kuramının ikinci ismidir. Kendisi esasen mühendis olup, üst düzey yöneticidir. Dolayısıyla sorunlara bakış açısı Taylor'dan farklı olarak “mikro” değil, “makro” ölçeklidir (Çelik, 2000: 27).

Ortaya konulan ilkelerin kesinlik arz etmediğini, zamana ve mekâna göre değişebileceğini vurgulayan bu yaklaşıma göre, ilkelerin esnek ve ihtiyaca göre uyarlanabilir olması gerekmektedir (Çelik, 2000: 28). Yönetim, “ileriye görmek, örgütlemek, kumanda etmek, eş güdüm sağlamak ve kontrol etmek” olarak ifade edilebilir. Bu çerçevenin içine ise 14 yönetim ilkesini sığdırılır: iş bölümü, yetki, disiplin, kumanda birliği, yönetim birliği, genel çıkarların kişisel çıkarlara üstünlüğü, iyi bir ödüllendirme sistemi, merkezcilik, kademe zinciri, düzen, adil ve eşit davranma, personelin devamlılığı, inisiyatif, birlik ruhundan oluşan ilkelerin esnekliği ve ihtiyaca göre uyarlanabilmesi (Can, 2002: 38-39).

Bu yaklaşımda, yönetim kavramı bir süreç olarak ele alıp değerlendirilmiştir. Yazılan “Administration Industrielle et Generale” kitabına da bu düşünce yansıtılmıştır. Taylor insan, iş ve araçları ele alarak duruma psikoteknik açıdan yaklaşırken, Fayol örgütteki yöneticilerin yapmaları gerekenler ve örgütün psiko-sosyal yönüne vurgu yapmıştır (Bolat vd, 2008: 32-33).

2.2.2.3.Bürokrasi Yaklaşımı – Max Weber

Kültürlü bir burjuva ailesinde büyüyen, çok yönlü zekâya sahip olan, hukuk, felsefe, sosyoloji, din, tarih bilimlerinde eserler ortaya koyan Max Weber Klasik Yönetim anlayışının üçüncü ismi olarak karşımıza çıkmaktadır (Dölek, 2018: 17-22).

Gittikçe hızlanan kentleşme ve sanayileşmeye bağlı olarak insanların nasıl bir örgüt yapısına gereksinim duyduklarını araştıran Weber, bunun için en doğru sistemin bürokrasi sistemi olduğuna kanaat getirmiştir. Bahsettiği bürokrasi; iş bölümüne, hiyerarşiye ve belirli kurallara bağlı olarak çalışmayı esas alır (Bolat vd. 2008: 34-35). Bu çalışmanın gerçekleşmesi ise “yetki” ile mümkündür. Yetki ise üç çeşittir:

➤ Geleneksel Yetki

Bu yetki türünde kişiler geleneklere bağlı olduğu sürece varlıklarını korur. Tıpkı kraliyet ailesinde olduğu gibi yöneticiler daha dünyaya gelmeden belirlidir. Yöneticilerin keyfiyetlerini kısıtlayan yegâne şey gelenek ve göreneklerdir (Hançerli, 2014, 11-12).

➤ Karizmatik Yetki

Bu yetki ise kişinin sahip olduğu, Tanrı tarafından verildiği düşünülen güce dayanır. Yöneticilerde herkeste olmayan özel kabiliyetler bulunur. Egemenlik tamamen keyfiyete dayanır, bu uygulama tam itaati gerektirir (Tortop vd, 2012: 426-427).

➤ Yasal Yetki

Bu yetki türü diğer ikisinden farklı olarak kaynağını yasalar ve hukuktan alır. Kişiler belirli standartlar ölçüsünde seçim ile işbaşına gelir. Kurallar rasyonel bir şekilde düzenlenmiş olup, kişilerin keyfiyetinden ayrılmıştır. Yönetim bu kurallar esas alınarak yapılır. Weber’e göre bürokrasi kavramının karşılığı “yasal yetki”dir. Bu

şekilde kadrolara uygun kişiler seçilerek, yönetimde devamlılık sağlanır. Diğer iki yetki türünde bunu sağlamak pek mümkün görünmemektedir (Akçakaya, 2016: 283-284).

Weber 'in “ideal tip” olarak benimsediği bürokrasiyi özetleyecek olursak, örgütteki işin belirli bir otorite ile sınırları çizilmiş alanda, hukuksal boyutta, uzmanlık gerektirecek ve liyakati esas alacak şekilde belirli kurallara bağlı olarak, özel hayattan ayrıştırılarak yönetilmesidir (Akçakaya, 2016: 285).

2.2.3. Neo-Klasik Yönetim Anlayışı

Klasik Yönetim anlayışının eksiklikleri olduğunu düşünen araştırmacılar, bu düşüncelerini deneyler yaparak sorgulamak istemişlerdir. Uzun yıllar süren Hawthorne ve Harwood araştırmaları yönetim alanında yapılan önemli deneylerdir. E. Mayo yönetimindeki F.J. Roetlisberger, W.J.Dickson gibi psikologlar, ortam şartlarının iyileştirilmesinin verim üzerindeki etkisini gözlemlerken, aslında verimi artıran olgunun moral ve motivasyon, iletişim ve değer görme olduğunu saptamışlardır. Fiziksel faktörler ve maddi ödüllerden daha etkili unsurun informal ilişkiler olduğunu, kişilerin beklentilerinin karşılanmasının, psikolojik öğelerin dikkatte alınmasının ve iletişimin, verim ivmesini etkilediğini ortaya koymuşlardır. Bu sonuçlar ise Neoklasik Yönetim Anlayışının doğuşuna sebep olmuştur (Asunakutlu, 2001: 10-11). Esasen Klasik Yönetim Anlayışının eksiklerini tamamlayan Neoklasik yönetim anlayışı, kuramının özüne “mekanik varlık olan insan” yerine “psikolojik ve sosyal yönleri olan insan ve insan ilişkilerini” yerleştirmiştir (Kozak, 2016: 31).

Yaklaşık olarak sekiz yıl süren Hawthorne araştırmaları çalışanları iki guruba ayırmıştır. Birinci grupta ortamın ışıklandırılarak verimliliğin değişkenliği gözlemlenmiş, ikinci grupta ise çalışanların yorulması, dinlenmeye ihtiyaç duyması, çalışma saatleri, tutumları gibi konular irdelenmiştir. Bu araştırmalar sonucunda ortaya çıkan en önemli bulgu, örgütteki en önemli unsurun insan ve örgütün sosyal bir sistem olduğudur (Bolat vd. 2008: 39-40).

Burada McGregor'un “X ve Y” kuramından bahsedilmesi de yerinde olacaktır. McGregor, klasik yönetim anlayışını X ile ifade ederek, insanı tembel, kayıtsız,

yönetilmeye ihtiyaç duyan, zorla iş yaptırılan bir obje olarak nitelemekte; neoklasik yönetim anlayışını ise Y ile ifade ederek, insanı çalışmayı seven, sorumluluk alabilecek doğada, ortamı severse istenileni en iyi şekilde yapabilecek kapasitede olarak görmektedir (Bolat vd. 2008: 41,42-43). Likert'in Sistem Yaklaşımına baktığımızda ise örgütün amaçlarına ulaşabilmesi yöneticilerin özelliklerine bağlıdır. Çünkü örgütte moral ve motivasyonu lider sağlar. Örgütün kültürünü oluşturan da, krizlere müdahale eden de, başarı için güdüleyen de liderdir. Eğer ki lider işgören memnuniyetini sağlayabilirse verimi de artırabilir (Öztürk, 2012: 94-96).

2.2.4. Modern Yönetim Anlayışı

Modern Yönetim anlayışı, klasik ve neoklasik yönetim anlayışlarını farklı biçimlerde ele alan “sistem yaklaşımı” ve “durumsallık yaklaşımı” olarak iki kısımda incelenebilir (Gürüz ve Gürel, 2006: 87).

2.2.4.1. Sistem Yaklaşımı

Sistem, birbirini tamamlayan parçaların bir araya gelerek belirlenen amaca uygun anlamlı bir bütün oluşturmasıdır (Akdemir, 2009: 240). Sistem yaklaşımı klasik yönetim anlayışının katılığından uzaklaştırılarak, neoklasik yaklaşımdan faydalanılarak, analitik temele dayandırılan, ampirik ve bütünleştirici olması ile bilinen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım yöneticinin görev alanlarını belirtir, alt sistemlerin üst sistemler ile ilişkili olduğunu bildirir, amaçları bütün ile ilişkilendirir bunu yaparken de çevre koşullarını dikkate alır (Can, 2002: 45,46).

2.2.4.2. Durumsallık Yaklaşımı

Klasik ve Neoklasik Yönetim Anlayışlarındaki en iyi örgütü oluşturma çabalarının tersine, her örgütün farklı olması sebebiyle yönetim anlayışlarının da farklı olacağını ifade edilmesi, durumsallık yaklaşımının özünü oluşturmaktadır (Koç ve Topaloğlu, 2010: 78). Durumsallık yaklaşımı özgün bir anlayış olmayıp, diğer anlayış türleriyle birlikte hangi anlayışın hangi şartlarda daha etkili olacağını sorgulamaktadır (Şimşek, 2002: 95).

2.3. Din ve Yönetim

Yönetim kavramının anlamlarına daha önceki başlıkta yer verilmişti. Fakat konu bağlamında daha kapsamlı bir tanım yapılacak olursa, kültürümüzde siyaset ile aynı anlamda kullanıldığı söylenebilir ve bu kavram doğası gereği “birlikte yaşam” ihtiyacına sahip olan farklı özelliklerdeki insanların, barış içinde yaşayabilmesine olanak verilmesi şeklinde ifade edebilir (Torun, 2017: 23-24).

Din ise tarih boyunca insanların duygu ve düşünce dünyasına nüfuz eden, onları maddi ve manevi açıdan kuşatan ve kendilerini aşkın bir varlıkla irtibatlandıran evrensel bir olgudur. Bu olgu, insanları ahlaki olarak yönlendirmekte, içten ve güçlü bir bağ ile en kuvvetli yasalardan bile etkili olmaktadır. Yani bir kavram olarak din, müntesiplerini özgür iradeleri ile günümüzde ve gelecekte mutluluğa ulaştırmayı amaçlayan ilahi yasalar bütünüdür (Tümer, 1994: 314). Din ve yönetim kavramları karşılaştırıldığında, ikisinin de özünde toplumun mutluluğunu imar etme kaygısı taşıdığı görülür. Farabi bu kaygının ancak insanların sosyal bir varlık olarak yaratılmalarının sonucu olarak birbiri ile yardımlaşmaları sayesinde “tam toplum” olmaları ile mümkün olacağını ifade etmektedir (Farabi, 2001: 79-80). Birbirine yardım eden insanların oluşturduğu toplum ise “mükemmel evrensel devleti” oluşturur (Bayraklı, 1983: 90). Toplumun bunu başarabilmesi için birtakım yasaların olması gereklidir ve bu noktada yasaları kimin koyduğu önemlidir. Çünkü bu yasalar sağlam temeller üzerine yerleştirilirse, gelecek nesillerin de selamet içerisinde olması sağlanır. Farabi, toplumsal düzeni şekillendirecek ve devletin sürekliliğini sağlayacak bu yasaları koyan kişiye “ilk başkan” adını verir ve o, ilk başkanın devletin temellerini “erdem” ideali üzerine kurması gerektiğini belirterek ona bu misyonu yükler. İlk başkan, Allah’ın evreni nasıl yönettiğinden esinlenerek devleti kuran ve buna uygun şekilde yöneten, sıradan olmayan, yöneticilik kabiliyetlerinin yanı sıra bedenen sıhhatli olan, adaleti seven, yalandan kaçan, cesaretli, dürüst, zeki, yüksek ahlaklı ve başka insanlar tarafından yönetilmeyen kişi olmalıdır (Farabi, 2001: 84-90). Farabi’nin İlk Başkan’a yüklemiş olduğu yüksek vasıflara baktığımız zaman, İlk Başkan’ın vahiy kaynaklı tanrısal bilgilerle donatılmış bir peygamber olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü peygamber, içinde bulunduğu toplumu sadece dini anlamda eğiten, ıslah eden ve yönlendiren değil, aynı zamanda devlet ve toplum yapılanmasını da şekillendiren ve hayatın birçok alanına düzenleme getiren kişidir. O

halde toplumun selametini sağlayacak ilk yasaların peygamberler vasıtasıyla, Allah tarafından konulmuş olabileceği sonucu çıkarılabilir.

Diğer yandan önemli bir eser olan, Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi incelenecek olursa, devletin başına geçen kişilerin Allah tarafından seçildiği, en önemli görevlerinin ise yeryüzünde ilahi adaleti sağlamak olduğu söylenebilir (Nizâmü'l-Mülk, 2016: 12). Esere genel olarak bakıldığında, yönetim anlayışının ahlaki temeller üzerine kurulduğu görülür. Eserin yazılış amacı, diğer siyasetnameler gibi, adaleti tesis edebilen, Kur'ân ve sünnetteki emirleri esas alarak toplumsal huzur ve güveni sağlayabilen yönetim tipini belirlemektir (Tuncer, 2003: 42). Devlet başkanına yüklenen misyon, Farabi'nin ilk başkana yüklediği misyon ile benzerlik göstermekte ve adalete vurgu yapılarak ilahi emirler doğrultusundaki yönetimin aslı olduğu ifade edilmektedir.

Konu ile ilgili olarak Platon'un düşüncelerine bakıldığında da, devletin ve yönetenlerin halkın mutluluğunu sağlama amacı içerisinde olmaları gerektiğini belirttiği görülür. Platonun öne sürdüğü ideal devlet fikrinde; herkes üzerine düşeni yapar ve erdemli bir hayat sürmeyi amaç edinirse adaletli ve mutlu bir toplum meydana gelir (Çetin, 2019: 2). İdeal devlet fikrini ahlâki temeller ile özdeşleştiren Platon'a göre yöneticiler, düşünmeyi ve akıl erdirmeyi tam anlamıyla gerçekleştiren filozoflar olmalıdır. Dolayısıyla Platon'un da bahsi geçen bilginlerdeki gibi devlet yönetiminde insan unsurunu temele alarak adil ve ahlaki yapılanmayı esas aldığını söyleyebiliriz.

Örnekler ele alınarak bir sonuç çıkarmak gerekirse, medeni bir varlık olarak tasvir edilen, sosyal yönleriyle ön plana çıkan insan için toplum, toplum içinse yönetim vazgeçilmez olgulardır. Bununla birlikte din olgusunun da yalnızca yaratıcı ve insan arasındaki ilişkiyi düzenleme amacıyla olmadığı ve insanlar arası ilişkileri düzenleyip adil ve ahlaki bir düzen oluşturma gayreti içerisinde olduğu göz önüne alınırsa, insanın dindeki yeri ve ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır. Ortak noktaları "insan" olan din ve yönetimin gaye birliği içerisinde olduğu söylenebilir (Özcan, 2016: 203-204).

2.4. Din ve İnsan

Psikolojik ve sosyolojik yönleriyle hayatta kalabilme yetisine sahip olan insan için din/maneviyat son derece önem arz etmektedir. Çünkü din insanların hayatı anlamlandırma, davranışlarına yön verme, iç dünyalarındaki dengeyi sağlayabilme, aşkın varlığa ilişkin sorularına cevap bulabilme adına çok geniş bir perspektifte işlev gören bir olgudur. Bu sebepten dolayı din, her devirde dikkat çeken ve üzerinde kafa yorulan bir mevzu haline gelmiştir. Kimilerine göre din, manevi boyut ve tecrübeleri içeren aynı zamanda somut tezahürleri olan bir kavram, kimilerine göre insanın ölüm ve ötesine dair ilgi ve sorularını yanıtlayan bir olgu, yaşam şekli, kimilerine göre ise hayatın merkezi, yön belirleyicisi, iyiyi öğreten metafizik boyutudur (Karacoşkun vd, 2013: 63-65). Bununla birlikte dinlerin insanın aklını hiçe saydığını, fikirlerini öldürdüğünü, insanı köleleştirdiğini, saygınlığını yok ettiğini ifade eden düşünürler de bulunmaktadır (Bakunin, 2017: 28). Fakat bu araştırmada, Kutsal Kitaplar üzerinde çalışıldığı için bu fikir ve düşünürler doğrultusunda hareket edilmemiştir.

Yahudi din filozoflarından olan Philo evrendeki düzen ve nizamı Tanrı'nın/ Dinin varlığı ile açıklar. İnsandaki ahlaki özelliklerin kaynağının sonsuz bir şekilde tanrıdan geldiğini ifade eder (Işık, 1993: 179). Ayrıca aklın, iman ederek daha faziletli olacağını ifade eder ve felsefe yapılarak tüm yolların İlahı/Tanrıya çıkacağını bildirir (Dalkılıç, 2003: 79). Yine Yahudi din filozoflarından İbni Cebirol, tüm bilgilerin kaynağının tanrı olduğunu ifade ederek felsefesini Tanrı üzerine kurar (Işık, 1993;182).

Eski Ahid/Tevrat'ın insana yüklediği anlama bakılacak olursa, genel olarak külliyatlarda insanın birtakım özellikler ile yaratılan onurlu bir varlık olduğu görülür. İnsanın onurlu bir varlık olmasının temelinde iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi insanın “tanrı suretinde” yaratılmış olmasıdır ki bu şu anlama gelmektedir; insan onuru tanrı ile bağdaştırıldığından dolayı, herhangi bir insana yapılan kötülük Tanrıya yapılan kötülüğe işaret etmektedir ve bu insana saygıyı zorunlu hale getirmektedir. Diğer taraftan özel olarak Yahudi insanına yapılan iyilik de Tanrıyı fazlasıyla hoşnut edecek bir maslahattır. Bununla birlikte insandan “tanrı suretinde” bahsedilmesi ona çeşitli mesuliyetler yüklemektedir. İnsan bu yönüyle Tanrıyı örnek

olarak, iyilikte, hastaları ziyarette, yardım etmekte, sadaka vermekte insan onurunu gözeterek incelikle ve alçakgönüllülükle hasenat yapmalıdır (Mete, 2019: 47-49).

İnsanın onurlu ve değerli olmasının ikinci sebebi ise Yahudilerin Tanrı ile yaptıkları anlaşma gereği, kendilerini “seçilmiş” olarak ifade etmelerinden gelir. Onlara göre Tanrı diğer milletlerin içinden İsrailoğullarını seçerek, ataları (Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Musa) ile anlaşma yapmış, kendilerini üstün kılmış, tarih boyunca kendilerine yardım etmiş, Kutsal Kitap Tevrat’ı onlara vermeye layık bulmuştur. Bu fikir ile kendilerini aşırı değerli gören Yahudiler yıllarca milli benliklerini kaybetmeden birbirlerine bağlı kalabilmişlerdir (Küçük vd, 2010: 306-307). Tevrat’ta Yahudi halkı için, Tanrı’nın çocukları olduğu (Tesniye, 14: 1), tüm halkların arasından öz halk olarak seçildiği (Tesniye, 14: 2), kutsal oldukları (Çıkış, 19: 6), Tanrı’ya en yakın oldukları (Tesniye, 4: 7) nitelermeleri bulunmaktadır. Fakat bu seçilmişliğin ancak Rabbe itaat ile devam edeceği, aksi halde musibetler ve ölüm ile sonuçlanacağı Tevrat’ta örnekler ile vurgu yapılan husustur.

Ünlü bir Hristiyan filozof olan Giovan Battista Vico (ö. 1744), insanların ciddi bir şekilde duygularına seslenerek, onları iyi işlere yönlendiren en önemli olgunun din olduğunu belirtmiştir. Kendisinin Hristiyan olması hasebiyle Hristiyanlığa vurgu yaparak, ilahi lütfun özellikle iyi ve güzel işlere esin verdiğini, aklın ise bunu uygulamaya dökmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kişinin dindar olmadıkça zeki, ileri görüşlü olamayacağını belirterek, toplumun ve etik kavramların kökeninin Tanrı olduğu düşüncesi üzerinde durmuştur. Hatta yönetimlerin teolojik boyut kazanmasını da ilahi takdirin sonucu olarak görmüştür. İlk olarak ailelerin oluşumu, daha sonra toplum, daha sonra hükümetler hepsi din sayesinde oluşmuş, eğer ki din çıkarılacak olursa aileyi, toplumu ve hükümeti canlı tutacak bir şeyin kalmayacağını ifade etmiştir. Çünkü ona göre yasaları temellendirecek kurallar, savunmayı sağlayacak kalkan, istikrarı temin edecek dayanaklar tümüyle din olgusunun sayesinde mümkün olabilecektir (Cipriani, 2011: 31-32).

Öte yandan dinin insan olgusu üzerindeki bakış açısı irdelenecek olursa, Hristiyanlığın kutsal metni Yeni Ahit/ İncil’e göre insan tüm yaratılanların efendisi konumunda olup, diğer canlılar ona hizmet etmektedir. Diğer taraftan kutsal kitap yorumcularının öne sürdüğü bir diğer görüş neticesinde aslında insanın zayıf, aciz, güçsüz olduğu fakat ilahi emirlere uyma doğrultusunda güç kazandığı yönündedir.

Yeni Ahit'te insanın işlediği ilk günah ile cennetten düştüğüne, dolayısıyla dünyaya gelirken kirli ve günahkâr doğduğuna fakat vaftiz edilerek yeniden yükseldiğine vurgu yapılır. Yeni Ahit yorumcularının öne sürdüğü başka bir düşünceye göre ise aslında insanın aklı sayesinde “tanrı suretinde” yaratıldığı ve insanın emek ve çabaları sonucunda tanrıya benzeyeceği ifade edilmektedir (Mete, 2019: 104-111).

Burada tüm insanlık için kendini adayan İsa Mesih önemli bir kurtarıcı rol oynar. Yeni Ahit'in Romalılar bölümünde detaylı bir şekilde ele alınan günah konusuna göre, insan Tanrı'ya itaat etmek ve doğruluğa köle olmak üzere yaratıldı fakat Âdem'in ilk günahı işlenmesi ile bu itaat bozuldu ve bu günah tüm insanlık üzerine egemen kılındı. Fakat yine Tanrının bol lütfu ve merhameti sayesinde İsa Mesih ile aklanmanın kapıları açıldı. Nasıl ki bir insanın hatası tüm insanlığa mal edildiyse, İsa Mesih'in alçak gönüllüğü ve kendini insanlığa adanması ile tüm insanlık bağışlandı. Dolayısıyla İsa Mesih, Tanrı ile insanlar arasında vaftiz yoluyla af ve merhamet köprüsü kurmaktadır (Romalılar, 5- 6).

Görüldüğü gibi Yeni Ahit/İncil'de insan; Tanrıdan bir parça taşıyan, vaftiz aracılığı ile arınan, yıkanan ve kutsallaşan (1.Korintliler, 6: 11), günahları bağışlanan (Romalılar, 6: 17), Kutsal Ruh'un bahşettiği sevgi, sabır, iyilik, merhamet, mutluluk, itaat, hoşgörü, öz kontrol yetilerine sahip (Galatyalılar, 5: 22-23), aklı ve rabbe itaati ile yücelen bir varlık olarak tasvir edilmektedir.

Ünlü bir İslam düşünürü olan İbni Sina (ö. 428/1037) dini; hakikatin temsili ve iyiliğin mimarı olduğunu belirterek, her türlü kötülükten insanı arındıran, temizleyen yegâne yasalar bütünü şeklinde tanımlar. Ayrıca sahici mutluluğun din sayesinde elde edileceğini ifade eder. Ona göre insan yalnız yaşayamayan toplumsal bir varlıktır ve hayatını idame ettirmesi için diğer insanlara ihtiyacı vardır. Toplum içinde bazı anlaşmazlıkların çıkması muhtemeldir ve bunu çözüme kavuşturacak bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Evreni ve insanı yaratan İlah bu ihtiyacın elbette ki farkında olup bunun için peygamberleri görevlendirmiştir. O'na göre peygamber, aklını en güzel şekilde kullanan, adaleti sağlayabilen, geçmiş ve gelecek ile ilgili malumatları olan, mucizeler gösterebilen, Allah'ın kelamını işiten ve meleklerini gören iyiliği tesis etmek amacıyla olan kişidir. Topluma dini ve yasaları anlatarak, güzel işlere yönlendirme rolünü üstlenerek, dinin işlevini yerine getirmesini sağlayacaktır. Velhasıl tüm bu işleyişin mümessili olan din, insanların dünya ve

ahiret mutluluğu için gereken her şeyi sistematik bir düzen içerisinde, değer ve erdem merkezli olarak sunmaktadır (Alper, 2004: 106-120).

Diğer açıdan Kur'ân-ı Kerim'in insana bakışı ele alınacak olursa, "yaratılanların en güzeli" şeklinde ifade edilen insan için aynı sure de "aşağuların en aşağısı" tabiri kullanılarak, iman eden ve doğru işler yapan insan ile yapmayan insan ciddi bir şekilde ayrı tutulduğu görülmektedir (Tin, 95: 4-5-6). Olumlu ve olumsuz özellikleri ile tasvir edilen insanın; yaratılanların birçoğundan üstün olduğu, Rab tarafından verilen şan ve şerefin sahibi olduğu (İsra, 17: 70), zihin ve beden açısından birçok meleke ile muvazene içinde yaratıldığı (İnfitar, 82: 6-8) ifade edilmektedir. İman edip şükreden (Nisa, 4: 147), tövbe eden insan (Araf, 7: 22-23) övülürken, nefsinin arzularına kapılan (Casiye, 45: 23), cehalet içinde olan (Araf, 7: 138), bencil (Kasas, 28: 50), aceleci (İsra, 17: 11) insan yerilmektedir. Ayrıca insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak vasıflandırılması (En'am, 6: 165), Allah'ın emirlerinin uygulayıcısı olması ve bundan sorumlu tutulması (Yener, 2019: 11), onu Kur'ân-ı Kerim'de değerli kılan sebepler arasındadır.

Yahudi, Hristiyan ve İslam bilginleri ile kutsal metinlerden verilen örnekler karşılaştırıldığında, bilginlerin "Dinin, Tanrı'nın ve Yasaların" insan ve toplum için, gerek psikolojik gerek sosyolojik yönden elzem olduğunu düşündükleri açıktır. Diğer taraftan kutsal metinlerin insana yüklediği anlama bakıldığında Tanrı'ya iman eden, birbirine iyilikte bulunan, doğru işler yapan insanlar övülmekte, takdir edilmektedir. Bu bağlamda ayrıca insanın diğer canlılardan üstün yaratıldığı, yaratıcı ile irtibat kurduğu, sorumluluk üstlendiği, kendisinden güzel işler beklenildiği, değerli ve onurlu bir varlık olarak kabul edildiği sonucuna ulaşılması mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Kutsal Kitaplar Hakkında Genel Bilgiler

3.1.1. Eski Ahid/Tanah (Tevrat, Nebiim, Ketuvim)

Yahudi literatüründe yazılı kutsal kitap, “Eski Ahid/Tanah” olarak ifade edilmektedir. Kitap Tanrının İsrailoğulları ile yapmış olduğu anlaşmaları ve o dönemin olaylarını ele almaktadır. Tanah’ın bölümlerine bakılacak olursa üç kısma ayrılan kitabın birinci kısmı Tora/Tevrat, ikinci kısmı Nebiim/Nebim, üçüncü kısmı ise Ketuvim/Ketubim olarak isimlendirilmektedir. Tanah’ın açıklaması olan sözlü yasa ise “Talmut” olarak geçmektedir (Küçük vd, 2010: 310). Eski Ahid’in birinci kısmı beş parçadan oluşmaktadır ve Yahudi inancına göre her kelimesi Tanrı tarafından yazdırılmış olup, hiçbir şekilde tahrife uğramamıştır. Tevrat/Tora Hz. Musa’ya indirilmiş ve yaratılıştan Hz. Musa’ya kadar olan zaman dilimindeki olaylardan bahsetmektedir (Harman, 1988: 496). Öğreti, kanun, hüküm, teori, kılavuz gibi anlamlara karşılık gelen Tevrat, Yahudi geleneğine göre Tanrının Hz. Musa’ya Sina dağında verip, öğrettiği ilahi kaynağı ifade etmektedir (Adam, 2012: 40). Hz. Musa’ya vahiylerin bir defada veya pasajlar halinde indirildiği hakkında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Fakat Tevrat’ta vahyin mahiyeti ile ilgili farklı açıklamalar bulunmaktadır. Tanrı’nın doğrudan peygamber ile konuşması, insan şeklinde görünmesi, melekler aracılığıyla seslenişte bulunması, ateş veya bulut gibi nesnelere üzerinden tecelli etmesi söz konusu farklılıklardır (Küçük vd, 2010: 307-308). Örneğin Hz. Musa’ya On Emir’in verilmesinin Tevrat’ta; Sina Dağının etrafında dumanlar çıkarken Tanrının ateş içinde inerek, çok şiddetli bir boru sesi ve gök gürültüleri eşliğinde gerçekleştiği tasvir edilmektedir (Çıkış, 19: 1-21). Buradan hareketle kısaca Tevrat’ın tarihine bakılacak olursa kıssanın devamı şu şekildedir: Hz. Musa Tanrı ile konuştuklarını halka anlatarak, halktan verilen emirlere uyması noktasında söz almıştır. Daha sonra Rab, tekrar Hz. Musa’yı dağa çağırarak kendi yazdığı taş levhaları halka öğretmesi için ona vermiş ve levhaları içine koyarak

saklamak üzere bir sandık yapmalarını istemiştir (Çıkış 24, 25). Yaklaşık kırk gün dağda kalan Musa aşağı indiğinde halkın altın bir buzağıya tapmakta olduğunu görmüş ve öfkesine yenilerek Rabbin verdiği taşları parçalamıştır. Halkın taptığı buzağıyı da alarak yakmıştır. Tanrı bunun karşılığında halkı cezalandırmış ve halktan üç bine yakın adam öldürülmüştür (Çıkış, 32: 1-29). Hz.Musa bağışlanma dilemiş ve Rab affederek tekrardan yasa yollamak için Musa'dan iki taş parçası istemiş ve ahdi yenilemiştir (Çıkış 34: 27). Daha sonra Musa, halkın yanına gelerek Rabbin kendisine öğrettiği sözleri halka tekrarlamış, bununla birlikte rivayetlere göre on üç tora nüshası yazmış ve Levililere vererek Ahid Sandığına koydurmuştur. Musa'dan sonra yerine geçen Yeşu halkın emirlere uyması konusunu hassasiyetle gerçekleştirerek, Tanrı'nın emri ile Kohenlerin bulunduğu yere dikit taşı koymuş, emirleri oraya yazmış, İsrailoğullarını Şkem'de toplayarak yeni hükümleri Tevrat'a kaydetmiştir. Yeşu'dan sonra İsrailoğulları parçalanmış, Samuel döneminde tekrardan bir araya gelmişlerdir. Fakat bu dönemde de Filistiler ile yapılan harpte Ahid sandığını kaybetmişler daha sonra tekrar almışlardır. Hz. Davud'un kral olmasıyla sandık Kudüs'e getirilerek, Hz Süleyman zamanında inşa edilen mabede konulmuştur. Hz. Süleyman zamanında sandık açıldığında içerisinde sadece iki taş levha çıkmıştır (Küçük vd, 2010: 308-309). Daha sonra Yahudilerin, Babilliler tarafından tutsak edilmesi ile birçok din adamı katledilmiş, Tevrat yazmaları yok edilmiştir. Yahudi din adamı veya peygamberi olarak nitelendirilen Ezra, sürgünden sonra elde kalan yazmaları karşılaştırarak günümüzdeki Tevrat metnini oluşturmuş ve aynı zamanda Yahudi din adamlarının kurulunda bu metin onaylanmıştır. Şu ifade edebilir ki İlahi öğretileri yazıya geçiren kişi Hz. Musa'dır fakat onu ikinci kez yazan ve bugünkü haliyle kabul görmesini sağlayan kişi Ezra'dır (Gürkan, 2004: 54).

Neviim/Nebiim olarak isimlendirilen Tanah'ın ikinci kısmı; Yeşu peygamberden Malaki Peygambere kadar olan zaman dilimini kapsayarak o dönemdeki olaylar hakkında bilgi verir. Son olarak Ketuvim/Ketubim kısmında ise Yahudilerin mukaddes olduğunu düşündükleri kitapların toplanmış nüshaları bulunmaktadır (Yetim, 2019: 17). Burada bu araştırma gereği kısaca bilgi verilmesinin faydalı olacağı düşünülen kısım, Ketuvim'in "Mezmurlar" bölümüdür. Eski Ahid'in içerisinde bulunan Mezmurlar/ Zebur, şiirsel formda yazılmış, dua özelliğinde olan 150 ilahiden ibarettir. İslam âlimlerine göre hukuki konuları içermeyen, nasihat kitabıdır. Yahudi ve Hristiyan literatüründe önemli bir yere sahip olan

Mezmurlar/Zebur, Tanrı'ya hamd ve yakarışı, iman ve duayı içeren bir klasiktir. Üç ilahi din de Zebur'un Hz. Davud'a verildiği noktasında hemfikirdir (Gürkan, 2013: 172). İslam geleneğinde ise "Mezmurlar" Kur'ân-ı Kerim'de geçen "*Davud'a da Zebur'u verdik*" (İsra, 17: 55) ifadesindeki "Zebur" ile eşleştirilmektedir. Ayet hakkında yorumda bulunan müfessirler, Hz. Davud'un ululuğuna işaret ederek, Yahudilere kılavuz olmuş, kendisine öğütler ile dolu kitap gönderilmiş, Hz. Musa'ya gönderilen Tevrat'a göre amel etmiş bir peygamber portresi çizmişler, Mezmurlar ile karşılaştırıp özdeşleştirmişlerdir (İnecik, 2018: 10).

3.1.2. Yeni Ahid/ İncil

Kitabı Mukaddes'in diğer yarısını oluşturan Yeni Ahid (Ahdi Cedid), Kur'ân-ı Kerim'de İncil olarak belirtilen, Hristiyan Camiasının vahiy kaynaklı ilahi kitabıdır. Tanrı ve İsrailoğullarının, Hz. İsa vasıtası ile tekrardan ahitleşmesini ihtiva ettiği için "Yeni Ahid" olarak bilinmektedir. Eski Ahid Yahudi ve Hristiyanlarca mukaddes kabul edilirken, Yeni Ahid sadece Hristiyanlarca kutsal sayılmaktadır (Tanyu, 1988: 501). Esasen Hz. İsa öğretilerini insanlara sözlü olarak bildirmiş, yazı olarak kaydetmeleri noktasında herhangi bir istekte bulunmamıştır. Fakat ilerleyen zaman diliminde bilgilerin yok olma ihtimaline ve Hristiyanlığın geniş kitlelere ulaşmasına bağlı olarak yazıya geçirilen Yeni Ahid'in kabul edilmesi Hz. İsa'dan çok daha sonraki zaman diliminde gerçekleşmiştir. Yeni Ahid'in içeriğine bakıldığında Matta, Luka, Markos ve Yuhanna İncillerinin yanında, Hristiyan önderlerinden Pavlus'un, Hz. İsa'nın Havarilerinden Petrus'un ve diğerlerinin yazdığı 21 mektup ve Pavlus'un öğrencisi olduğu zannedilen Luka'nın yazdığı Resullerin İşleri ile Hz. İsa'nın Havarilerinden oluşan Yuhanna'nın yazdığı vahiy kitabından meydana gelen 27 bölümün toplamıdır (Gündüz, 2004: 48). Hristiyanlıkta Yeni Ahid'in oluşum sürecine baktığımızda, onlara göre ilk insanın (Âdemin) işlediği günah bütün insanların günahı olarak genellenmiş, dolayısıyla tüm insanlar kirlenmiştir. Tanrı insanlara merhamet ederek önce Hz. Musa ile sonra Hz. İsa ile anlaşma yapmış, emirlere uyulduğu takdirde insanları affedeceğini belirtmiştir. Yeni Ahid'de Hz. İsa, Tanrı'nın tek oğlu olup, yeryüzüne insan suretinde gönderilen, tüm insanlığın kurtuluşu için çarmıha gerilerek feda edilen, feda edildikten üç gün sonra da göğe yükseltilen ruhani bir tabiatta tasvir edilmektedir (Küçük vd, 2010: 375). İnciller kısmını ele alacak olursak, "İncil" kelime olarak "iyi haber, müjde" anlamlarına

karşılık gelir. İnciller Hz. İsa'nın hayatını, eylemlerini ve öğretilerini içeren birer siyer kitabı mahiyetindedir. İncillerin yazıya geçirilmesi söz konusu olduğunda birçok İncil nüshası yazılmış, bunlardan sadece Matta, Luka, Markos ve Yuhanna İncili muteber kabul edilmiştir (Harman, 2000: 271). Bahsi geçen ilk üç İncil, birbirine benzer nitelikte olup, en geç yazılan Yuhanna İncil'i diğerlerinin analizi biçimindedir. Devamında Resullerin işleri bölümünde, İncil'in daha çok insana ulaştırılma süreci ve öngördüğü yaşam tarzı anlatılır. "Mektuplar" bölümünde, Hristiyan ileri gelenlerinden bazı kimselerin yazdığı, uyarı ve öğreti niteliğinde olan mektuplar ele alınır ve son olarak "vahiy" kısmında ise tövbe eden ve Tanrı'nın Yasası'na kulak verenlerin kurtuluşa erip diğerlerine galip geleceği vurgulanarak, kıyamete ilişkin çeşitli kehanetlerden söz edilir (Küçük vd, 2010: 381-385).

Eski ve Yeni Ahid'in bölümlerine, daha anlaşılır olması amacıyla aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo: 1. Eski ve Yeni Ahid'in Bölümleri

YENİ AHİD (AHDİ CEDİD)			
ESKİ AHİD (AHDİ ATİK)		İNCİL	
TEVRAT VE ZEBUR			
1.Yaratılış	21.Vaiz	1.Matta	15.Pav.Tim.Mektup
2.Mısır'dan Çıkış	22.EzgilerEzgisi	2.Markos	16.Pav.Tim.Mekup
3. Levililer	23.Yeşeya	3.Luka	17.Pav.Tit. Mektup
4.Çölde Sayım	24.Yeremya	4.Yuhanna	18.Pav.Flm.Mektup
5.Yasa'nınTekerarı	25.Ağıtlar	5.Elçilerin İşleri	19.İbranilereMektup
6.Yeşu	26.Hezekiel	6.Pav. Ro.Mektup	20.Yakup'unMektubu
7.Hakimler	27.Daniel	7.Pav. Kor. Mektup	21.Petrus'unMektubu
8.Rut	28.Hoşea	8.Pav. Kor. Mektup	22.Petrus'unMektubu
9.1.Samuel	29.Yoel	9.Pav. Gal. Mektup	23.Yuhhan.Mektubu
10.2.Samuel	30.Amos	10.Pav. Ef. Mektup	24.Yuhan.Mektubu
11.1.Krallar	31.Ovadya	11.Pav.Fil. Mektup	25.Yuhan.Mektubu
12.2.Krallar	32.Yunus	12.Pav.Kol.Mektup	26.Yahuda'nınMektubu

13.1.Tarihler	33.Mika	13.Pav. Sel.Mektup	27.Vahiy
14.2.Tarihler	34.Nahum	14.Pav. Sel.Mektup	
15.Ezra	35.Habakkuk		
16.Nehemya	36.Sefanya		
17.Ester	37.Hagay		
18.Eyüp	38.Zekeriya		
19.Mezmurlar	39.Malaki		
20.Süleyman'ın Özdeyişleri			

3.1.3. Kur'ân-ı Kerim

Kelime olarak “okumak” anlamına gelen Kur'ân, Allah'ın Hz. Muhammed'e tüm insanlığa tebliğ etmesi amacıyla peyderpey göndermiş olduğu Kutsal Kitap'tır (Birişik, 2012: 4-5). Kendinden önce gelen Tevrat, Zebur ve İncil'i onaylayarak onlara da inanmayı esas alan Kur'ân-ı Kerim, İslamiyet'in temel kaynağıdır (Bakara, 2: 285). Hz. Muhammed'e ayetler halinde toplamda 23 yıllık bir zaman diliminde indirilen Kur'ân-ı Kerim'in ana yapısını ayetler oluşturmaktadır. Başı ve sonu belli olan kelime gurupları veya cümleler “ayet” olarak nitelendirilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in bölümlerine bakılacak olursa, kendi içlerinde anlamlı bir bütün muhteva eden ayetler gurubuna, kavramsal ismiyle surelere bakmak yerinde olacaktır. Kur'ân çoğunluğun görüşüne göre 114 sureden meydana gelmekte ve her bir surenin farklı ismi bulunmaktadır. Sureler isimlerini genellikle içerisinde bahsedilen konulardan, ilk kelimelerinden, ismi zikredilen peygamberlerden almıştır (Birişik, 2012: 86-94). Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği konulara bakılacak olursa; inanç/itikad, ibadet, sosyal hayatı düzenleyen kurallar, ahlaki meseleler, Allah'ı hatırlama ve anma, geçmiş peygamberler ve ümmetlerin kıssası, ahiret hayatı, ödül ve ceza gibi sınıflandırma yapılabilir (Şimşek, 1994). Sözleri ve barındırdığı anlamları itibariyle tamamen Allah'a ait olan Kur'ân, vahiy yolu ile Hz. Muhammed'e indirilmiştir (Zülaloğlu, 2004). Buradaki vahiy, diğer üç kitaptaki (Tevrat, Zebur, İncil) tasavvurdan farklı olup, “Tanrı'nın bedenleşmesi veya somutlaşması” anlamına gelmemektedir. Seçilen Peygamber Hz. Muhammed'in, insani vasıflarını kaybetmeden bir Melek/ Cebrail vasıtası ile ilahi mesaj veya ilhamları aldığına işaret etmektedir (Hamidullah, 2013:

81). Kur'ân kısaca tarihsel olarak incelendiğinde ise durum şu şekildedir: Hz. Peygamber kırk yaşında iken bir Ramazan ayında sık sık gidip tefekkür ettiği Hira Mağarası'nda bulunmaktadır. Peygamberin mağaraya bu ay içerisindeki beşinci kez gidişidir fakat daha önce hiç görmemiş olduğu, tuhaf ve nurdan bir varlık kendisine hitap ederek “okumasını” istemektedir. Cevaben okuma bilmediğini ifade eden Peygambere varlık/melek tekrar okumasını söylerken kuvvetlice sıklmaktadır. Aynı diyalogun üç defa geçmesinin ardından, ilk ilahi mesajı/vahiy yani Alak suresinin ilk beş ayeti indirilerek, Rabbinin adıyla okumasını bildirilmiş, nasıl yaratıldığı ve Rabbinin özellikleri açıklanmıştır(Hamidullah, 2013: 77). Gelen ilk vahiy ile peygamberliği bildirilen Hz. Muhammed'e ikinci vahiy ile tebliğ yapması gerektiği ifade edilmiştir (Müddesir, 74: 1-5). Sonrasında gelen ayetler ile insanları bilgilendiren, uyarıcı, yol gösteren Hz.Muhammed, ayetleri etrafındakilere ezberleterek yazıya geçirmelerini istemiştir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim o günün şartlarına göre vahiy kâtiplerince deri parçalarına, kemik parçalarına, papirüslere parçalar halinde yazılmıştır. Peygamberin vefatından sonraki dönemde halife olan Hz. Ebubekir dağınık halde bulunan yazılı ayetleri bir kurulda şahitler eşliğinde, Peygamberin öğrettiği sıralamaya göre yazdırmıştır. Böylelikle Kur'ân-ı Kerim kitaplaştırılmıştır (Atlı, 2013: 11-13).

Kur'ân-ı Kerim'de ki surelerin sıralaması ve isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo:2 Kur'ân-ı Kerim'in bölümleri

1.Fatiha	24.Nur	47.Muhammed	70.Mearic	93.Duha
2.Bakara	25.Furkan	48.Fetih	71.Nuh	94.İnşirah
3.Al-i İmran	26.Şuara	49.Hucurat	72.Cin	95.Tin
4.Nisa	27.Neml	50.Kaf	73.Müzzemmil	96.Alak
5.Maide	28.Kasas	51.Zariyat	74.Müddesir	97.Kadir
6.En'am	29.Ankebut	52.Tur	75.Kıyamet	98.Beyyine
7.A'raf	30.Rum	53.Necm	76.İnsan	99.Zilzal
8.Enfal	31.Lokman	54.Kamer	77.Mürselat	100.Adiyat
9.Tevbe	32.Secde	55.Rahman	78.Nebe	101.Karia
10.Yunus	33.Ahzab	56.Vakıa	79.Naziat	102.Tekasür

11.Hud	34.Sebe	57.Hadid	80.Abese	103.Asr
12.Yusuf	35.Fatır	58.Mücadele	81.Tekvir	104.Hümeze
13.Ra'd	36.Yasin	59.Haşır	82.İnfıtar	105.Fil
14.İbrahim	37.Saffat	60.Mümtehine	83.Mutaffifin	106.Kureyş
15.Hicr	38.Sad	61.Saf	84.İnşikak	107.Maun
16.Nahl	39.Zümer	62.Cum'a	85.Büruc	108.Kevser
17.İsra	40.Mü'min	63.Münafikun	86.Tarık	109.Kafirun
18.Kehf	41.Fussilet	64.Teğabün	87.A'la	110.Nasr
19.Meryem	42.Şura	65.Talak	88.Gaşiye	111.Tebbet
20.Ta-ha	43.Zuhruf	66.Tahrim	89.Fecr	112.İhlas
21.Enbiya	44.Duhan	67.Mülk	90.Beled	113.Felak
22.Hac	45.Casiye	68.Kalem	91.Şems	114.Nas
23.Mü'minun	46.Ahkaf	69.Hakka	92.Leyl	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Kutsal Kitaplarda Yönetim

Kutsal kitaplar incelendiği zaman, Tanrı'nın toplumsal düzeni sağlamak ve razı olacağı iyi bir toplum oluşturmak adına gereken kuralları peygamberler ve onlara indirdiği kitaplar üzerinden insanlara duyurduğu görülmektedir. Toplumu emir ve yasaklar konusunda uyarmaları için seçtiği peygamberler, kuralların ilk uygulayıcısı ve muhatabı olmakla birlikte insanları yönlendiren, gerek iman gerek ibadet gerek ahlaki yönden toplumu şekillendiren birer önder ve yönetici rolünü üstlenmişlerdir. Dolayısıyla iman eden toplumlarda, gönderilen ilahi kitaplar hayatın her alanında etkili olduğu gibi yönetim alanında da etkili olmuştur.

Kutsal kitaplardan Kur'ân-ı Kerim'de konu irdelendiğinde, adil olma, doğru olma, zulme engel olma, istişare etme, İslami emirlere uyma gibi kamu yönetimini ilgilendiren genel ilkelerden bahsedilse de yönetim şekli, devlet başkanlığı gibi biçimsel hükümler bulunmaz. İslam bilginleri kitapta geçen "imam" ve "halife" sözcüklerini tefsir ederken, inananları yönetecek toplumun düzenini sağlayacak ve kendisine itaat edilecek bir yöneticinin gerekliliği konusunda hemfikirdirler. Bunun gerekçesi ise Allah'ın emir ve yasaklarının bazılarının uygulanabilmesinin, devleti ve yönetimi zorunlu kılıyor olmasıdır. Örneğin Müslümanların ve ülkesinin korunması için orduya, insanlar arasındaki problemleri çözmek için yargıya, verilen kararların uygulanması için kolluk güçlerine, maddi işlerin yürütülmesi için maliyeye, iyiliği emredip kötülükten alıkoymak için de bir lidere ihtiyaç vardır ve toplumun anarşi ve başıboşluktan kurtulması için devlet başkanı şarttır (Kiraz, 2016: 333-334). Bununla birlikte devlet başkanı rolünü üstlenecek kişi yine insanın kendisidir. Kur'ân-ı Kerim'de yönetim ve egemenlik tanrı kaynaklı olmayıp, insanın bizzat kendi adına kendi sorumluluğunda olan bir eylemdir. Kitapta istenen, ahlaki ilkelere riayet ederek yönetmek veya yönetilmektir. Nitekim Kur'ân'da "Ey Davud, seni yeryüzüne hükümran kıldık, o halde insanlar arasında adalet ile hükmet"(Sa'd, 38: 26) ayeti

insana yönetme yetkisinin verildiğini fakat bunu belirli çerçevelerde yapması gerektiğini ifade etmektedir. Konu ile ilgili başka bir ayette “Allah size, işleri ehil olana vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder” (Nisa, 4: 58) buyurulmaktadır. Burada da açıkça görülüyor ki hükmetme kabiliyetine sahip olan insana adap erkân öğretilmektedir. İşin özünde Tanrı'nın, peygamber ve kitap gönderiyor olması da insanda mevcut olan hükmetme/ yönetme cevherinin tescili şeklinde yorumlanmaktadır (Akbulut, 1995:151).

Tüm bunlar ile birlikte, Kur'ân-ı Kerim'in tebliğcisi Hz. Muhammed'e bakıldığında O'nun liderliğinin, kendisine ilk vahyin gelmesi ile başlayıp yaklaşık 23 yıl sürdüğü görülmektedir. Hz. Muhammed Medine de İslam Devleti kurarak, devleti Kur'âni prensiplere göre yönetmiştir. Örnek olarak bakıldığında yeryüzünün ilk yazılı anayasası olarak kabul edilen Medine Vesikasındaki esasların Kur'ân ilkeleri ile belirlendiği anlaşılmaktadır (Hamidullah, 2013: 167). Bu vesika, Müslümanlar için olduğu kadar Yahudiler için de “din hürriyeti” sağlamıştır. Bu durum Kur'ân'da “*Sizin dininiz size, benim dinim de banadır*” (Kafirun, 109: 6) mealindeki ayette bahsedilen din ve ibadet hürriyetinin, yönetime sirayet ettirilme şeklini yansıtmaktadır (Aydın, 2016: 106).

Konuya Tevrat temel alınarak yaklaşırsa durumun farklılaştığı görülür. Tevrat'ta yönetime adeta Tanrısal bir boyut kazandırılarak, yöneticilerin Tanrı tarafından seçildiği görüşü hâkimdir. Herkese uygulanan kanunlar (kısmi olarak) aynı olup, Tanrı'nın koyduğu kurallar bu kanunları oluşturmaktadır. Dolayısıyla yönetime teokratik bir özellik atfedilmektedir. Örneğin Hz. Musa, vaat edilen topraklara geldiğinde, başlarına “İsrailoğullarından Tanrı'nın seçtiği, çok eşli olmayan, mütevazı, Kutsal Yasa'yı sürekli okuyan ve ona göre hüküm veren” birinin atanacağı belirtilmiştir (Yasa'nın Tekrarı, 17: 14-20). Burada ifade edilen “Tanrı'nın Seçmesi” mefhumu, yöneticilerin Tanrı tarafından peygamberleri aracılığıyla atandığı şeklinde anlaşılmıştır (Kiraz, 2016: 342). Örneğin Kral Saul'un ve Kral Davud'un yönetici olarak görevlendirilmesi Samuel Peygamber vasıtasıyla yapılmıştır ve Samuel Peygamberin Saul'u “*Rab seni kendi halkına önder olarak meshetti*” diyerek görevlendirmesi Tevrat'ta anlatılmaktadır (1.Samuel, 10: 1). Diğer yandan : “*Rab Samuel'e 'Kalk, onu meshet. Seçtiğim kişi odur' dedi. Samuel yağ boynuzunu alıp kardeşlerinin önünde çocuğu meshetti. O günden başlayarak Rab'bin ruhu Davut'un*

üzerine güçlü bir biçimde indi. Bundan sonra Samuel kalkıp Rama'ya döndü.”(1.Samuel,16: 12-13) ifadeleriyle Hz. Davud'un peygamber vasıtasıyla göreve atanması anlatılmaktadır. Hz. Süleyman'ın da, Natan Peygamber tarafından görevlendirilmesi, peygamberlerin bazılarının Tanrı emri ile yönetici atama görevlerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim Tevrat'ta Hz. Musa'dan, Samuel'e kadar peygamberler, politik lider konumundadırlar. Fakat diğer peygamberler ile ilgili böyle bir görevden bahsedilmemektedir (Kaufmann, 1977: 450).

Tanrı vasıtası ile resmi kral görevlendirmesi yapmayan peygamberler göz önüne alınırsa, esasında her peygamber kendi imanlılar topluluğunun yöneticisi olmuştur. Fakat imanlılar topluluğunu yöneten peygamberler kural ve kaideleri elbette ki Tanrı'nın emirleri doğrultusunda belirlemiştir. Örneğin Tevrat'ta *“O'nun yollarında yürüyeceksin”*(Yasa'nın Tekrarı 11: 22) ifadesi ilke olarak Tanrı'nın emirlerini yerine getirmek veya iyiliklerini taklit etmek olarak anlaşılır. Bununla birlikte Tanrı'nın Hz. Musa'ya vermiş olduğu “on emir” temel ahlaki zemini oluşturarak, Tevrat'ın farklı yerlerinde zikredilmiştir. İşte kendi imanlılar gurubunu yöneten peygamberler bu esaslar doğrultusunda insanları yönlendirmiştir. Örneğin Yahudilikte, son peygamber Malaki Rabin öğütlerini halka hatırlatırken Rabbin şöyle dediğini ifade etmektedir: *“Kulum Musa'nın Yasa'sını bütün İsrail'e iletmesi için Horev Dağı'nda ona verdiğim kuralları, ilkeleri anımsayın”*(Malaki, 4: 4). Bununla birlikte Peygamberlerin politik liderlere Tanrı'nın emirlerini bildirip tekrar hatırlatma yapmaları da öğüt ve nasihat yoluyla yönetimi etkilediklerinin açıkça göstergesidir. Örneğin Amos, İşaya, Yeremya, Hezekiel gibi peygamberler farklı siyasi ortamlarda bulunarak her biri yöneticilere Tanrı'nın mesajlarını tehdit, ikaz, tatlı sert uyarı, hakaret veya sevgi, teselli, nutuk, vaat gibi farklı şekillerde bildirerek yönetimi kanalize etmeye çalışmışlardır (Brinner, 2018: 151).

Konuya son olarak İncil açısından yaklaşılacak olursa, başlangıçtan beri yönetim ve din ilişkileri ayrı tutulmuş buna gerekçe olarak da İnciller 'de geçen bir kısım delil olarak gösterilmiştir. Kıssaya göre, kötü niyetli Yahudi bilginlerinden ve Vali Hirodes taraftarlarından bir gurup gelerek Hz. İsa'yı zor duruma düşürmek istemişlerdir. Bu durumu İncil şöyle anlatmaktadır: *“İsa'ya gelip, ‘öğretmenimiz’ dediler ‘Senin dürüst biri olduğunu, Tanrı yolunu dürüstçe öğrettiğini, kimseyi kayırmadığını biliyoruz. Çünkü insanlar arasında ayırım yapmazsın. Peki, söyle bize,*

sence Sezar'a vergi vermek Kutsal Yasa'ya uygun mu, değil mi?' İsa onların kötü niyetini bildiğinden, 'Ey ikiyüzlüler!' dedi. 'Beni neden deniyorsunuz? Vergi öderken kullandığınız parayı gösterin bana!' Ona bir dinar getirdiler. İsa 'bu resim, bu yazı kimin?' diye sordu. 'Sezar'ın' dediler. O zaman İsa, 'öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin' dedi. Bu sözleri duyunca şaşıtlar, İsa'yı bırakıp gittiler" (Matta 22: 16-22; Markos, 12: 13-17; Luka, 20: 20-26). İncil'de bazı bölümlerde "tanrısal yetki ve güç ile donatılmış, itaat edilmesi gereken bir hükümdar şeklinde belirtilen Hz. İsa (Matta, 28: 18), başka bir bölümde kendisine gelerek Kral olup olmadığını soran Vali Pilatus'a cevap olarak, "Benim Krallığım (Hâkimiyetim) bu dünyadan değildir; eğer öyle olsaydı, yandaşların, Yahudi yetkililere teslim edilmem için savaşmışlardı. Oysa benim krallığım buradan değildir"(Yuhanna 18: 36) sözleriyle ele alınmıştır. Hz. İsa'nın insanlara bu dünyanın değersiz olduğunu asıl önemli olanın ahiret hayatını kazanmak olduğunu vurgularken, devlet düzenini bozacak herhangi bir şey söylememesi, o dönemin şartlarında inananların yoksul ve fakir insanlar olmasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim Yeni Ahitte sıkça kendisine yer verilen ve Hz. İsa tarafından öğütlerini yaymak için görevlendirilen Aziz Pavlus'un (Elçilerin İşleri 9: 1-7), duruma duygusallıktan öte akılcı yaklaştığı bilinmektedir. Hz. İsa'nın içinde bulunduğu toplum sadece ilahi mesajlar ile acıların paylaşılmasını gerektirirken, Pavlus yanlış giden düzenin değiştirilmesi için politik din yönetiminin de olması gerektiği yönünde öğütlerde bulunmuştur (Demir, 2019: 150). Hristiyanlara zulüm etmemeleri için devlet başkanlarıyla iyi geçinmelerini ve onlara itaat etmeleri gerektiğini şu sözleriyle vurgulamıştır: "Herkes altında bulunduğu yönetime bağlı olsun; çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar, Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle yönetime karşı direnen, Tanrı'nın düzenlediğine karşı gelmiş olur... Yönetim senin iyiliğin için Tanrı'nın hizmetindedir" (Romalıları, 13: 1-4). Pavlus'un fazlaca itaatkârlığı gerektiren bu sözlerine rağmen inananların yine de yöneticilerin İncil'e ters düşen uygulamalarını kabul etmeleri söz konusu olmamıştır (Kiraz, 2016: 344). Çünkü İncil'de de ahlaki öğretiler "sevgi" temelli olmak üzere, Tevrat'ta olduğu gibi sık sık vurgulanmıştır. Hatta İsa peygamberin şu sözleri, ahlak-hukuk kurallarının Tevrat'taki gibi kabul edildiğini vurgulamaktadır: "Kutsal Yasayı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim: Gök ve yer kalkmadan, her şey gerçekleşmeden, Kutsal Yasa'dan ufacık bir harf ya da nokta bile eksilmeyecek. Bu nedenle, bu buyrukların

en küçüklerinden birini kim çiğner ve başkalarına öyle yapmayı öğretirse, Göklerin Egemenliğinde küçük sayılacak. Ama bu buyrukları kim yerine getirir ve başkalarına öğretirse, Göklerin Egemenliğinde büyük sayılacak” (Matta, 5: 17-19). Bununla birlikte İsa'nın şu sözleri Kutsal Yasa'nın tüm emirlerinin uygulanmasını gerekli kılmakla birlikte, yönetimdeki genel ahlaki çerçeveyi de oluşturmaktadır: “İyilik edenler değil, kötülük edenler yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin, öyleyse iyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir” (Titus, 3: 3-4) ,“ Şunu demek istiyorum: Kutsal Ruh'un yönetiminde yaşayın” (Galatyalılar, 5: 16). Bu sözlerden anlaşıldığı üzere, İncil'de istenilen yönetim tarzı, Kutsal Yasa'ya ve genel ahlaki kurallara uygun olmalıdır.

4.1.1. Adalet

4.1.1.1. Kavramsal Çerçeve

Arapça 'da “adl” kökünden türeyen “adalet” kelimesi, bir şeyin hakkını vermek manasına gelmektedir. “Haksızlık” kelimesinin karşıtı, “hak” kelimesinin anlamdaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda adalet ile eşleştirilen başka bir mana ise “layık olunan ve eşitlik”tir. Burada vurgulanan, hakedilenin alınması ve herkese eşit muamelede bulunulmasıdır (Kuper, 2016: 15). Bir diğer anlamı ise somut olarak hissedilen (ölçülen, tartılan vb.) nesnelere arasındaki eşitliği ve dengeyi sağlamaktır. Diğer yandan yapılan muameleyle göre karşılık vermektir ve iyilik yapılmışsa iyilik ile kötülük yapılmışsa kötülük ile muamelede bulunmaktır (İsfehani, 2010: 680). Doğruluk ve istikamet manası da bulunan adalet kelimesi hâkimin dürüst ve sağlam karar vermesi ile şahitlerin hakkı gözeterek tanıklık etmeleridir (Efendi, 2014: 4631).

Ahlakın, hukukun ve yönetimin nihai gayesi olan adalet, insan-insan ve insan toplum arasındaki ilişkide dengeyi sağlayan, düzeni inşa eden, hakkaniyeti ve eşitliği gözetmesini ifade eden ahlaki bir kavramdır (Altuntaş, 2013: 135). İlahi kaynaklı olarak gönderilen tüm peygamberler toplumun huzurunu ve güvenini adalet ekseninde etrafında sağlamaya çalışmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan “*And olsun Biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberinde insanlar adaleti gerçekleştirsin diye kitabı ve ölçüyü indirdik*”(Hadid, 57: 27) ayeti bu konuyu delillendirmektedir. İlahi kitapların hepsinde vurgulanan adalet olgusu, Kur'ân-ı

Kerim'in temel prensiplerindedir. Çünkü dinin temeli, yaratılışın bilgisi, hukukun muhafazası, ahlakın derinliği adalet ile ilgilidir. Hayatın sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi her alanında önemli bir değer olan adalet, toplumun güvenliğini ve istikrarını sağlar. Ayrıca dünyevi ve uhrevi saadet, insanlara ve yaratılanlara hak ve adalet sınırlarında muamele etmekle kazanılır (Ersöz, 2016: 16). Tevrat'ta Kur'ân-ı Kerim ile aynı ilahi kaynaktan gelmesi sebebinden dolayı adalet kavramına sık sık vurgu yapar. Tevrat'ta adaletten uzaklaşma yasaklanarak, yargılamada hakka uygun karar verme istenmiş, sosyal adalet için paylaşım önem verilmiş, eğer emir ve yasaklara uyulursa kendilerine adil yöneticilerin atanacağı müjdelenerek insanlara yol gösterilmiştir (Alkan, 2019: 970-971). İnsanların olumlu yönde davranış değişikliği için öğretilerde bulunan İncil'de de toplumun güveni ve huzuru adalet olgusu üzerine kurulmuş, tüm insanların eşit olduğu ilkesi vurgulanmıştır. İnsanların affedici, adaletli ve paylaşımcı olmaları öğütlenmiştir (Çavgalov, 2012: 70-71). Mezmurlar/Zebur'daki ifadelerle bakıldığında ise, Tanrı'nın yönetime ve insanlara müdahalede bulunduğu belirtilirken, Tanrı yasalarının doğru ve adil olduğu ve bu çerçevede de insanları yönlendirdiği ve adil olmaya özendirdiği ifade ediliyor (Mezmurlar 19: 7). Kutsal Kitaplar'da ortak olarak bahsedilen ve emredilen adalet mefhumunun bu denli önem arz etmesi, adalet olgusunun insanın, aklı ile dini öğretileri yoğurarak ortaya çıkardığı, mutluluğu/saadeti yaşatan, toplumsal yarar sağlayan bir sezgi olmasından kaynaklandığı söylenebilir (Aydoğan, 2017: 132-133).

4.1.1.2. Kutsal Metinlerde Adalet Anlayışı

Tanrı tarafından farklı toplumlara gönderilen bütün peygamberlerin ortak mesajlarından biri “adalet” olmakla birlikte, mesajların ilk muhatabı Peygamberler, insanlar arasında daima adalet ile hükmetmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de “ *Her ümmetin bir peygamberi vardır. Onların peygamberi geldiği zaman (tebliğini yaptığı zaman) aralarında adalet ile hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez*” (Yunus 10: 47) ayeti ile peygamberlerin adalet ile hükmederek insanlara örnek olduğu ifade edilmektedir. Allah, insanların adaleti yerine getirmeleri ve peygamberlerin adaletle hükmetmeleri için kitaplar gönderdiğini bildirmektedir (Nisa 4: 105, Hadid 57: 25). Kur'ân'ı Kerim çeşitli şekillerde “adalet” olgusundan bahsederek, adaletin yerine getirilmesini emretmekte, toplumların güvenilir ve sağlam olmasının bu emrin yerine getirilmesiyle mümkün olacağı belirtmektedir (Bulut, 2015: 71). Nitekim adil

olmayan toplumların varlıklarını devam ettirmeleri mümkün değildir. Toplumların bekası olarak görülen adalet, Kur'ân-ı Kerimde şu şekillerde ifade edilerek emredilmiştir: *“Muhakkak ki Allah, adaleti ve iyiliği emreder”* (Nahl 16: 90), *“Söz söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adaletli olun.”* (En'am 6: 152), *“De ki Rabbim adaleti emretti”* (A'raf 7: 29). Bu ayetler ile birlikte adaleti yerine getirenlerin Allah tarafından sevilen kimseler olduğu da vurgulanmaktadır (Hucurat 49: 9, Mümtehine 60: 8). Toplumsal hayatta adaletin titizlikle uygulanmasını emreden ayetler, adil olmanın kişileri duygusal açıdan yıpratacak şekilde bile olsa, adaleti yerine getirmelerini emreder. Örneğin, kişinin kendi aleyhine, ebeveynlerinin aleyhine, yakınlarının aleyhine de olsa adaletten sapmaması, karar verirken karşısındaki kişinin zengin veya fakir olmasından etkilenmemesi öğütlenirken (Nisa 4: 135), bir topluluğa veya kişiye duyulan husumetin adaletten sapmaya sebep olmaması gerektiği ifade edilirken (Maide, 5: 8), adaleti sağlamak uğruna gerektiği zaman savaş dâhi emredilir (Hucurat, 49: 9).

Hayat sistemini ahlaki kurallar üzerine kuran Allah, sosyal adaleti sağlamak konusunda da yapılması gerekenleri bildirmiştir. Örneğin; *“Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”* (Hud, 11: 85) ayeti ile insanlar arası ilişkilerde maddi ve somut olarak adaletli olunmasını emrederken, karşı tarafın mallarına düşük değer vererek onları aldatmanın önüne geçilmesini istemektedir. Çünkü aldatmak bir zulüm türü olup, toplumda kötü ve zararlı duyguların oluşmasına sebebiyet verir. Bu durum ise bireylerin topluma olan güvenini zedeler ve toplumun birliğini ve dirliğini sekteye uğratar (Kutup, 1991: 146-147). Bu durum Kur'ân'da üzerinde durulan bir mesele olup, ölçü ve tartıda adaletli olunması konusu birçok ayette yer almaktadır (En'am 6: 152, Araf, 7: 85, Hud 11: 84-85, İsrâ 17: 35, Şuara 26: 181-182-183, Rahman, 55: 8-9).

Toplumsal hayatın ekonomik etkenler (mal, para, borçlanma vb.) olmadan yürümesi imkânsızdır. Kimsenin zulme uğramaması ve herkesin adaletli bir yaşam sürmesi için faiz haram kılınmış, alışveriş ve borç alma ise belirli şartlara bağlı olarak helal kılınmıştır (Bakara, 2: 275-278). Olumsuz sonuçları önlemek adına borcun zamanında ve tam olarak ödenmesi en önemli nokta olarak belirtilerek borç alınıp

verilirken; yazılması, şahitlerin bulundurulması, teminat alınması gibi hususlar da belirtilmiştir (Karaman vd, 2007: 446-448).

Kutsal Kitap Kur'ân-ı Kerim'de insanlara iftira atarak zulme uğratanların büyük bir günah yüklendiği ifade edilmiş (Nisa, 4: 112), adaletten uzaklaşanlar için elem dolu bir azap olacağı belirtilmiştir (Ali İmran, 3: 21). Ayrıca Allah'ın hiç kimseye zerre kadar zulmetmeyeceği, yapılan çok küçük iyilik ve kötülüklerin dahi karşılığının verileceği aktarılmış (Nisa 4: 40; Zilzal 99: 7-8), Allah'ın adalet ile hükmedeceği şu ayetlerle ifade edilmiştir: *“O gün zulmetmiş olan herkes, eğer yeryüzündeki her şeye sahip olsa, kendini kurtarmak için onu fidye verir. Azabı gördüklerinde için için derin bir pişmanlık duyarlar. Onlara zulmedilmeksizin aralarında adalet ile hükmedilir”* (Yunus 10: 54).

Kutsal Kitaplardan Tevrat'ta da adalet üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Öncelikle uygulanan hukuki kuralların, toplumdaki herkesi yasa karşısında eşit sayan nitelikte olması adalet açısından önemlidir. Bu durum Tevrat'ta *“Yerli yabancı herkes için tek bir yasanız olacak. Tanrınız Rab benim”*(Levililer, 24: 22) şeklinde ifade edilmektedir. Peygamberlerin adaleti tesis etmek için gönderildiğine ve insanlar arasında adil hüküm vermekle emroldukları bilinmektedir. Durum Tevrat'ta da farklı değildir. Gönderilen peygamberlerin adaletle hükmettikleri, Tevrat'ta Hz. Musa örneği ile şu şekilde anlatılmaktadır: Hz. Musa insanlar arasında yargıçlık yaparken kayınbabası neden böyle bir şey yaptığını sorar ve Hz.Musa şöyle cevap verir; *“Halk Tanrı'nın istemini bilmek için bana geliyor, ne zaman bir sorunları olsa bana gelirler. Ben de taraflar arasında karar veririm. Tanrı'nın kurallarını yasalarını onlara bildiririm”*(Mısır'dan Çıkış 18: 15). Tanrının yasalarına göre hüküm verdiğini ifade eden Hz. Musa, yasaların adaleti emrettiğini elbette ki bilmekteydi. Nitekim *“Bir davada çoğunluktan yana konuşarak adaleti saptırmayacaksınız”*(Mısır'dan Çıkış, 23: 2), *“Komşuna yalan yere tanıklık etmeyeceksin”*(Mısırdan Çıkış, 20: 16), *“Yargılarken haksızlık yapmayacaksın. Yoksula ayrıcalık göstermeyecek, güçlüyü kayırmayacaksın. Komşunu adalet ile yargılayacaksın”*(Levililer 19: 15) ifadeleri ile adalet emredilmektedir. Ayrıca seçilen yöneticilerin de adil olmaları gerektiği *“her oymağınız için yargıçlar, yöneticiler atayacaksınız, onlar halkı gerçek adalet ile yargılayacaklar”* (Yasanın Tekrarı 16: 18) ifadesi ile dile getirilmektedir. Tanrı Hz. Nuh' a *“adaletli bir yargı*

sistemi” kurmak ve onun uygulanmasını sağlamak görevini de vermiştir (Harman, 2013: 22). Hz. Süleyman ise duasında Rabbinden adil bir yönetim için sezgi dolu yürek istemiş, Tanrı ise bu dilekten ötürü hoşnut olmuş dileğini kabul etmiştir (1.Krallar, 3: 10).

Toplumsal hayatın refahını sağlamak amacıyla emredilen adalet kavramı faiz, borçlanma, yardım etme, ölçü ve tartıda doğru olma gibi ilkeleri de içermektedir. Örneğin *“Bir kardeşin yoksullaşır, muhtaç duruma düşerse, ona yardım etmelisin. Aranızda kalan bir yabancı ya da konuk gibi yaşayacak. Ondan faiz ve kar alma. Tanrı’dan kork ki kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin. Ona faizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekte kar almayacaksın”* (Levililer, 25: 35) cümlesi ile sosyal adaleti sağlamaya yönelik emirler, ana hatlarıyla çizilmektedir. Bununla birlikte ölçü ve tartıda haksızlık yapılmaması ve terazinin doğru olmasına yönelik (Levililer, 19: 35-36), ürünlerin fiyatlarını belirlerken hakka uygun yapılmasına yönelik (Levililer, 25: 13-18) ve borçlu-alacaklı ilişkilerine yönelik emirler (Yasanın Tekrarı, 15: 1-19) ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki her ne kadar Tevrat’ta adaletin herkes için aynı olduğunu bildiren emirler bulunmaktaysa da, insanların Yahudi olanlar ve diğerleri şeklinde ikiye ayrılıp, farklı hükümler konulduğu da Tevrat’ta bulunan kitabi bir gerçekliktir (Adam, 2002: 24-25). *“Yabancıdan borcunu alabilirsin. Ama İsraili kardeşinin borcunu bağışlayacaksın.”*(Yasanın Tekrarı, 15: 3), *“Yabancıdan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız”*(Yasanın Tekrarı, 23: 20) ifadeleri konuya örneklik teşkil etmektedir. Diğer yandan adaletin ilahi boyutuna baktığımızda; Tanrı her daim adil olan, yaptığı anlaşmayı bozmayan, asla zulmetmeyen, suçluları yargılayıp cezalandıran, adil olanları mükâfatlandıran bir özellikte tasvir edilmektedir (Harman, 2013: 21-22).

Adalet konusuna Zebur/Mezmurlar açısından bakacak olursak, Zebur’da sıkça vurgulanan ifade yeryüzünün yöneticisinin ve kralının Rab olduğudur. Rabden istenen iyiliklerin ödüllendirilmesi, kötülüklerin cezalandırılmasıdır. Bununla birlikte Rabbin yönetim anlayışındaki temel metafor “adalet ve doğruluktur”. Mezmurlarda geçen şu ifadeler bu konuyla ilgilidir: *“El çırpısın ırmaklar, sevinçle haykırınsın dağlar, Rabbin önünde! Çünkü O geliyor, Yeryüzünü yönetmeye. Dünyayı adaletle, halkları doğrulukla yönetecek”* (98.Mezmur: 8-9), *“Ey adaleti seven güçlü kral,*

Eşitliği sen sağladın, Yakup soyundan doğru ve adil olanı sen yaptın. Yüceltin Tanrımız Rabbi, ayaklarının taburesi önünde tapının! O kutsaldır” (99.Mezmur, 4-5). Zebur’da Hz. Davud’un Tanrı tarafından seçilen bir kral peygamber olduğu belirtilerek (Mezmurlar, 18: 50) kimseye haksızlık ve ihanet etmediği, her daim adalet üzerine olduğu lirik bir anlatımla öne çıkmaktadır (Mezmurlar, 7: 3-6). Ayrıca Hz. Davud adaletten sapan, zorbalık ve haksızlık yapan yöneticilerin Tanrı katında yargılanmasını şu ifadeler ile istemektedir: “*Ey Tanrı, kır onların ağızlarında dişlerini, sök genç aslanların azı dişlerini ya Rab! Akıp giden su gibi yok olsunlar, yaylarını gerince oklarının ucu kırılсын, süründükçe eriyen sümüklüböceğe dönsünler, düşük çocuk gibi güneş yüzü görmesinler*” (Mezmurlar, 58: 6-8). Bununla birlikte Tanrı’nın yasasının ve ilkelerinin tamamen adil olduğu (Mezmurlar, 19: 9), bütün düşkünlere adalet ve kazanç sağladığı (Mezmurlar, 103: 6) ifade edilerek adaleti emreden Tanrının, aynı zamanda en yüksek adaletin sahibi olduğu vurgulanır. “*Tanrı adil bir yargıçtır*” (Mezmurlar, 7: 11), “*Doğruluğun ulu dağlara benzer, adaletin uçsuz bucaksız enginlere*”(Mezmurlar, 36: 6), “*Adaletin sonsuza dek doğrudur, Yasan gerçektir*”(Mezmurlar, 119: 142) ifadeleri ile bu tema dile getirilmektedir.

Adalet konusu İncil’de yer alan öğretilere göre irdelendiğinde, diğer ilahi kitaplarda olduğu gibi hem insan ilişkilerindeki en önemli metafor hem görevlendirilen peygamberler ve yöneticilerde aranan bir özellik hem de Tanrı’nın bir sıfatı olarak karşımıza çıkmaktadır. İncil’de genel olarak Eski Ahid ile benzer ifadeler kullanılmaktadır. Adaletli ve imanlı olmak, Tanrının rızasına uygun olarak sürülen bir yaşamın temel şartıdır (Harman, 2013: 23). İncillerde de diğer bahsedilen kitaplarda olduğu gibi görevlendirilen peygamberlerin, yöneticilerin ve diğer inananların adaletli olması, bu kişilerin sahip olması gereken en önemli vasıflardandır. İncil’de Hz. İsa tanrısal yetkilerle donatılmış bir hükümdar şeklinde ele alınır (Matta, 28: 18) ve onun adalet vasfına şu şekilde değinilir: “*Ezilmiş kamışı kırmayacak, tüten fitili söndürmeyecek ve sonunda adalet* “*İşte kulum, O’nu ben seçtim. Gönlümün hoşnut olduğu sevgili kulum O’dur. Ruhumu O’nun üzerine koyacağım O’da adaleti uluslara bildirecek*”(Matta 12: 17-18), “*Ve sonunda adaleti zafere ulaştıracak*” (Matta, 12: 20). Ayrıca toplumu yönlendirerek toplumdaki genel ahlaki çerçeveyi çizen kişilerin arasında, din adamlarının olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçekliktir. İncil’de de buna atfen adaleti gerçekleştirilmeyen din adamlarına ve Yahudiler arasındaki bir siyasi topluluk olan

Ferisilere hitaben Şu sözler yer almaktadır: *“Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz nanenin, dereotunun ve kimyonun ondalığını verirsiniz de, Kutsal Yasa'nın daha önemli konularını –adaleti, merhameti, sadakati– ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden asıl bunları yerine getirmeniz gerekirdi (Matta, 23: 23; Luka, 42: 11). Kutsal Ruh'un Hz. İsa'nın havarilerinden Filipus'u yönlendirerek, Etiyopya Kraliçesinin veziri olan Hadım'a okuduğu ğretelerde adalet Şu Şekilde yer almaktadır: “AŐađılandıđında adalet O'ndan esirgendi. O'nun soyunu kim anacak? Çünkü yeryüzündeki yaŐamına son verildi” (Elçilerin İŞleri 8: 33). İman etmelerinden dolayı Tanrı'nın sevgisini kazanan İsrailoğulları övülürken, ilk vurgulanan özellikleri olarak, yeryüzünde adaleti sağlamış oldukları belirtilmektedir (İbraniler, 11: 33). Tüm bunlarla birlikte İncil'de de toplumsal adaleti sağlamak hususunda insanların eşit olduğundan ve yardımlaŐmanın gerekliliğinden bahseden ifadeler bulunmaktadır. Tevrat'ta kimi yerlerde söz edilen ‘İsrailoğullarının stnlğ’ mevzusunun aksine İncil'de tüm inananların eşit kabul edildiği, diğerleri ile aralarında herhangi bir ayırımın bulunmadığı ifade edilmektedir (Elçilerin İŞleri, 15: 9). Bu sebeple maddi olarak da sosyal adaletin sağlanmasına yönelik olarak Luka'da insanların açgözlü olmamaları, para biriktirmek veya mal depolamak yerine diğer insanlara yardım etmeleri, servetlerini paylaŐmaları hususu “Zengin Budala” baŐlıđı altında örneklendirilerek tüm mallarını sığdırmak için daha büyük ambar inşa etme niyetinde olan kişiye Tanrı Şu Şekilde seslenmektedir: “Ey akılsız! Bu gece canın senden istenecek. Biriktirdiğin bu Őeyler kime kalacak? Kendisi için servet biriktiren, ama Tanrı katında zengin olmayan kişinin sonu böyle olur” (Luka, 12: 13-21). Böylelikle servet biriktirmek Tanrı tarafından hoş karşılanmamış sonucunda ölüm ile cezalandırılmış bir eylem olarak bildirilmektedir. Bununla birlikte, yardımlaşma ve borç alıp verme iliŐkisine bakıldığında “borçların son kuruŐa kadar ödenmesi” gerektiği bildirilmiş (Matta, 5: 26, Luka, 12: 59) fakat kişiye verilen borcun karşılık beklemeden yapılmasının daha değerli olduğu ve Tanrı tarafından ödüllendirileceği ifade edilmiştir (Luka, 6: 34). Bu Şekilde sosyal adaleti gerçekleŐtirme ve sosyal hayatı düzenleme maksadında olan Rab, birçok yerde kendisinin de adalet sahibi olduğunu vurgulamaktadır. “Tanrı Mesih'i, kanıyla günahları bağışlatan ve imanla benimsenen kurban olarak sundu. Böylece adaletini gösterdi. Çünkü sabredip daha önce işlenmiş günahları cezasız bıraktı. Bunu, adil kalmak ve İsa'ya iman edeni aklamak için Şimdiki zamanda kendi adaletini göstermek amacıyla yaptı” (Romalılar, 3: 25-26) “yleyse ne diyelim? Tanrı*

adaletsizlik mi ediyor? Kesinlikle hayır!” (Romalılar, 9: 14), “Kendisine sövüldüğünde sövgüyle karşılık vermedi, acı çektiğinde kimseyi tehdit etmedi; davasını, adaletle yargılayan Tanrı’ya bıraktı” (Petrus, 2: 23) ifadeleri Tanrının kendi adalet sıfatına işaret ettiği cümlelerdendir.

Kutsal Kitaplar’da adalet kavramına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Kur’ân-ı Kerim’de, Tevrat’ta, Zebur’da ve İncil’de adaletin, üzerinde durulan mühim bir olgu olarak ifade edilmektedir. Öncelikle Tevrat dışındaki diğer üç kitapta insanlar eşit kabul edilerek, adaletin zemini oluşturulmaktadır. Tevrat’ta ise bazı bölümlerde insanların eşit olduğunu belirten ifadeler yer alsa da genel manada İsrailoğullarının diğer insanlardan üstün olduğu fikri öne çıkmaktadır. Buna rağmen adaletli olunması mefhumu her dört kitap için ortak beyan ve emirdir. Tanrının adaleti emrettiğini ve bundan hoşnut olduğunu ifade eden cümleler dört kitapta da açık ve net olarak bildirilmiştir. Tanrı tarafından seçilen peygamberlerin adaletli olmaları gerektiği, bununla birlikte diğer insanlara adaleti emretme görevleri ilahi kitapların hepsinde aynıdır. İnsanlar arasında hüküm verilecekse, kişilerin akraba, sevilen veya zengin olmasının verilecek hükmü etkilememesi ve hükümde adil olunması öğütlenmektedir. Bununla birlikte toplumda maddi olarak da adaletin gerçekleşebilmesi için yardımlaşma, borç alıp verme, ölçü-tartıda haksızlık yapmama gibi konularda hükümler benzerlik içermektedir. Bu hususta farklılık arz eden kısım, Eski Ahid’in faiz konusunda İsrailoğulları ile yabancılara uygulamayı emrettiği hükümlerin değişik olmasıdır. Bunun sebebinin ise İsrailoğullarının kendilerini “tanrı ile sözleşmiş” olmalarından ötürü üstün görmeleridir, denilebilir. Son olarak adalet olgusunun kaynağını Rab olarak gören İlahi Kitaplar’da adaletten sapanların/ayrılanların büyük bir azap ile cezalandırılacağı ve hüsrana uğratılacağı ortak olarak ifade edilmiştir.

4.1.2. İtaat

4.1.2.1. Kavramsal Çerçeve

Arapça “tav’a” kökünden türeyen itaat kavramı “boyun eğmek, söz dinlemek, emredilene yerine getirmek, rıza göstermek, içinden gelmek ve gönüllü olmak” manalarına gelmektedir (İsfehâni, 2010: 647). Türkçe kullanımında itaat “gönüllülük” kriterini kaybedip anlam daralmasına uğrayarak; verilen emri yerine

getirme, kabul edilebilir istekleri gerçekleştirebilmeye işaret eder. Oysa ki Kur’ân-ı Kerim ve diğer Kutsal Kitaplara bakıldığında gönüllü olarak, isteyerek yapma anlamlarını da taşıdığını söylemek yerinde olacaktır (Al, 2019: 10). Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, Kur’ân’da “itaat” kelimesi bulunmamakta fakat aynı kökten gelen “taat (tabi olma)” veya “istitaat (güç yetirebilme)” kelimeleri yer almakta ve kavramsal olarak seksen beşe yakın yerde itaatten bahsedilmektedir (Alper, 2001: 444). Eski ve Yeni Ahit’te de durum benzerlik göstermekte; kutsal kitaplarda “itaat” kelimesi geçmemekte fakat kavramsal anlamı “boyun eğme, söz dinleme” kelimeleri aracılığıyla ifade edilmektedir.

Kelimenin kavram anlamına bakıldığı zaman genel olarak “Yaratıcının/ Tanrının emir ve yasaklarını kabul ederek, onlara boyun eğme, onları yerine getirme” anlamlarına gelip, yaratılanın yaratan karşısındaki halini ifade eden bir muhtevaya sahiptir (Ece, 2006: 320). Bununla birlikte kutsal kitaplarda itaat edilecek kişiler kapsamında; peygamberler, vahiy ve yasalar, yöneticiler, ebeveynler bulunmaktadır. Aslında itaat kelimesi ile birlikte ilişkilendirildiği kişiler ele alınırsa, daha sağlıklı bir analiz yapılacağı söylenebilir. Örneğin Allah’a itaat demek O’na iman edip, buyruklarını yerine getirmektir. Peygambere itaat demek, bildirdikleri vahiy ve yasalara tutunularak onların sevilmesi, saygı gösterilmesi demektir. Anne babaya itaat, onlara iyi muamelede bulunmaktır. Yöneticiler söz konusu olduğunda ise yöneticilere itaat; karşılıklı olarak hak kaybına uğramadan, belirlenen çerçevede istekleri yerine getirmek, saygı göstermek anlamına gelmektedir. (Ağırman, 1995: 19).

Toplumsal hayata baktığımızda itaat; imanın ve ibadetin, sosyal düzenin, huzurun ve güvenin temelini oluşturmaktadır. Allah’ın emir ve yasaklarını yerine getirmek ve dinin kaidelerini uygulamak yalnızca Allah’a ve peygambere itaatle mümkün olur. Diğer taraftan karı-koca ilişkisi, asker-komutan ilişkisi, amir-memur ilişkisi, öğrenci-öğretmen ilişkisi de içinde olmak üzere günlük hayatın ailevi, askeri, kültürel, siyasi her noktasının arka planında “itaat” bulunmaktadır. Bahsedilen itaate bağlı kalındığı takdirde durumun başarı ile sonuçlanma ihtimali yüksektir. Buna karşılık keyfiyete bağlı kalarak arzu ve isteklerin peşinden gitmek, dine ve akla ters düşen eylemler içerisinde olmak, Allah’a, peygamberlere, yöneticilere aykırı hareket etmek toplumsal düzeni bozacak, sosyal barışın yok olmasına sebebiyet verecektir

(Karagöz, 1999: 41). İşte bu karışıklık ve kargaşanın önüne geçmek için Tanrı öncelikle ilahi emirlere ve peygamberlere daha sonra ise yöneticilere itaati gerekli kılmaktadır. Bu, kutsal kitaplarda emredilen ortak bir mefhumdur. Fakat itaat edilecek yöneticilerin belirli bir inanç ve değer dünyasına sahip olması gerekmektedir. Yöneticilerin halka karşı -Tanrı'nın istediği gibi- adil ve dürüst bir yönetim anlayışını benimsemeleri şarttır. Örneğin Kutsal Kitapların hiçbirisi Mısır Kralı Firavuna itaati reva görmez. Çünkü Firavun itaat edilmeye layık bir inanç, değer ve ahlak dünyasına sahip değildir (Turhan, 2010: 115-116). Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılır: “*Şüphesiz o, Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o, bozguncular dandı*” (Kassas 28: 4) , “*Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık*” (A'raf 7: 130). Bununla birlikte Firavunun iman ve inanç manasında büyük bir gaflet içerisinde olduğu, aynı zamanda ona itaat edenlerin de yoldan çıkmış bir topluluk olarak nitelendirildiği Kur'ân'da bahsedilen bir konudur. Eski Ahitte de Kur'ân-ı Kerim'e paralel olarak Firavun inatçı (Mısır'dan çıkış 10: 20), İsrailoğullarını diğerlerinden ayırarak köle yapan (1.Samuel 2: 27), inanç sistemi problemlili (Hezekiel, 29: 2), Rabbin emrini yerine getirmediği için kendine ve itaat edenlerinin başına türlü belalar getirilen (Mısır'dan Çıkış, 11: 1), kendi ile birlikte kendisine güvenen kişilerin de cezalandırıldığı (Yeremya, 46: 25) bir yönetici/ kral olarak ifade edilmektedir. Buradan yola çıkarak şu söylenebilir ki Kutsal Kitaplara göre; halkına adaletli davranan, zulmetmeyen, kötülük ve inkârdan kaçınan yöneticilerin emirleri bağlayıcıdır ve itaat edilmeye layıktır. Aksi takdirde hem yöneticiler hem de O'na itaat edenler Rabbin öfke ve azabıyla cezalandırılırlar.

4.1.2.2. Kutsal Metinlerde İtaat Anlayışı

Tanrı tarafından gönderilen tüm peygamberler insanları esasında “itaat” etmeye çağırılmışlardır. Elbette ki kendi keyfi söz ve uygulamaları için değil, aksine her şeyin yaratıcısı olan “Rab ve Rabbin yasalarına” itaati emretmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'e göre itaat edilmesi gereken dört unsur açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu unsurlardan birincisi, mutlak teslimiyetin makamı olan Allah'a itaattir. “*O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin...*” (Teğabün, 64: 16) , “*Göklerde ki her şey, yerde ki her şey O'nundur. İtaatte daima O'na*

olmalıdır. Öyle iken siz Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?" (16 Nahl:52) ,
“*Öyleyse bana uyun ve emrime itaat edin*” (Taha, 20: 90) ayetleri ile Yüce Allah insanların öncelikle kendisine itaat edip, emir ve yasaklarına riayet etmelerini hatırlatmaktadır. Görüldüğü gibi yeryüzü ve gökyüzünün egemenliği kendisinde bulunan Allah, daima kul olma bilincini canlı tutarak her türlü fiil ve eylemlerde itaatın göz önünde bulundurulmasını istemektedir (Karaman vd, 2007: 376-377).

Kur’ân-ı Kerim’e göre itaat edilmesi gereken kişilerden bir diğeri ise temsil ettikleri misyon sebebiyle insanlara emir ve yasakları tebliğ eden peygamberlerdir. Kur’ân’ı Kerim’de peygamberlere itaat birçok yerde Allah’a itaat ile birlikte zikredilir: “*Allah’a ve peygambere itaat edin ki rahmete erdirilesiniz*”(Ali İmran, 3: 132), “*Biz her peygamberi sırf Allah’ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik*” (Nisa, 4: 64), “*Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur*” (Nisa, 4: 80). Bilindiği üzere Peygamberler sadece Allah’tan aldığı vahyi insanlara ileten kişiler değildirler. Bahsedilen tebliğ görevi ile birlikte, insanlara örnek olma, vahyi açıklama, gerektiğinde hükümdeki boşlukları tamamlama ve topluma liderlik etme gibi görevleri de vardır. Bu görevleri ise tamamen Rabbin gözetiminde yerine getirirler ve Rab adına itaat edilmeyi hak ederler (Karaman vd, 2007: 100). Kur’ân’ı Kerim’de Allah’a ve Rasulüne itaat edenlerin mükâfatlandırılacağı, itaat etmeyenlerin ise cezalandırılacağı şu ayetler ile dile getirilmektedir: “*İçinizden kim Allah’a ve Rasulüne itaat eder ve salih bir amel işlerse, ona mükâfatını iki kat veririz. Biz, ona bereketli bir rızık hazırlamışızdır*” (33 Ahzab:31), “*Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse Allah onu içinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratar*”(48 Fetih:17), “*Kim kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü’minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir*” (4 Nisa 115). Sosyal düzenin kurulması ve devamlı olması, birlik ve beraberliğin sağlanması için peygambere itaati emreden Kur’ân-ı Kerim şu ayet ile (Bedir Savaşı’na istinaden) devletin devamlılığını sağlamanın yolunun, Allah’a ve Peygambere itaat etmekten geçtiğini bildiriyor: “*Allah’a ve Rasulü’ne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider*”(Enfal, 8: 46).

Kur'ân-ı Kerim'de itaat edilmesi öğütlenen bir diğer kişi ise yöneticilerdir. *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir”* (Nisa,4: 59). Bu ayette “ulu'l-emr” kavramıyla ifade edilen kişiler devlet yetkilileridir. Bu pencereden bakıldığında yöneticilere itaat esasında dini bir görev boyutuna ulaşmaktadır. Nitekim kendisi de bir devlet yöneticisi olan Hz. Peygamber Veda Hutbesinde cennete girebilmek için Allah'tan korkmayı, zekât vermeyi ve devlet yetkililerine itaat etmeyi tavsiye etmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, genel mana da barış içinde uzlaşarak yaşamayı prensip edinir (Akdemir, 2013: 434). Fakat burada itaatın kapsamını çizmek gereklidir. Bahsedilen devlet yöneticilerinin iman ve İslam şartlarını tamamlayıp, Kur'ân'ı Kerim'in aksine emir vermemeleri gerekmektedir. Yani itaat, Kur'ân'a uygun olan buyruklar içindir (Kutup, 1991: 523). Kur'ân'ı emirlerin aksine hüküm veren zalim yöneticilere itaatın olmayacağı şu şekilde anlatılmaktadır: *“Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran, haddi aşmışların emrine itaat etmeyin”* (Şuara, 26: 151) , *“Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, "Keşke Allah'a ve Resul'e itaat etseydik" diyecekler. Yine şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan sapturdılar. Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânete uğrat.”* (Ahzab, 33: 66-68).

İman edilmesi gereken dördüncü mefhum ise “vahiy”dir. Allah'ın insanlara bildirmesi için peygamberlerine ilettiği bilgilere vahiy denir (Yavuz, 2012: 443). Esasında Allah'a itaat ve Peygamberlere itaat ile aynı anlama gelen vahye itaat Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmektedir: *“Şüphesiz ki, Kur'ân'ı sana elbette biz indirdik biz. O hâlde, Rabbinin hükmüne sabret.”*(İnsan, 76: 24). Bu ayet ile vahyin değerinin bilinmesi ve hükümlerin kararlılıkla yerine getirilmesi gerektiğine işaret edilmekte, dolayısıyla vahye itaat emredilmektedir (Karaman vd, 2007: 23-24).

İtaat kavramının Tevrat'taki karşılığına bakılacak olursa, hemen hemen Kur'ân-ı Kerim ile benzer fikirler içerdiği söylenebilir. Tevrat'ta itaat kavramı doğrudan geçmemekte, “boyun eğme, söz dinleme” olarak yer almaktadır. Tanrı ve emirlerine, peygamber ve Tanrının seçtiği krallara itaat emredilmekte aksi takdirde Tanrının cezası ile karşılaşılacağından bahsedilmektedir. *“Ama Tanrınız Rab'bin sözünü*

dinlemez, bugün size ilettiğim buyrukların, kuralların hepsine uymazsanız, şu lanetler üzerinize gelecek ve size ulaşacak” (Yasa’nın Tekrarı 28: 15) sözleri ile Tanrı ve emirlerine itaat emredilirken, devam eden cümlelerde itaat edilmezse, her yerde lanetli olacakları, rızıklarının lanete uğrayacağı, el attıkları her işte başarısız olacakları, yok edilecekleri, salgın hastalıklar ile cezalandırılacakları, üzerlerine yağmur değil kum ve toz yağacağı, düşmanlarının önünde bozguna uğratılacakları, bereketsiz kalacakları, diğer uluslara köle olacakları, sürekli belalar ile karşılaşacakları gibi birçok lanet söylemleri yer almaktadır (Yasa’nın Tekrarı, 28: 16-68). Başka bir bölümde ise “İsrail’in Tanrısı, Her Şeye Egemen RAB diyor ki, “İşte bu kente ve çevresindeki köylere sözünü ettiğim bütün felaketleri getireceğim. Çünkü dik başlılık edip sözümü dinlemediler” (Yeremya 19, 15) şeklinde konuya değinilmekte, ayrıca itaatin Rabbin hoşuna gittiği, Rabbin sözünün dinlenmesinin ve önemsenmesinin Rab için adanan sunaklardan/kurbanlardan daha iyi olduğu belirtilmektedir (Samuel, 15: 22).

Bununla birlikte Tanrı’nın gönderdiği peygamberlere de itaatin şart olduğunu Tevrat’ta yer alan ifadelerde sıkça görülmektedir. Peygamber ve itaat konusu Tevrat’ta iki boyutta yer almaktadır. Hem peygamberlerin Rabbe itaat etmeleri emredilmekte hem de insanların Peygamberlere itaat etmeleri buyrulmaktadır. Bu durum şu cümleler ile açıkça ortaya konmaktadır: “Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz. Kendisine buyurduklarımın tümünü onlara bildirecek. Adıma konuşan peygamberin ilettiği sözleri dinlemeyeni ben cezalandıracağım. Ancak, kendisine buyurmadığım bir sözü benim adıma söylemeye kalkışan ya da başka ilahlar adına konuşan peygamber öldürülecektir” (Yasa’nın Tekrarı 18, 18-20). Başka bir ayette Tanrı’nın Peygamberler ile konuştuğu (Çölde Sayım, 12: 6), kimsenin peygamberlerine kötülük yapmalarını istemediği (Tarihler, 16: 22), Tanrı’ya ve Peygamberlerine güvenenin başarılı olacağı (2. Tarihler, 20: 20) ifade edilmektedir. Tanrı’nın yolunda yürüyüp, tüm emirleri yerine getiren Nuh (Yaratılış 6: 9, 22) ve çeşitli mucizeler göstererek Rab’bin buyruklarını yerine getiren Musa (Mısırdan Çıkış, 7-8) gibi peygamberlerden övgüyle bahsedilmektedir. Peygamber Hezekiel’in de asi bir halka gönderilmiş olduğu, Rabbin sözlerini aktaracağı, halkın da ona itaat etmesi gerektiği (Hezekiel, 2: 3-9) Tevrat’ta geçen ifadelerdendir.

Öte yandan itaat edilmesi gereken bir başka mevkii ise bir kısmının Tanrı tarafından seçilip görevlendirildiği bildirilen Krallar/yöneticilerdir (Samuel 13,14). Tevrat'ta anlatıldığına göre yöneticiler şayet Rabbin emirlerine uyduklarında zaferler kazanıp ödüllendirilmiş, Rabbin emirlerine uymadıklarında ise krallıklarına son verilerek cezalandırılmışlardır. Örneğin Hz. Süleyman'dan sonra kral olan Yerovam, krallığının düşmesinden korkup halka iki altın buzağı yaptırarak tapmasını söylemiş, kendince yeni bayram günleri belirlemiş, kâhin olarak ise Rabbin seçtiği levililerin dışında yeni kişiler atamış kısacası Rabbin emirlerine uymayıp kendisine gönderilen peygamberi dikkate almamıştır. Bunun cezası olarak Yerovam ve ailesi yeryüzünden silinerek yok edilmişlerdir (1.Krallar, 14: 1-19). Tevrat'ta Yerovam gibi Rabbin İsrailoğullarına önder olarak seçtiği ve Peygamber Samuel tarafından meshedilen Saul (Samuel, 10: 1) için şu ifadeler yer alır: *“Saul Rab'be ihanet ettiği için öldü. Rab'bin sözünü yerine getirmedi. Yol göstermesi için Rab'be danışacağına bir cinciye danıştı. Bu yüzden RAB onu öldürdü. Krallığını da İşay oğlu Davut'a devretti”* (1.Tarihler 10, 13-14). Rabbin emirlerinin dışına çıkarak cezalandırılmış başka bir yönetici ise Hz. Davud'dur. Hz. Davud Rab istemediği ve izin vermediği halde şeytana uyarak İsrail'de sayım yaptırmış, emre itaat etmediği için Rab tarafından salgın bir hastalık gönderilmiş ve 70000 İsrailinin ölümü ile cezalandırılmıştır (1.Tarihler, 21: 14). Bunlar ile birlikte Rabbe itaat eden kralların ödüllendirileceği de kutsal kitap Tevrat'ta yer almaktadır. Hz. Süleyman'a ithafen : *“Bu tapınağı yapmaktasın. Kurallarına, ilkelerime ve bütün buyruklarına uyup onlara bağlı kalırsan, baban Davut'a verdiğim sözü senin aracılığınla yerine getireceğim. Halkım İsrail'in arasında yaşayıp onları hiç terk etmeyeceğim”* (1.Krallar, 6: 12,13) ve *“Sana gelince, baban Davut'un yaptığı gibi, bütün yüreğinle ve doğrulukla yollarımı izler, buyurduğum her şeyi yapar, kurallarına ve ilkelerime uyarsan, baban Davut'a, 'İsrail tahtından senin soyunun ardı arkası kesilmeyecektir' diye verdiğim sözü tutup krallığını sonsuza dek pekiştireceğim”*(1.Krallar 9: 4,5) buyurarak, kurallara itaat eden yöneticilerin ve halkın, Rab tarafından ödüllendirileceğine yönelik örneklik teşkil etmektedir. Bu örneklerden yola çıkarak Tevrat'ta Tanrı'nın doğrudan yönetime dâhil olduğunu, İsrailoğulları ile yaptığı anlaşma gereği kralları bizzat kendinin atayarak sürekli denetlediğini ve itaatsizlik olduğu takdirde hemen cezalandırdığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bahsedilen Tanrının seçtiği kralların da tıpkı peygamberler gibi Tanrısal olarak yönlendirilmelerinden ötürü itaati hak ettiklerini söylemek, yerinde olacaktır. Eski

Ahit'te Daniel kitabının giriş kısmında "Tanrı'nın dünyasal krallara egemen olduğu" ifadesi yer almakta, başka bir bölümde ise "*Kralın buyruğuna uy, diyorum. Çünkü Tanrı'nın önünde ant içtin. Kralın huzurundan ayrılmak için acele etme. Kötülüğe bulaşma. Çünkü o dilediği her şeyi yapar. Kralın sözünde güç vardır. Kim ona, 'Ne yapıyorsun?' diyebilir?*" (Vaiz, 8: 2) cümleleri ile kral sözlerinin bağlayıcı olduğuna değinilmektedir. Tevrat'ta, Hz. Musa'dan sonra İsrailoğullarına önder olarak atanan Yeşu'ye ithafen Rab şöyle buyurmuştur: "*Sözünü dinlemeyen, buyruklarına karşı gelip başkaldıran ölümle cezalandırılacaktır. Yeter ki, sen güçlü ve yürekli ol*" (Yeşu, 1: 18). Kral Davud'a başkaldıran Bikri oğlu Şeva isimindeki adamın, itaatsizliğinin cezası olarak başının kesilerek öldürülmesi de konuya örneklik teşkil etmektedir (2.Samuel, 20: 22). Bununla birlikte Tevrat'ta; Tanrı'nın Yahuda Kralı Yehoşafat'a Rab'den korkmalarını, yargılarken adil olmalarını, rüşvetten uzak durmalarını, kimseyi kayırmamalarını ve insanları 'Rabbe karşı suç işlememeleri' konusunda uyardıklarını öğütleyerek, itaat edilmesi gereken yöneticilerin bazı temel niteliklerine değinilmektedir (2. Tarihler, 19: 7-10).

İtaat konusu Zebur yönünden incelenecek olursa, Kur'ân-ı Kerim ve Tevrat'ta olduğu gibi Zebur'da da öncelikle Tanrı'ya ve peygamberlerine yönelmeyi, güzel bulan ifadeler bulunmaktadır (Mezmurlar 81: 8, Mezmurlar 105: 15). "*Ne mutlu yolları temiz olanlara, Rabbin yasasına göre yaşayanlara! Ne mutlu O'nun öğütlerine uyanlara, bütün yüreğiyle O'na yönelenlere!*"(Mezmurlar, 119: 1, 2) cümlelerinde olduğu gibi Rabbe yönelenler sevinç ve coşku ile anılmaktadır. Rabbin emirlerine itaat edip sadık olan kullara mükafat verileceği, itaat etmeyenlerin ise cezalandırılacağı başka bir bölümde şu cümleler ile anlatılmaktadır: "*Çünkü Rab doğruyu sever, sadık kullarını terk etmez, onlar sonsuza dek korunacaktır, kötülerinse kökü kazınacak*"(Mezmurlar, 37: 28).

Bununla birlikte yönetici/kral mefhumu hemen hemen Tevrat'ta anlatılanın aynısıdır. Yöneticilerin Tanrı tarafından atandığı (Mezmurlar, 2: 2), itaat edilmesinin zorunlu olduğu çünkü yönetimin Tanrı merkezli olduğu (Mezmurlar 19: 7-14), asıl kralın Rab olduğu şu sözler ile dile getiriliyor: "*El çırpsın ırmaklar, sevinçle haykırın dağlar, Rab'bin önünde! Çünkü O geliyor, yeryüzünü yönetmeye. Dünyayı adaletle, halkları doğrulukla yönetecek*" (Mezmurlar 98: 8, 9). En güzel yönetimin 'Tanrı'nın emirlerine ve yasalarına bağlı kalınarak' olacağı fikrini veren Zebur'un 119.

bölümünün tamamında, Tanrı yasaları ve bu yasaların ne kadar kıymetli olduklarına yer verilmektedir. Dolayısıyla itaat edilmesi gereken kurallar en güzel şekliyle yüceltilerek işlenmiştir. Başka bir bölümde ise Hz. Davud Tanrıya “Kral” diye seslenmektedir ve Tanrının krallığının yüce olduğunu, ebedi olduğunu, nesillerce sürdüğünü ifade etmektedir (Mezmurlar, 145: 11-13). Ayrıca Tanrı’nın seçtiği krallar Tanrıya itaati esas alan bir yaşam ve yönetim tarzını seçerlerse Rab tarafından ödüllendirileceği ve başarıya ulaştırılacağı Zebur’da şu şekilde örneklendirilmektedir: “*O’nun bütün ilkelerini göz önünde tuttum, kurallarından ayrılmadım. O’nun gözünde kusursuzdum, suç işlemekten sakındım. Halkımın çekişmelerinden beni kurtardın, ulusların önderi yaptın, tanımadığım halklar bana kulluk ediyor. Rab kralını büyük zaferlere ulaştırır, meshettiği krala Davut’a ve soyuna sonsuza dek sevgi gösterir*” (Mezmurlar, 18: 22, 23, 43, 50). Zebur’da bahsedilen “yöneticinin” tamamen Tanrının emirleri doğrultusunda hareket ettiğini ifade eden cümleler ile birlikte, Kralların zor durumda kaldıkları zaman Tanrı’nın onlara yol göstermesini bekledikleri şu ifadelerde görülmektedir: “*Kulak ver bana, çabuk yetiş kurtar beni; bir kaya ol bana sığınmam için, güçlü bir kale ol kurtulmam için! Madem kaya ve kalem sensin, öncülük et, yol göster bana kendi adın uğruna*” (Mezmurlar, 31: 2,3). Ayrıca itaat edilecek yöneticilerin adil olmaları gerektiği (Mezmurlar, 58: 1,6) ve Rabbin seçtiği krala düşmanlık yapanların cezalandırılacakları (Mezmurlar, 54: 5) ifade edilmektedir. Dolayısıyla itaat olgusunun Zebur’da da Tevrat’ta olduğu gibi Tanrıya, Peygamberlere ve Krallara yönelik olarak anlam kazandığı ve şart kılındığı söylenebilir.

Son olarak Kutsal Kitaplardan İncil ele alınarak, “İsa” kavramına bakıldığında, Hz. İsa, öncelikle Tanrı’nın krallığını kuracak ve insanları buna davet edecek olan kişi olarak vasıflandırılmaktadır. Hz. İsa, çeşitli mucizeler gerçekleştiren, Tanrı ile ilişkileri çok derin olan, gelecekte haber veren, Tanrı’ya itaat eden ve Tanrı tarafından yüceltilerek “Tanrı” ismi verilen, aynı zamanda bir peygamber ve kurtarıcı kimliği olan hem Tanrı oğlu, hem insanoğlu hem de Tanrı’nın kendisidir (Borrmans, 2005: 43-48).

İtaat açısından yaklaşıldığında, İsa’ya itaat edenlerin kurtuluşa erecekleri şu şekilde ifade edilmektedir: “*Oğul’a iman edenin sonsuz yaşamı vardır. Ama Oğul’un sözünü dinlemeyen yaşamı görmeyecektir. Tanrı’nın gazabı böylesinin üzerinde*

kalır”(Yuhanna, 3: 36). Başka bir ifade de ise “*Yeni doğmuş bebekler gibi, hilesiz sütü andıran Tanrı sözünü özleyin ki, bununla beslenip büyüyerek kurtuluşa erişesiniz*” (1.Petrus, 2: 2) cümlesiyle insanlar itaate davet edilmektedir. Ayrıca “*Benden yana olmayan, bana karşıdır*” cümlesi ile söze başlayan İsa, insanlar arası söylenen kötü söz ve eylemlerin bağışlanacağını fakat Kutsal Ruh’a/İsa’ya karşı sarf edilen kötü söz ve eylemlerin bağışlanmayacağını bildirmiş, itaati gerekli kılmıştır (Matta, 12: 30). Diğer yandan Hz. İsa’nın öğrencisi olan Petrus, her şeyi bırakıp kendisine itaat ettiklerini bunun karşılığında kazançlarının ne olacağını sorduğunda Hz. İsa şu cevabı vermiştir: “*Benim adım uğruna evlerini, kardeşlerini, anne ya da babasını, çocuklarını ya da topraklarını bırakan herkes, bunların yüz katını elde edecek ve sonsuz yaşamı miras alacak*” (Matta 19: 27-30). Bununla birlikte Hz. İsa başka bir cümle de Rabbin emirlerini yerine getiren kişinin annesi, kardeşi gibi olduğunu ifade etmektedir (Matta, 12: 50).

Genel anlamda devlet politikalarının dışında bir tutum izleyen Hz. İsa daha çok ahiret hayatına vurgu yapmıştır. Bununla birlikte herkesin egemenliği altında bulunduğu yönetime itaat etmesini istediği söylenebilir (Demir, 2019: 143). İncil’de yer alan şu sözler yönetime itaat edilmesi gerektiğini delillendirmektedir: “*Herkes, baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı’dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır. İyilik edenler değil, kötülük edenler yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin, öyleyse iyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı’ya hizmet etmektedir. Ama kötü olanı yaparsan, kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrı’nın gazabını salan öç alıcı olarak Tanrı’ya hizmet ediyor. Bunun için, yalnız Tanrı’nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı olmak gerekir. Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler Tanrı’nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır. Herkese hakkını verin: Vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, saygı hakkı olana saygı, onur hakkı olana onur verin*” (Romalılar, 13: 1-7). Bununla birlikte yöneticilerin sahip olması gereken özellikler “*iman eden, tek eşli olan, duyarlı, ölçülü, misafirperver, öğretmeyi seven, yumuşak huylu, para ve şaraptan uzak duran, evini ve çocuklarını güzel idare eden, iyi bir insan olan*” şeklinde belirtilmektedir (1.Timoteos, 3: 2-7). Yönetimde iyi ve doğru olan öğretilere bağlı kalınması ve itaat edilmesini öğütleyen

İncil’de bir başka ifade ise şu şekilde geçmektedir: “*Yöneticilerle yönetimlere bağlı olmaları, söz dinlemeleri ve iyi olan her şeyi yapmaya hazır olmaları gerektiğini imanlılara anımsat*” (Titus, 3: 1).

Yönetimlerin Tanrı’dan olduğunu ifade eden Kutsal Kitap İncil konusunda şunu da belirtmek gerekir ki; Tanrı’nın emirlerinin aksine olan hükümler için itaat söz konusu olmamıştır. Nitekim halkı toplayarak Hz. İsa’nın öğretilerinden bahsedip, ölülerin dirileceğini söyleyen Petrus ve Yuhanna’ya dönemin yöneticileri, din bilginleri ve ileri gelenleri çok kızmış onları yüksek kurulda yargılamışlardır. Hz. İsa’dan bir daha bahsetmemelerini ve O’nun doktrinlerini insanlara bildirmemelerini istediklerinde, Kutsal Ruh’la dolduğu ifade edilen Petrus ile Yuhanna onlara şu cevabı vermişlerdir: “*Tanrı’nın önünde, Tanrı’nın sözünü değil de sizin sözünüzü dinlemek doğru mudur, kendiniz karar verin. Biz gördüklerimizi ve işittiklerimizi anlatmadan edemeyiz*” (Elçilerin İşleri 4: 1-21). Dolayısıyla Tanrının emirlerine itaat konusunda aksi fikir beyan eden yöneticiler dikkate alınmamış, hoş karşılanmamış, değersiz sayılmış ve tüm yönetimler için itaati gerekli kılan İncil’de sınırlar Tanrı’nın emirleri çerçevesinde çizilmiştir (Kiraz, 2016: 360).

Kutsal Kitaplarda itaat kavramı üzerinde genel bir karşılaştırma yapılacak olursa, Tanrı’ya ve Peygamberlere itaat kitapların hepsinde şart kılınmıştır. Toplumsal düzenin en iyi şekilde sağlanması için gereken kuralların belirleyicisinin Rab olduğu fikri, tüm kitapların ortak beyanı sayılabilir. Bununla birlikte itaat edilmesi gereken yöneticiler hususunda yöneticilerin, iyi ve adil olmaları gerektiği kıstası ön plana çıkmaktadır. Tam tersi toplumda düzeni bozan, insanları sınıflara ayıran, adaletli ve isabetli karar veremeyen yöneticilere itaatin olmayacağı da bariz bir şekilde anlatımlarda yer almaktadır. Yöneticiler konusunda Kur’ân-ı Kerim herhangi bir tanrısal bağlam kurmazken, Tanrı’nın İsrailoğulları ile anlaşma yapması sebebiyle Tevrat ve Zebur’da yöneticilerin, tanrı tarafından seçilip görevlendirildiği, sürekli olarak denetlendiği ve Tanrıya sadakatsizlik yaptığı zaman cezasının hemen verildiği belirtilmektedir. İncil’de ise bu konu ile ilgili pek detaya yer verilmediğini fakat meşru çerçevede, her yönetime itaat edilmesinin şart kılındığı anlaşılmaktadır.

4.1.3. Sabır

4.1.3.1. Kavramsal Çerçeve

Arapçada “s-b-r” kökünden gelen sabır kelimesi, kendini tutmak, alıkoymak, nefsi dine uygun olmayan her türlü kötülükten uzaklaştırmak, menetmek manalarına karşılık gelmektedir (Yılmaz, 2019: 4). Bir diğer manası ise felaketlere karşı metanetli olma halidir. Bu manadaki sabrın karşıtı ise felakete uğradığında yas tutmaktır (Kiraz, 2016: 301). Genel olarak acıya, kedere ve zorluğa katlanmayı ve dayanmayı ifade eden sabır, haksızlıklar ve eziyetler karşısında nefsanî istek ve arzuları terk etmeyi de içine alır. Ulaşılamayan dilek ve eğilimler için kendini zapt etmeyi, ulaşılabilecek istekler için de acele etmemeyi, mücadele ederek sebatkâr bir tavır ile hareket etmeyi öngörür. Ayrıca kötülüklerle karşı kararlı bir duruşu, Tanrı’ya itaat konusunda her türlü kötülüğü reddetmeyi ve dayanmayı esas alır (Yılmaz, 2019: 4). Sabır kavramına yakın anlamlı kelimelere bakacak olursak, “sebat” kavramı bir işe başlayıp sonuçlandırıncaya kadar mücadele etmeyi ifade eder. Kur’ân-ı Kerim’de on sekiz yerde geçmekte olan sebat kavramı kimi yerlerde sabır olarak İslam bilginlerince yorumlanmıştır. Sabır kelimesine yakın anlamlı bir diğer kavram ise “hilm” sözcüğü olup, yumuşak huyluluk, affedicilik, hiddete tahammül, öfkeyi kontrol etme anlamlarına gelir. Başta Kur’ân’ı Kerim ve diğer üç kitapta insanların adil, zulümden kaçan, eziyet etmeyen, kibirlenmeyen, sabırlı olan kısacası hilm ruhuna sahip insan profili çizilmektedir. Yakın anlamlı olarak kullanılan bir başka kavram ise; ciddi, ağırbaşlı, temkinli manalarına gelen “vakar” kelimesidir. Bahsedilen özellikleri sayılan insana sabırlı insan denileceği gibi vakarlı insan da dememiz aynı noktaya işaret etmektedir (Kahraman, 2018: 18-23).

Kutsal Kitapları incelediğimizde Tanrı’nın pek çok ayette sabır ve sabra yakın anlamlı kavramlar aracılığıyla insanlara bunları emir ve tavsiye ettiğini görürüz. Çünkü Kutsal Kitaplar ve dinler, ahlaki olguları bünyesine alıp insanlara bu çerçevede hayat sürmelerini öğütler. Bu öğretiler insanın kendini iyi hissettiği, her şeyin yolunda gittiği zamanlar için geçerli olmakla birlikte, yaşam serüveninin sekteye uğradığı, türlü felaketler ile karşılaştığı zamanlar için de geçerlidir. Hatta yaratıcı insanın başına gelen bu tür olumsuzlukları; fırsata çevirip, kişiliğini güçlendirmesi için insana fırsat olarak sunar. Dolayısıyla Tanrı’nın öğretileri insanı manevî olarak güçlendirerek, her türlü felakete karşı dirayetli olmaya teşvik eder.

Umutsuz ve kaygılı bir durumun aksine elinden gelenin en iyisini yaparak, Tanrı'ya sığınılıp sorunların en güzel şekilde çözülmesini öğütler. Bu şekildeki bir isteklendirme ise insanın olgunlaşması ve kendini eğitmesi için insana güç verir (Ayten, 2012: 49, 50, 66).

Kutsal Kitaplar'da sabır kavramı, Tanrı'nın sabrı, peygamberlerin ve yöneticilerin sabrı, insanların sabrı şeklinde incelenebilir. Kutsal Kitapların her birinde, Rabbin çok sabırlı olduğu, hilm sahibi yani yumuşak huylu ve affedici olduğu, dolayısıyla kendi katında değerli ve kıymetli olanın da sabırlı olanlar olduğu ifade edilmekte, sabırlı olanların mükâfatlandırılacağından bahsedilmektedir.

4.1.3.2. Kutsal Metinlerde Sabır Anlayışı

Tanrı tarafından ulaştırılan tüm Kutsal Kitaplarda sabır, insanların sahip olmaları ve ahlakına yansıtılmaları gereken önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelen emirlerin ilk uygulayıcısı ve inanlar topluluğunun önderi/ yöneticisi olan peygamberlerin hayatları incelendiğinde de kendilerinin birer sabır timsali olduğu öğrenilmektedir. Örneğin Kur'ân'ı Kerim'in ilk muhatabı Hz. Muhammed, hayatının tüm evrelerinde zorluklar ve çeşitli sıkıntılar ile karşılaşmıştır. Bununla birlikte hiçbir zaman umutsuzluğa düşmemiş, gereken mücadeleyi gösterip daima Rab'be sığınmıştır. Örneğin Mekke döneminde müşrikler, Hz. Muhammed ve inananlar ile münakaşalar yapmışlar, alay etmişler, ambargo uygulamışlar, fiili olarak saldırmışlar ve sonuç itibari ile çeşitli işkenceler uygulamışlardır (Apak, 2009: 167-193). Her defasında Hz. Muhammed ve inananlar kendilerince bu saldırılara önlem almaya çalışmışlar ve kararlarından asla geri dönmemişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de *“And olsun onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz”* (Hicr, 15: 97), *“Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülmeye. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme”* (Nahl.16: 127), *“Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tespih et”* (Tûr, 52: 48), *“Sen Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yunus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı. Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir halde ıssız bir yere atılacaktı. Fakat böyle olmadı. Rabbi onu peygamber olarak seçti ve salih kimselerden kıldı”*(Kalem, 68: 48-50) ayetleri ile peygamberin geçirdiği sıkıntılı süreç anlatılarak, sabırlı ve metanetli olması gerektiği vurgulanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de sabır ile

adeta eşleştirilen bir başka peygamber ise Hz. Eyüp'tür. Eyüp peygamber hastalığa yakalanmış ve akabinde birçok yönden zarara uğramış, etrafındaki kişiler ve hizmetçileri üzerindeki hâkimiyeti azalmıştır. Eyüp peygamber ise sıkıntısından ötürü hiçbir zaman isyan etmemiş, dua ve teslimiyeti ile tam bir kulluk örneği sergilemiştir (Bıyıkoglu, 2016: 229). Allah ise Hz. Eyüp'ün teslimiyetini; sağlığını ve kaybettiği herşeyi tekrar vererek mükâfatlandırmıştır. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: *“Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik”* (Enbiya, 21: 84). Kur'ân'ı Kerim'e bakıldığında tüm peygamberlerin ve onlara inananların sadece inançlarından ötürü birçok işkence ve eziyete maruz kaldıkları hatta savaşmak zorunda kaldıkları anlatılmaktadır: *“Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever”* (Ali İmran, 3: 146). Buna örnek olarak Hz. Musa verilebilir. Hz. Musa ve ona inananlar sabredebilmek ve doğru yol üzerine kalabilmek için Allah'tan güç istemişlerdir. Çünkü Firavun ve etrafındakiler onları erkek çocuklarıyla tehdit ediyorlar ve kolları ile bacaklarının çapraz kesileceğini söylüyorlardı (Araf, 7: 123, 124- 127). Bu tehditlere rağmen inananlar hiçbir şekilde geri adım atmamışlar, manevi olarak güçlü bir halde, sabırla şu duayı etmişlerdir: *“Sen, Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, surf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Ey rabbimiz! Bize sabırlar ver ve Müslüman olarak canımızı al!”* (Araf, 7: 126). Görülüyor ki inanan bir toplumda karşılaşılan zorluklar, imanın adeta bir pekiştireci şeklinde, ruhen dinç kalarak, düşmana karşı kararlı bir şekilde mücadele etmeyi gerektiren sabır olgusuyla aşılmaya çalışılmaktadır. Bu manevi iklimin önderleri ise elbette ki imanlılar topluluğunun başındaki peygamberler olmaktadır (Önal, 2008: 446). Sabır olgusunun, acele etmeden sonucu Rab'den bekleyerek teslim olma manasında kullanıldığı da bilinmektedir. Bu durum Kur'ân'ı Kerim'de Hz. Yakup örneği ile şu şekilde dile getirilmektedir: *“Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yakup dedi ki: "Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır”* (Yusuf, 12: 18). Elbette sıkıntılar ve imtihanlar sadece peygamberler için değildir. İnananların da karşılaştıkları zorluklarda sabır ve sebat göstermeleri, Allah'tan yardım dilemeleri büyük önem arz etmektedir. Bu durum Kur'ân-ı

Kerim’de; “*Andolsun, içinizden, cihad edenleri ve sabredenleri belirleyinceye ve durumlarınızı ortaya koyuncaya kadar sizi deneyeceğiz*” (Muhammed, 47: 31), “*Sabrederek ve namaz kılarak (Allah’tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah’a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir*” (Bakara, 2: 45), “*Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah’a ortak koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bunlar (yapmaya değer) azmi gerektiren işlerdendir*” (Ali İmran, 3: 186) emrolunmakta ve sabır konusuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de sabrı diğer insanlara da teşvik etme gibi yüce bir hassasiyetten de söz edilerek, bu eylemi gerçekleştiren insanların ödüllendirileceği şu şekilde ifade edilmektedir: “*Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir*” (Beled, 90: 17-18). Bununla birlikte Asr suresinde “*insanların ziyan içinde olduklarından ancak birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin bu durumdan istisna olduklarından*” bahsedilmektedir (Asr, 103: 3). Allah’ın daima sabredenler ile birlikte olduğu (Enfal, 8: 46), affedilen ve büyük mükâfata ulaşacak olanların sabredenler olduğu (Hud, 8: 46) ve Allah’ın sabreden topluma insanları doğru yola ileten önderler verdiği (Secde, 32: 24) Kur’ân’ı Kerimde bildirilen bahislerdir. Ayrıca insanlara sabrı emreden yüce yaratıcının da sabırlı, hilm sahibi, yumuşak huylu ve affedici olduğu (Bakara, 2: 225), tövbeleri kabul ettiği (Bakara, 2: 54, Bakara, 2: 161, Maide, 5: 74) Kur’ân-ı Kerim’de sık sık vurgulanmaktadır.

Sabır konusu Tevrat açısından ele alındığında, Kur’ân’i yaklaşıma benzer bir yaklaşım görülmektedir. Nitekim Tevrat’ta da ümmetin önderi/yöneticisi olan peygamberler ve krallardan başlanılacak olursa konuya; inananlara örneklik teşkil etmeleri sebebiyle sabırlı karakterleri öne çıkmaktadır. Örneğin Hz. Musa kıssasında şu anlatılar bulunmaktadır: Hz. Musa ve inananlar, Mısırdan çıkıp, Sin Çölüne ulaşırlar. Burada halk açlıktan ötürü söylenmeye başlar ve Hz. Musa göklerden sabahları ekmek, akşamları ise et gönderileceğini böylelikle Rabbin gücünü ve ihtişamını göreceklarını belirtir. Fakat Rabbin emri gereği haftanın altı günü yemek ve ekmeği belli miktarda toplamaları gerektiğini ifade eder. İsrailoğullarından bazıları Hz. Musa’yı dinlemeyerek, fazladan ekmek alır. Daha sonra Hz. Musa haftanın yedinci günü yani Şabat Günü yiyecek aramamalarını söyler ama

İsrailoğullarından bazıları yiyecek aramaya giderler. Söz dinlemeyen İsrailoğullarına karşı Hz. Musa'nın tavrı, sabrederek halkına Rabbin emirlerini bildirmek ve doğruları anlatmak şeklinde olmuştur (Mısırdan Çıkış, 16: 1-35).

Eski Ahid'in "Çölde Sayım" bölümünün on dördüncü maddesinde anlatılan kıssayı incelediğimizde, Rab Hz. Musa'ya vaad edilen topraklara geçiş yolundaki Negev bölgesini araştırmak ve incelemek üzere adam göndermesini ister. Hz. Musa emredileni yapar ve adamlarını gönderir. Adamlar döndüklerinde orada yaşayan halkın çok güçlü ve iri insanlar olduklarını söylerler. Bunu duyan halk orada yaşayanların kendilerini öldüreceklerini düşünerek ve Tanrı'nın kendileriyle olduklarını görmezden gelerek isyan etmeye başlarlar. Bu durumda da Hz. Musa'nın tavrı, gayet sabırlı bir şekilde Rabbin kendileriyle birlikte olacağını hatırlatmak ve halkı ikna etmekten yana olmuştur. *"İçinden geçip araştırdığımız ülke çok iyi bir ülkedir. Eğer Rab bizden hoşnut kalırsa, süt ve bal akan o ülkeye bizi götürecek ve orayı bize verecektir. Ancak Rab'be karşı gelmeyin. Orada yaşayan halktan korkmayın. Onları ekmek yer gibi yiyip bitireceğiz. Koruyucuları onları bırakıp gitti. Ama Rab bizimlidir. Onlardan korkmayın!"* sözleriyle sabır yolunu seçerken, halk onları taşlamaya hazırlanıyordu. Bu sırada Rabbin öfkelenerek Hz. Musa'ya şöyle söylediği ifade edilmektedir: *"Ne zamana dek bu halk bana saygısızlık edecek? Onlara gösterdiğim bunca belirtiye karşın, ne zamana dek bana iman etmeyecekler? Onları salgın hastalıkla cezalandıracağım, mirastan yoksun bırakacağım. Ama seni onlardan daha büyük, daha güçlü bir ulus kılacağım."* (Çölde Sayım,14: 11-12). Kıssanın devamında ilginç bir şekilde Musa'nın Rabbi yatıştırdığına ve sakinleştirdiğine yer verilmektedir. Hz. Musa şu sözler ile Tanrı'yı yatıştırmıştır: *"RAB tez öfkelenmez, sevgisi engindir, suçu ve isyanı bağışlar. Ancak suçluyu cezasız bırakmaz; babaların işlediği suçun hesabını üçüncü, dördüncü kuşak çocuklarından sorar. Mısır'dan çıkışlarından bugüne dek bu halkı nasıl bağışladıysan, büyük sevgin uyarınca onların suçunu bağışla"*. Böylelikle Rab İsrailoğullarını bağışlar fakat vaad edilen topraklara, suç işleyen bu kuşağın gidemeyeceği kararını verir. Anlatılan bu kıssadan yola çıkarak, halkı ile Rabbi arasında kalan Hz. Musa'nın, bir önder olarak çatışmayı yönetmesindeki en temel faktörün "sabır" olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan Kutsal metinlerde sabır kavramı ile özdeşleşen bir isim Hz. Eyüp'tür. Kur'ân'ı Kerim'de başına gelenleri tam bir teslimiyet içerisinde karşılayıp, Rabbinden her daim hoşnut bir Eyüp portresi çizilirken, Tevrat'ta başına gelenler sebebiyle haksızlığa uğradığını dillendiren ve yer yer Rabbine serzenişte bulunan bir Eyüp portresi çizilmektedir. Tevrat'ta başlı başına bir bölüm olarak ele alınan Eyüp Peygamber, varlıklı, gücü kuvveti yerinde, Tanrı'dan korkan, kötülükten kaçan bir insandır (Eyüp, 1: 1-5). Başta, başına gelen felaketleri sabır ile karşılamış (Eyüp, 1: 21-22), fakat daha sonra çektiği acılara dayanamayarak, doğduğu güne lanet etmiş (Eyüp, 3: 3-26), Tanrı'nın kendine haksızlık yaptığı düşüncesine kapılmış (Eyüp 9,15), sonrasında Tanrı ile konuşarak söylediklerine pişman olmuş ve af dilemiştir (Eyüp 42: 6). Rab de O'nun tövbesini kabul ederek, önceden sahip olduğu zenginliğin iki katını vermiş, evlatları, torunları ve sevdikleri ile uzun ömürler verip yaşama doymuş bir şekilde vefat etmiştir (Eyüp, 42: 10-17). Tevrat'taki tasvirler ile her ne kadar Tanrı'ya kahreden ifadeleri olsa da Hz. Eyüp imanı sebebiyle affedilmiştir. Fakat acılar ile imtihan edilen Hz. Eyüp'ün sabrı zorunlu bir bekleyiş olarak ifade edilmektedir. Oysa gerçek sabrın; kişiyi geliştiren, öfkeyi dinginleştiren olumlu bir süreç olduğu bilinmektedir (Doğan, 2014: 100). Konuya başka bir örnek verilecek olunursa ise Kral Hizkiya'nın hikâyesine bakılabilir. Ölümçül hastalığa yakalanan Hizkiya, öleceğini öğrenir ve Rabbe gönülden dua ederek ömrünün uzamasını talep eder (Yeşeya, 38: 1-2). Rab Hizkiya'nın içten olan duasını kabul ederek O'nun ömrünü on beş yıl daha uzatır (Yeşeya, 38: 5). Hizkiya'nın ölümü ile yaşamı arasında karar verecek olan Rabbin kararını beklerken çektiği sıkıntıyı ve gösterdiği sabrı şu şekilde dile getirir: “*Sabırla bekledim sabaha kadar, RAB bir aslan gibi kırdı bütün kemiklerimi, Bir gün içinde sonumu getiriverdi* (Yeşeya, 38: 13). Devamında ise iyileşmesini şu cümleler ile ifade etmektedir: “*Çektiğim bunca acı esenlik bulmam içindi. Beni sevdiğin için yıkım çukuruna düşmekten alıkoydun, günahlarımı arkana attın*” (Yeşeya, 38: 17). Görüldüğü gibi Tevrat'ta çeşitli sıkıntı ve musibetler ile karşılaşan peygamberler ve yöneticiler, karşılaştıkları zorlukları sabrederek yenmişler, sonunda ise mükâfatlandırılmışlardır.

Kutsal Kitap Tevrat'ta peygamber ve yöneticilerin dışında, sabırlı bireyler övülmüş ve insanların sabırlı olmaları kahramanlık sayılmıştır. Örneğin; “*Sabırlı kişi yığıttan üstündür, kendini denetleyen de kentler fethedenden üstündür*” (Süleyman'ın Özdeyişleri, 16: 32) sözü ile sabırlı kişi yüceltilmiştir. Sabırlı kişinin; sağduyulu

olduğu, kusurları hoş görerek şeref kazandığı (Süleyman'ın Özdeyişleri, 19: 11), tatlı dili sayesinde en zorlu hükümdarı bile ikna edebileceği (Süleyman'ın Özdeyişleri, 25: 15), kibirli insandan daha iyi olduğu (Vaiz, 7: 8), hırçın kişinin sorun çıkaracağı oysa sabırlı kişilerin sorunları yatıştıracağı (Süleyman'ın Özdeyişleri, 15: 18) gibi özellikleri Tevrat'ta belirtilmektedir. Ayrıca sabrı öven Tanrı, kendinin de sabırlı olduğunu Tevrat'ın birçok kısmında belirtmektedir. Örneğin, Hz. Musa Tanrı ile görüşmeye gider ve döndüğünde halkın altın bir buzağı yaparak ona taptığını görünce sinirlenir ve Rabbin kendisine verdiği taş levhaları kırar (Mısır'dan Çıkış, 32: 19). Kıssanın sonunda Rab Musa'ya tekrardan levhaları yazdırır (Mısır'dan Çıkış, 34: 27) ve bu süreç Tevrat'ta şu şekilde anlatılır: “*RAB bulutun içinde oraya inip onunla birlikte durdu ve adını 'Rab' olarak duyurdu. Musa'nın önünden geçerek, "Ben Rab'bim" dedi, "Rab, acıyan, lütfeden, tez öfkelenmeyen, sevgisi engin ve sadık Tanrı. Binlercesine sevgi gösterir, suçlarını, isyanlarını, günahlarını bağışlarım. Hiçbir suçu cezasız bırakmam. Babaların işlediği suçun hesabını oğullarından, torunlarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım.*” (Mısır'dan Çıkış, 34: 5-7). Bu sözler ile Tanrı, sabırlı davranarak, hemen sinirlenmeyip, gereken cezaları daha sonra vereceğini ifade ediyor. Tanrı'nın çabuk öfkelenmeyen, sevgisi geniş bir ilah olduğu, Tevrat'ın Nehemya (9: 17) ve Yunus (4: 2) bölümlerinde de vurgulanmaktadır.

Sabır konusunun Zebur'da ki anlatımı da Tevrat'taki gibidir. Zebur'da birçok yerde Rabbin öfkesinden bahsedilmekle birlikte (Mezmurlar, 69: 24, Mezmurlar, 76: 7, Mezmurlar, 77: 9) O'nun sabrının da vurgulandığı bölümler bulunmaktadır. Örneğin, Hz. Davut'un şu sözleri Rabbin işlenen günaha sabır gösterip, tövbe edilmesi halinde affettiğine yani sabırlı davrandığına işaretler: “*Günahımı açıkladım sana, suçumu gizlemedim. 'Rab'be isyanımı itiraf edeceğim' deyince, Günahımı, suçumu bağışladın*”(Mezmurlar, 32: 5). Bununla birlikte yine Mezmurlar' da Rabbi tasvir edip, sabırlı olduğunu vurgulayan başka ifadeler şu şekildedir: “*RAB rahîmdir ve raufur, Çok sabırlıdır ve inayeti çoktur. Daima azarlamaz; Ebediyen öfke tutmaz*”(Mezmurlar, 103: 8-9). Rabin Mısır'dan çıkararak, çeşitli nimetler ile yedirip içirdiği İsrailoğulları birçok kez Rabbe karşı suç işlemişlerdir. Fakat Tanrı onları birçok kez sabrederek affetmiştir. Bu durum Zebur'da şu şekilde anlatılmaktadır: “*Fakat O, rahîmdir, fesadı bağışladı ve helâk etmedi ve çok kereler öfkesini onlardan çevirdi ve bütün gazabını uyandırmadı*”(Mezmurlar: 78: 38). Elbette ki

çokça sabırlı olan Rab, kendisinin olduğu gibi, insanlardan da sabırlı olmasını istemektedir. *“Hiddetten çekin, öfkeyi bırak; Üzülme, o ancak şerre götürür* (Mezmurlar, 37: 8) cümlesi sabırlı olmanın insanların lehine bir durum teşkil ettiğinin ifadesidir. Bu hususta Kral Davud insanlara şu sözleri söylemektedir: *“Yolumu Rabbe bırak ve ona güven; O da yapacaktır. Ve senin salâhını nur gibi Ve hakkını öğle vakti gibi çıkaracaktır. Rabbin önünde sükût et ve onu sabırla bekle; Yolunda becerikli olan için, hile yapan adam için üzülme. Hiddetten çekin, öfkeyi bırak; Üzülme, o ancak şerre götürür. Çünkü şerirler kesilip atılacak; Fakat Rabbi bekleyenler, dünyayı miras alacaklardır”* (Mezmurlar 37: 5-9). Görüldüğü gibi Zebur’da da tembihlenen sabır konusu, kitapta çokça övülen Tanrı tarafından mükâfatlandırılacak önemli bir husus olarak anlatılmaktadır. Sabrın ve tüm olumlu meziyetlerin asıl kaynağı olan Rab, öncelikle kendisini temsilen kral ve peygamberlerin sabırlı olması gerektiğini daha sonra da diğer insanların bu konuda hassasiyet göstermeleri gerektiğini, farklı şekillerde ifade ederek, Kutsal Yasa’nın içerisine koymuş ve sonunda selamete erdireceğini, incelediğimiz ayetlerden de gördüğümüz gibi insanlara telkin etmiştir.

Sabır kavramı İncil açısından ele alındığında da diğer Kutsal Kitaplarda olduğu gibi elçilerin ve önderlerin sahip olması gereken, diğer insanlara da emredilen aynı zamanda en yüce vasıfları kendisinde toplayan Tanrı’nın da bir özelliği olarak bildirilmektedir. İncil’de önemli bir erdem olan sabrın, Tanrı’da oluşu şu ifadeler ile anlatılmaktadır: *“Bazılarının düşündüğü gibi Rab vaadini yerine getirmekte gecikmez; ama size karşı sabrediyor. Çünkü kimsenin mahvolmasını istemiyor, herkesin tövbe etmesini istiyor”* (2.Petrus, 3: 9), *“Eğer Tanrı gazabını göstermek ve gücünü tanıtmak isterken, gazabına hedef olup mahvolmaya hazırlananlara büyük sabırla katlandıysa, ne diyelim?”* (Romalılar, 9: 22), *“Önceden ne yazıldıysa, bize öğretmek için, sabırla ve Kutsal Yazılar’ın verdiği cesaretle umudumuz olsun diye yazıldı. Sabır ve cesaret kaynağı olan Tanrı’nın, sizleri Mesih İsa’nın isteğine uygun olarak aynı düşüncede birleştirmesini dilerim”* (Romalılar, 15: 4, 5).

Tanrı’nın temel öğelerinden olan sabır olgusu, İncil’in ilk muhatabı olan ve inananların önderi olan Hz. İsa ile de adeta bütünleşmiştir. Hz. İsa’nın, Tanrı’nın oğlu veya Tanrı’nın kendisi olarak tasvir edildiği İncil metninde, bilindiği gibi İsa Mesih kendini feda ederek, tüm insanlığı günahlarından arındırmıştır. Bunu

başarmasındaki en temel yetilerinden birinin de “O’nun sabrı” olduğu muhakkaktır. Şu ifadeler bu durumu açık ve net olarak bildirmektedir: *“Tanrı Mesih’i, kanıyla günahları bağışlatan ve imanla benimsenen kurban olarak sundu. Böylece adaletini gösterdi. Çünkü sabredip daha önce işlenmiş günahları cezasız bıraktı. Bunu, adil kalmak ve İsa’ya iman edeni aklamak için şimdiki zamanda kendi adaletini göstermek amacıyla yaptı”* (Romalılar, 3: 25-26). Bununla birlikte kurtuluşun Tanrı’nın emirlerine uymakla gerçekleşeceği algısını zihinlere yerleştiren İncil’de *“Rab yüreklerinizi Tanrı’nın sevgisine, Mesih’in sabrına yöneltsin”* (2.Selanıkliler, 3: 5) ifadesi ile sabır ve sevgi bir arada kullanılarak İsa Mesih sabrı yönünden örnek olarak gösteriliyor. *“Ama Mesih İsa, kendisine iman edip sonsuz yaşama kavuşacak olanlara örnek olayım diye sınırsız sabrını öncelikle bende sergilemek için bana merhamet etti”* (1.Timeteos, 1: 16) ifadeleri de insanların kurtuluşu için çabalayarak, onlara sabır ve tahammül ile Rabbin emirlerini bildiren Hz. İsa’nın örneğinin vurgulandığı başka bir ibaredir. Elbette ki insanları idare edip yöneten ve eğiten, “baştaki kişilerin” sabırlı olması toplumun birliği ve düzeni açısından önemli görülmektedir. Bu yüzden İncil’de de Hz. İsa’nın sınırsız sabrına vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte Yeni Ahid metni içerisinde mektupları bulunan Pavlus’un, Korintlilere yaptığı çağırıda, *“Elçiliğimin kanıtları aranızda büyük bir sabırla, belirtiler, harikalar ve mucizelerle gösterildi”* (2.Korintliler, 12: 12) sözleri ile sabır adeta, elçiliğin şartı ve kanıtı olarak gösterilmiştir. Baştaki kişiler, peygamberler ve yöneticilerin yanında diğer insanların sabırlı olmaları gerektiği İncil’in temel öğretileri arasında yer almaktadır. Belirtilen ifadeye göre inananların, her türlü işkence ve sıkıntıda, iyi ve kötü günde, hatta aç kalındığında, dayak ve hapse maruz kalındığında bile her durumda sabırlı olarak örnek olmaları gerektiği vurgulanmaktadır (2.Korintliler, 6: 4-8). *“Bu nedenle bizler, katlandığınız bütün zulüm ve sıkıntılar karşısındaki sabır ve imanınızdan ötürü Tanrı’nın kiliseleri arasında sizinle övünüyoruz”*(2. Selanıkliler, 1: 4) ifadesi de bahsedilen mevzuya örneklik teşkil etmektedir. Bununla birlikte İncil’de Rabbin istediği kulun; huysuz ve kavgacı olmayan, herkese merhametli davranan, öğretme kabiliyeti olan ve haksızlıklara sabırla dayanan özellikte olması gerektiği ifade ediliyor (2.Timeteos, 2: 24). Ayrıca Pavlus Korintlilere yazdığı mektupta, sabrı sevgi temelli olarak şu şekilde açıklamaktadır: *“Sevgi her şeye katlanır, her şeye inanır, her şeyi umut eder, her şeye dayanır”*(1.Korintliler, 13: 7), *“Her bakımdan alçakgönüllü, yumuşak*

huylu, sabırlı olun. Birbirinize sevgiyle, hoşgörüyle davranın”(Efesliler, 4: 2) sözleri ile insanlar arası ilişkilere sabır temalı bir sınır çizilmektedir.

Kutsal Kitaplar’da sabır kavramı genel olarak değerlendirilecek olursa, sabrın herhangi bir duruma karşı mücadele ruhu ile direnmek anlamında kullanıldığı da, tam bir teslimiyet içerisinde iman edip beklemek anlamında kullanıldığı da görülmektedir. Her iki anlamda da kullanılan sabır kavramı bahsi geçen tüm Kutsal Kitaplar’da; peygamber ve yöneticilerde, inananlarda ve tüm insanlarda bulunması gereken bir erdem olarak tasavvur edilmektedir. Öncelikle tüm iyi ve güzel olguların kaynağı olan Rabbin sabırlı oluşu, ortak bir beyandır. Daha sonra seçilen peygamberlerin ve yöneticilerin sabırlı olmaları Kutsal Kitaplar’da emredilmiştir. Bu emrin toplumsal çatışmaları önlemek, düzeni ve nizamı sağlamak adına gerekli olduğu açık bir gerçekliktir. Bununla birlikte inananlarında karşılaştıkları sorunlarda hemen taşkınlık çıkarmamaları, sabırlı olmaları öğütlenmektedir. Sabırlı olmanın, toplumun güven içinde yaşaması için kilit noktayı oluşturduğunu söylemekte yerinde olacaktır. Nitekim Kutsal Kitaplar’da bahsedilen peygamberlerin, toplumun önderleri olarak sabırlı halleri ile dikkat çektikleri ve yüceldikleri, tartışma ve kargaşa ortamının önüne geçtikleri bilinen bir gerçekliktir.

4.1.4. Şûra

4.1.4.1. Kavramsal Çerçeve

Kelime olarak Arapça “şa-ve-ra” kökünden gelmekte olan şura kelimesi, “bal çıkarmak, giyilebilir koruyucu olan şeyi çıkarmak veya birilerinin başka kişilerin yardımı ile ortaya fikir çıkarması” anlamlarına gelmektedir (el-İsfahâni, 2010: 570). Sözlükte; fikir alışverişinde bulunma, danışma, soran kişiye cevap verip onu yönlendirme olarak ifade edilir. Kavramsal anlamda ise; yöneticilerin ve önderlerin yükümlü oldukları konular hakkında, yetkili ve bilgili kişilere sorarak görüş almaları demektir (Türcan, 2010: 230). Farklı bir tanıma göre ise şura: “Herhangi bir konuda karar alınmadan önce yetkili kişilerin görüşünü öğrenmektir. Meselelerin etraflı bir şekilde araştırılması, fikir alışverişi, daha sonra da alınan kararların uygulama ve tadil edilmesinin gerekliliğidir” (Babilli, 1972: 27).

İstişare/Şura kelimesinin karşıt anlamlısı ise istibdat olup, tek başına, görüş almaksızın, keyfi ve zulüm içerisinde devleti yönetmek anlamına gelmektedir. Bu şekilde bir yönetimin ise isabetli karar alamayacağını ve insanlar için makul olmayacağını söylemek yerinde olacaktır. Çünkü en doğru kararlar, şura ile başkalarının da fikrini alarak ortaya çıkar. Verilen karardan sonra pişman olmamak ve insanlar tarafından kınanmamak için, insanlara danışılması gerekmektedir. Kültürümüzde bulunan; “Danışan dağlar aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış” sözü, şurayı vurgulayan önemli bir sözdür. Danışmadan alınan karar hatalı olursa, bu kararı alan kişinin itibarı zedelenebilir. Fakat danışılarak alınmış bir karar hatalı olsa bile, toplum tarafından mazur görülebilir. Çünkü karar şura ile alınmış ve birçok kişiye mâl edilmiştir (Kiraz, 2016: 351). Bununla birlikte danışılan kişilerin de sahip olmaları gereken birtakım özellikler vardır. Bu kişilerin, tecrübeli, akıllı, olgun, olumlu nasihatte bulunan, sağlam düşünce yapısına sahip, istişare edilen konu ile ilgili herhangi bir çıkar ilişkisi olmayan, karakterli bir kişi olması gerekmektedir (el-Maverdi, 1979: 273-274).

Tarihin ilk çağlarından beri insanların başvurdukları önemli bir yöntem olan istişare, Kutsal Kitaplar’da da bahsedilen ve uygulanması istenen önemli bir mevzu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Kur’ân-ı Kerim’de şura, müstakil olarak bir surenin adıdır. Hatta istişare, Kur’ân-ı Kerim’de iman, ibadet, af, iffet, sabır gibi Müslüman ahlakını oluşturan nihai erdem olarak görülmektedir. Şura ahlakından yoksun olan kişilerin, diğer önemli değerlerinin de noksan kalacağı muhakkaktır (Turhan, 2010: 52). Diğer yandan Tevrat ve İncil’de de, şura/istişare üzerinde durulan mühim bir konu olarak devlet yönetiminde karşımıza çıkmakta, öyle ki Tevrat’ta danışılan en önemli kaynağın Rab olduğu birçok yerde de vurgulanmaktadır.

4.1.4.2. Kutsal Metinlerde Şûra Anlayışı

Kutsal Kitaplarda şura/istişare olgusunun özelde insanda genelde ise yönetimde olması gerektiğinin elzem oluşundan bahsedilmiştir. Konuya öncelikle Kur’ân-ı Kerim açısından bakıldığında istişare mü’minlerin önemli bir özelliği olarak ifade edilmektedir: *“(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah’ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler*

ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûra (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir” (Şura, 42: 36-39). Ayetten de anlaşılacağı üzere Rabbin insandan beklediği; sosyal düzeni temin ederken, insanlar arası ilişkilerde genel ahlaki kuralları uygulamanın yanında, aktif olarak birbirleriyle fikir alışverişinde bulunmaları gerektiğidir. İnsanların birbiri ile fikir alışverişinde bulunması demek, kişilerin birbirlerine değer verdiğinin, onları dikkate aldığı ve önemseydiğinin göstergesidir. Konu ile ilgili olarak günlük hayatta uygulanması ve benimsenmesi istenen istişare olgusu, yüksek makamlar ve özellikle devlet yönetimi için muazzam bir eylemdir. Örneğin Kur’ân-ı Kerim de Hz. Süleyman’dan mektup alan kraliçe, ne yapması gerektiğini etrafındaki yetkin kişilere danışmış ve durum Kur’ân-ı Kerim’de şu ayet ile yerini almıştır: “*Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem*” (Neml, 27: 32). Kraliçenin istişare isteğine karşı danışmanlar karşı tarafın ordu gücü hakkında bilgi verdikten sonra, nihai kararın kraliçede olduğunu belirtmişler, kraliçe ise barıştan yana bir tutum sergilemesi gerektiği kararına varmıştır. Burada yönetimin olması gerektiği gibi istişare üzere yürütüldüğü görülmekte ve bunu Kur’ân-ı Kerim muhataplarına örnek olarak öğretmekte, övmektedir. Nitekim bahsi geçen Kraliçe ile ilgili kendisine güzel erdemler verilen bir kadın nitelemesi yapılmakta, yönetimi içine kuvvetli bir yönetim olduğu vurgulanmaktadır (Neml, 27: 23). İlgili kıssada kraliçenin yönetmiş olduğu devletin güçlü bir yönetime sahip olduğu vurgusu, şüphesiz şûranın aktif bir şekilde kullanılmış olmasının bir neticesidir.

Mekke’de inananlar topluluğunun önderi ve Medine İslam Devleti’nin kurucusu olan Hz. Muhammed için de istişare adeta bir emir mahiyetinde Kur’ân-ı Kerim’de geçmektedir: “*Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla istişare et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever*” (Ali İmran, 3: 159). Bu ayette de Hz. Muhammed’in şahsında tüm inananlara ve yöneticilere, danışarak iş yapmaları emredilmiştir. Toplumu en güzel biçimde oluşturmak isteyen Peygamber’e, inananların fikirlerine ve şahıslarına değer vererek, devlet yönetimine onları da katması istenmiştir.

Böylelikle isabetli karar almanın yanı sıra, inananlar ile önder olan Peygamber arasındaki sevgi ve saygı bağları artmış, birlik beraberlik sağlanmış, dışardan istismar edilebilecek boşluklar da doldurulmuştur (Karaman vd, 2007: 701). Nitekim Hz. Muhammed'in hayatını mütealaa ettiğimizde, "şura" ya büyük önem verdiğini, özellikle vahiy dışı konuları inananlar ile istişare ederek, toplanıp, tartışıp daha sonra karara vardığını görmekteyiz. Özellikle savaş gibi önemli konularında inananlar ile istişare etmiştir. Örneğin Bedir Savaşı incelendiğinde Hz. Muhammed, ordunun karargâh yerini belirlemiş olmasına rağmen, daha isabetli olan görüş neticesinde değiştirmiş ve durumu başarılı bir savaş ile sonuçlandırmıştır. Yine aynı savaşın sonunda ele geçirilen esirler ile ilgili inananlardan fikir isteyerek şura oluşturmuş, sunulan fikirlere en makulü olan "diyet ödenmesi veya on inanan kişiye okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılması" fikrini kabul etmiştir (Apak, 2009: 260-268). Diğer taraftan Hendek Savaşı'nın ne şekilde yapılması ile ilgili görüş alışverişinde bulunan Hz. Muhammed, hendek kazılması yönündeki görüşü uygun bulmuş ve istişare ile yürütülen bu savaş başarı ile sonuçlandırmıştır. Görüldüğü gibi Kur'an'ı Kerim'de her mevkideki inananlardan istenilen ve beklenen, istişareyi bir metot olarak hayatın her alanında uygulamak ve kişiliğin bir parçası haline getirmektir.

Konuya Tevrat açısından yaklaşılacak olunursa; şura/istişare/danışma mevzusu pek çok yerde zikredilmekte ve Tanrı'nın gözetimi ve denetimi altında olan İsrail halkı ve hükümeti tarafından sürekli olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. İstişareyi başarının kilit noktası olarak gören Tevrat metnindeki şu ifade konunun önemini ve gerekliliğini gözler önüne sermektedir: "*Karşılıklı danışılmazsa tasarılar boşa çıkar, danışmanların çokluğuyla başarıya ulaşılır*" (Süleyman'ın Özdeyişleri, 15: 22), "*Savaşmak için, yöntem; zafer kazanmak için birçok danışman gerekli*" (Süleyman'ın Özdeyişleri, 24: 22). Başka bir bölümde ise Rab, İsrailoğullarına vaatte bulunurken şu sözleri söylüyor: "*Eskiden, başlangıçta olduğu gibi, sana yöneticiler, danışmanlar yetiştireceğim, Ondan sonra 'Doğruluk Kenti', 'Sadık Kent' olarak anılacaksın*" (Yeşaya, 1: 26). Görüldüğü gibi devletin muteber ve güçlü olması şura ile ilintilenmektedir. Yönetimde kralların yanında danışmanların büyük etkisinin olduğu bildirilen Tevrat metninde, "danışman" olarak vasıflandırılan en yüce kişinin Tanrı olduğu ifade edilmektedir. Tanrı tasavvurunun Kur'an'ı Kerim'e göre daha somut ve insani özelliklerde anlatıldığı Tevrat'ta Rabbe

danışmak için özel bir yerin bile yapıldığı şu şekilde ifade edilir: “*Musa bir çadır alır, ordugâhın dışına, biraz öteye kurardı. Ona ‘Buluşma Çadırı’ derdi. Kim RAB’be danışmak istese, ordugâhın dışındaki Buluşma Çadırı’na giderdi. Musa ne zaman çadıra gitse, bütün halk kalkar, herkes çadırının girişinde durarak Musa içeri girinceye kadar arkasından bakardı. Musa çadıra girince, bulut sütunu aşağı iner, RAB Musa’yla konuştuğu sürece girişi kapardı. Bulut sütununun çadırın girişinde durduğunu gören herkes kalkar, kendi çadırının girişinde tapınırdı. RAB Musa’yla iki arkadaş gibi yüz yüze konuşurdu. Sonra Musa ordugâha dönerdi. Ama genç yardımcısı Nun oğlu Yeşu çadırdan çıkmazdı*” (Mısır’dan Çıkış, 33: 7-11). Kralların ve peygamberlerin Rabbe danışması, Tanrının istediği bir durum olup, danışılmadığı veya kendisinden başkaları tercih edildiği zaman Rabbin hoşnutsuz olduğunu ve cezayı reva gördüğünü söylemek mümkündür. Nitekim Tevrat metnindeki kıssaya göre, Kral Ahazyia yüksek bir yerden düşer ve ahvali durumunun ne olacağını merak eder. Konu ile ilgili olarak, Ekron tanrısı Baalzevuv’a danışılmasını ister. Bunun üzerine Rab krala haber gönderir: “*Ve ona şöyle dedi: ‘RAB diyor ki, ‘İsrail’de danışacak Tanrı yok mu ki Ekron ilahı Baalzevuv’a danışmak için haberciler gönderdin? Bu yüzden yattığın yataktan kalkamayacak, kesinlikle öleceksin!’*” (2.Krallar, 1: 16). Kıssanın sonunda da Kral Ahazyia ölür (2.Krallar, 1: 17). Görüldüğü gibi Rab, öncelikle kendisine danışılmasını istemektedir ve danışıldığı zamanda genellikle cevaplarını bildirmektedir. Örneğin Yahuda Kralı, Rabbe danışması için insanlar göndermiş, rab ise cevabını bildirmiştir (2.Krallar, 22: 18). Rabbin danışmanlığının dışında Tevrat’ta adı geçen bazı danışmanlar da vardır. Örneğin, “*Davut’un amcası Yehonatan anlayışlı bir yazman ve danışmandı. Hakmoni oğlu Yehiel kralın oğullarına bakardı. Ahitofel kralın danışmanıydı. Arklı Huşay kralın dostuydu*” (1.Tarihler, 27: 32-33) cümlelerinde sözü edilen danışmanlardan övgü ile bahsedilmektedir. Yine başka bir cümlede “*Kurada Doğu Kapısı Şelemya’ya düştü. Sonra bilge bir danışman olan oğlu Zekeriya için kura çekildi. Ona Kuzey Kapısı düştü*” (1.Tarihler, 26: 14) ifadeleriyle, yapılan bir kura sonucundaki görev dağılımı anlatılırken Zekeriya, bilge bir danışman olarak tasvir edilmektedir. Tevrat’ta istişare edilecek kişilerin, anlayışlı, bilge, samimi, güvenilir (Eyüp, 12: 20), yasaları bilme ve adaletli olma (Ester, 1: 14) gibi özellikleri sayılmaktadır. Durumun tam tersi olarak, kendisine danışılmaması gereken kişileri de; fısıldaşan medyumlar (Yeşeya,8: 19), cinciler ve ruh çağırıcılar (Levililer, 19: 31), Rab’bin dışındaki ilahlar (2.Krallar, 1: 16) olarak bildirilmektedir. Ayrıca

Rab'bin emirlerinin aksini yapan ve başka tanrılara taparak kendilerini kirleten İsrailoğullarına Rabbin de danışmanlık yapmayacağı Tevrat'ta geçen ifadelerdendir (Hezekiel, 20: 31).

İstişare yapmak, herhangi bir sorun karşısında şüphesiz ki kişinin aklına gelmeyen bazı çözüm yolları bulmasına veya işlerini daha kolay yürütebileceği tekniklere ulaşmasına yardımcı olur. Bununla ilgili olarak Hz. Musa'nın şu kıssası Tevrat'ta geçmektedir. Bildirildiğine göre Hz. Musa, insanların sorunlarını çözmek için yargıçlık kürsüsüne çıkarak, sabahtan akşama kadar, Tanrı'nın emirlerine göre davaları çözüp karara bağlamak için uğraşmaktadır. Durumu gören Hz. Musa'nın kayınbabası, uygulamanın yanlış olduğunu, kendisine bu konuda öğüt vermek istediğini bildirir ve şu sözleri söyler: *“Beni dinle, sana öğüt vereyim. Tanrı seninle olsun. Tanrı'nın önünde halkı sen temsil etmeli, sorunlarını Tanrı'ya sen iletmelisin. Kuralları, yasaları halka öğret, izlemeleri gereken yolu, yapacakları işi göster. Bunun yanı sıra halkın arasından Tanrı'dan korkan, yetenekli, haksız kazançtan nefret eden dürüst adamlar seç; onları biner, yüzer, ellişer, onar kişilik toplulukların başına önder ata. Halka sürekli onlar yargıçlık etsin. Büyük davaları sana getirsinler, küçük davaları kendileri çözsünler. Böylece işini paylaşmış olurlar. Yükün hafifler. Eğer böyle yaparsan, Tanrı da buyurursa, dayanabilirsin. Herkes esenlik içinde evine döner* (Mısır'dan Çıkış, 18: 19-23). Hz. Musa kayınbabasının söylediklerini harfiyen yerine getirerek, görev yükünün hafiflemesini sağlamış aynı zamanda bu yüce sorumluluğu, doğru insanlarla paylaşarak onları da onurlandırmıştır. Yine Tevrat'ta geçen başka bir kıssada Kral Ahaşveroş, vermiş olduğu bir şölende, güzelliğini göstermek üzere Kraliçe Vaştiyi huzuruna çağırır. Fakat Kraliçe istemez ve kralın huzuruna çıkmaz. Buna çok öfkelenen kral, bilge danışmanlarına sorarak vermesi gereken ceza üzerinde istişare eder. Sonuç olarak ise; konunun tüm halk açısından, kadının kocasına itaati noktasında problem yaratacağını düşünerek, kraliçeliğine son vereceğini bildirir. Burada dikkat etmemiz gereken husus, kendince isabetli karar aldığı düşünüen kralın, kararını verirken güvendiği danışmanlarından fikir almış olmasıdır. Buradan yola çıkarak Tevrat'ta ele alınan İsrailoğulları tarihi boyunca, Şûra'nın yönetimde etkili olan önemli bir metot olduğu söylenebilir.

Konu Zebur bazında incelendiği zaman, istişare/şura/danışma kelimelerinden herhangi birine rastlanmamaktadır. Fakat Eski Ahid'in bir bölümü ve Tevrat metninin devamı olmasından ötürü, konu Tevrat ile benzer bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Danışacak, yol gösterecek, konuşup karar vermesini sağlayacak, kişiyi sıkıntılarından kurtaracak ve aydınlığa kavuşturacak yegâne kişinin Rab olduğu sık sık vurgulanmaktadır. Örneğin *“Buyrukların doğrultusunda yol göster bana, Çünkü yolundan zevk alırım. Yüreğimi haksız kazanca değil, Kendi öğütlerine yönelt”* (Mezmurlar, 119: 35-36) sözleri ile kişiye doğru yolu göstermesi ve öğüt vermesi eylemi, Tanrı'dan beklenmektedir. *“Öğütlerin benim zevkimdir, bana akıl verirler”*(Mezmurlar,119: 24) cümlesi ile de kişiye farklı fikirleri düşündürenin, Rabbin öğütleri olduğu vurgulanmaktadır. Yine başka bir mezmurda ise Rabbe öğüt vermesinden ötürü övgüler sunulduğundan, Rabbin yaşam yolunu bildirdiğinden, sürekli destek olduğundan, karanlığı aydınlatan bir ışık kaynağı olduğundan bahsedilerek, istişarenin nihai amaçlarının Rab tarafından gerçekleştirildiği bildirilmektedir (Mezmurlar, 18: 28; 16: 7, 11). *“Daha sözü ağızıma almadan, Söyleyeceğim her şeyi bilirsin, ya Rab, orada bile elin yol gösterir bana, sağ elin tutar beni”* (Mezmurlar, 139: 4,10) sözleri ile de kişinin dile getireceği herşeyi bilen Rabbin, yol gösterici olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Zebur'da Rab ile konuşma ve danışma boyutu, duasal anlatıma bürünerek kişinin zor duruma düştüğünde acil olarak Rab'den karşılık beklemesi olarak ifade edilebilir. Nitekim Zebur'da; *“Çabuk yanıtla beni, ya Rab, tükeniyorum”* (Mezmurlar, 143: 7), *“Seni çağırıyorum, ya RAB, yardımına koş! Sana yakarınca sesime kulak ver!”*(Mezmurlar, 141:1), *“Sana seslenince yanıtla beni, Lütfet bana, kulak ver duama”* (Mezmurlar, 4: 1) ifadeleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Sıkıntılı ve zor günlerde Rabbin cevap vereceği, yol göstereceği ve destek olacağı da sık sık dile getirilen bir ifadedir (Mezmurlar, 20: 1; 86: 7; 118: 5; 5: 8; 3: 5; 5: 8; 119: 116). Dolayısıyla Rabbe dualar ve ilahiler mahiyetinde olan Zebur metninde, genel olarak Rabbin yol göstericiliği ve yardımı dile getirilmektedir.

İncil'de istişare/ danışma konusu ele alındığı zaman, danışmayı emreden herhangi bir ifadeye rastlanmamakla birlikte o dönemde istişarenin ve danışma toplantılarının yapıldığı bilgisi pek çok cümle ile sabittir. Özellikle yönetim sistemine yerleşmiş olan danışma ve istişare konularını, ayrıyeten dile getirmeye gerek olmadığı sonucuna ulaşılması da mümkündür. Hz. İsa döneminde istişarenin yönetimde etkili

olduğunu ve son karar verilmeden önce belirli insanların oluşturduğu bir istişare/danışma kurulunun toplanıp fikir alışverişinde bulunduğu İncil metinlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Hz. İsa'yı kıskançlıktan ötürü (Markos, 15: 10) tutuklayıp krala teslim eden ve cezalandırılmasını isteyenlerin, öncelikle konuyu danışma meclisinde görüştikleri şu şekilde anlatılmaktadır: *“Sabah olunca baş kâhinler, ileri gelenler, din bilginleri ve Yüksek Kurul’un öteki üyeleri bir danışma toplantısı yaptıktan sonra İsa’yı bağladılar, götürüp Pilatus’a teslim ettiler. Pilatus O’na, “Sen Yahudiler’in Kralı mısın?” diye sordu. İsa, “Söylediğin gibidir” yanıtını verdi. Baş kâhinler O’na karşı birçok suçlamada bulundular. Pilatus O’na yeniden, “Hiç yanıt vermeyecek misin?” diye sordu. “Bak, seni ne çok şeyle suçluyorlar!” Ama İsa artık yanıt vermiyordu. Pilatus buna şaşıtı”* (Markos, 15: 1-5). Görüldüğü gibi İncil’de ki en önemli kişi olan Hz. İsa ile ilgili, bu çok mühim konuda karar verilmeden önce danışma kurulu oluşturulmuş, insanlara söz hakkı verilmiş daha sonra da Hz. İsa’ya kendini savunması için fırsat verilmiştir. Kıssanın sonunda ise halkın isteğine ve danışma meclisinin fikirlerine göre hareket eden Pilatus, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi emrini vermiştir (Markos, 15: 15). Bununla birlikte Hz. İsa’yı ve onun öğretilerini insanlara anlattığı için tutuklanan Pavlus için de benzer bir kıssa anlatılır İncil’de. Kıssaya göre, durumdan rahatsız olan Yahudilerin seçkin insanları ve baş kâhinleri, vali Festus’a gelerek Pavlus ile ilgili birçok suçlama da bulunmuşlar ve Pavlus’un Yeruşalim kentine göndermesi için ikna etmeye çalışmışlardır. Amaçları Pavlus’u yolculuk esnasında öldürmektir. Festus ise onları dinledikten ve onlarla vakit geçirdikten sonra, Pavlus’u da dinlemiştir ve karar vermeden önce, danışma meclisinde konuyu görüşerek, davayı Pavlus’un istediği şekilde, Sezar’a iletme kararı almıştır (Elçilerin İşleri, 25: 1-12). Görüldüğü üzere problemler karara bağlanmadan önce danışma meclislerinin oluşturulduğu, hatta bu konu için özel bir yüksek danışma kurulunun oluşturulduğu anlatılmaktadır (Elçilerin İşleri, 22: 30). Bununla birlikte Matta’ da yer alan şu sözler, istişare ve danışmayı temel alarak fikir alışverişinde bulunmak üzere toplanılan kurul/meclis gibi oluşumları meşru görüp, hayatın bir parçası hissi uyandırmaktadır: *“Fakat ben size derim: Kardeşine kızan her adam hükme müstahak olacaktır ve kardeşine: Raka, derse, Millet meclisinin hükmüne müstahak olacaktır; ve kim: Ahmak, derse, cehennem ateşine müstahak olacaktır”* (Matta, 5: 22). Ayrıca başka bir bölümde Hz. İsa’nın öğrencilerini toplayarak şunları söylediği bildirilir: *“İşte, sizi kurtların arasına koyunlar gibi gönderiyorum; imdi, yılanlar gibi akıllı ve güvercinler gibi saf*

olun. Fakat insanlardan sakının; çünkü onlar sizi meclislere verecekler ve havralarında sizi dövecekler” (Matta, 10: 16).

Görüldüğü gibi İncil metinlerinde, danışma ve istişare toplantıları insanlar arası husumetlerde ve yönetim işlerinde hayatın doğal bir akışı niteliğinde yer almaktadır. Bununla ilgili herhangi bir emre yer verilmeksizin, yasakta dile getirilmemiştir. Kararın doğru veya yanlış olmasının bir önemi olmaksızın genelde davaların, seçkin kişilerin ve din adamlarının oluşturduğu kurullar/meclislerde görüşüldüğü ve bu kurulların son karar mercii olan krallar üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğunu söylemek doğru olacaktır.

Sonuç olarak Kutsal Kitaplarda istişare konusu değerlendirildiğinde, Kur’ân-ı Kerim’de hayatın tüm alanlarına nüfuz etmesi gereken önemli bir ahlaki olgu olarak karşımıza çıkmakta ve açık olarak emredilmektedir. Tevrat’ta ise, danışılacak en önemli şura kaynağının Rab olduğu anlatılarak, Rab ile istişare öncelikli bir mevzu olarak görülmektedir. Bununla birlikte belirli özellikleri taşıyan kişiler ile istişare yapmanın da iyi olduğu vurgulanmış, bu danışmanlara örnekler verilmiştir ve yönetim ile istişare olgusunun adeta iç içe olduğu düşüncesi uyandırılmıştır. Zebur’da ise tıpkı Tevrat’ta olduğu gibi Rabbin yol göstericiliği üzerinde durulmuştur. Son olarak İncil’de ise istişare ayrıyeten özel bir konu olarak dile getirilmemekle birlikte, yönetimlerde meclis veya kurul aracılığıyla hep istişarenin var olduğu mesajı verilerek, yönetim ile ilgili kıssalarda genel manada bu kurullardan bahsedilmektedir.

4.1.5. Tevâzû

4.1.5.1. Kavramsal Çerçeve

Arapça’da “vaz” kökünden gelmekte olan tevâzu sözcüğü “kendini düşük görme, boyun eğme” anlamına gelmektedir. Kibir kelimesinin zıt anlamlısı olup, insanın kendisini üstün görmemesini ve başkalarını aşağılamamasını ifade eder. Dilimizde “alçakgönüllü” kelimesi ile özdeş olup eş anlamlıdır (Çağırıcı, 2011: 583). Kibir, kişinin sahip olduğu mülk, soy, statü, kabiliyet gibi özellikleri sebebiyle kendini diğer insanlardan üstün görmesi demek olup kötü bir mizaçtır. İnsanın kendini aşırı derecede alçaltarak, haklarını kaybetmesine yol açacak fiiline ise zillet

denilmektedir. Burada tevâzu olgusu tam olarak kibir ve zillet kavramlarının ortasında bulunmaktadır (Çağırıcı, 2013: 416).

Tevâzu, toplumsal hayatın en önemli unsurlarından biridir. İnsanlar genel anlamda kendilerini beğenir, sahip oldukları ile övünür ve bundan ötürü toplumda özel bir yeri olduğunu düşünerek, bencilce hislere kapılabilir. Tevâzu ise, insandaki bu hisleri törpüleyerek, kişinin evrende küçük bir varlık olduğunu ve birçok yetersiz yönleri olduğunu idrakine varmasına yardımcı olur. Ayrıca kendi istek ve eğilimleri kadar başkalarının da istek ve eğilimlerine özen gösterir. Toplumsal hayatı çöküntüye sürükleyen; kibir, hırs, menfaat, bencillik gibi kötü duyguların karşısında yer alarak, insanlar arasında anlayış, hoşgörü gibi birlikteliği sağlayan duyguların temelinde bulunur. Yöneticiler açısından baktığımızda da tevâzu sahibi olan kişilerin, insanlar üzerinde daha etkili ve motivasyonu artırıcı olduğu söylenebilir. Çünkü tevâzu temelli yönetimler, insanlara daha yardımsever ve iyiliksever yaklaşırlar. Buda diğer insanların şükran duygusu ile daha barışçıl bir yaşam sürmelerini sağlar (Yücel ve Arslantürk, 2019: 224-225, 237).

Kutsal Kitaplara bakıldığında, müntesiplerine kibirli olmayı yasaklarken, tevâzu sahibi olmayı öğütledikleri görülmektedir. Birçok yerde zikredilen tevâzu olgusu ile kişinin kendi yerini bilmesi, diğer insanlar ile irtibatını belirli bir noktadan sürdürmesi, daima Tanrı karşısında eksik ve kusurlu olduğunu farkında olması ve Tanrının emirlerine uyarak O'nun karşısında benliğini yok etmesi esas alınır. Aynı zamanda emirlerin ilk uygulayıcısı ve kendi inananlar topluluğunun yöneticisi olan peygamberlere bakıldığında onların yumuşak huylu ve tevâzu sahibi kişiler oldukları ve insanlara bu yönde öğütler verdikleri de görülmektedir (Demir, 2010: 10,22).

4.1.5.2. Kutsal Metinlerde Tevâzu Anlayışı

Tevâzu kavramı, kutsal kitaplarda önemli bir ahlaki öge olarak ele alınmaktadır. İlk olarak Kur'ân-ı Kerim açısından ele alınacak olunursa, Maide suresi 54. ayette, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu insanların özellikleri arasında, birbirlerine karşı alçakgönüllü olmaları gerektiği yer almaktadır. Birbirlerine karşı tevâzu ile hareket eden toplumun daha huzurlu ve mutlu olacağı, birbirlerine karşı sevgi ve saygı bağlarının daha güçlü olacağı aşikârdır (Demir, 2010: 22). Toplumda insanların birbirlerine karşı güzel duygular beslemelerini tavsiye ve emreden Kur'ân-ı Kerim,

“Alçakgönüllüleri müjdele” buyurmaktadır (Hacc, 22: 34). Bununla birlikte alçakgönüllü olmanın tam karşısında kibirli olmak vardır ve bu durum Kur’ân-ı Kerim’de yasaklanmıştır. Örneğin şeytanın, kibri sebebiyle Allah’ın huzurundan kovulduğu ifade edilir. Yüce yaratıcı ilk insan Âdem’i yarattığında, herkesin önünde saygı ve secde göstermesini istemiş, İblis ise bu emre uymamıştır. Bu durum Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde anlatılmaktadır. “Allah; Ey İblis” dedi, “Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?” , “İblis, “Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” diye cevap verdi.” “Allah, “O halde çık oradan!” dedi; “Artık kovuldun!” (Sa’d, 38: 75-77). Bununla birlikte, büyülenmesinden ötürü İblisin kâfirlerden sayıldığı bildirilmiş (Sa’d, 38: 74) ve kibirli olmak İslam ahlakıyla bağdaşmayan bir vasıf olarak dile getirilmiştir. “Rahman’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevâzu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, “selâm!” derler” (Furkan, 25: 63) ayetiyle de, Allah’ın istediği ve sevdiği kullarının tevâzu sahibi oldukları vurgulanmıştır. Başka bir ayette ise anne babaya saygı ve hürmeti emrederek, “Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. “Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster” diyerek dua et” (İsra, 17: 24) cümleleri ile adeta hayatın her alanında tevâzu ile hareket edilmesi istenmektedir. Lokman suresinde de “Gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez” (Lokman, 31: 18) buyurularak alçakgönüllülük, edinilmesi gereken önemli bir nitelik ve zorunluluk olarak bildirilmiştir.

İslam toplumunun önderi ve yöneticisi olan Hz. Muhammed’in hayatına bakıldığında, tevazusu ile ön plana çıkan bir lider ve peygamber profili ile karşılaşılmaktadır. Günlük rutinlerinin ve yaşam standartlarının oldukça sade olması ve insanlara karşı, herhangi bir ayırım yapmadan alçakgönüllü ve merhamet ile yaklaşması O’nun tevâzu çizgisini açıkça ortaya koymaktadır (Demirci, 1994: 60). Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed’in peygamber olduğunu duyurduğu dönemde, O’na inanmayanların, onun sade ve sıradan olan yaşantısına bakarak şöyle dedikleri bildirilmektedir: “Dediler ki: “Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!” (Furkan, 25: 7). Kur’ân’ı Kerim’in ilk muhatabı Hz. Muhammed’in tevazusu, yanına

gelen kişi korkudan titrerken, ona söylediği şu sözler ile daha iyi idrak edilebilir: *“Arkadaş titreme ben kral değilim, Kureyş’ten kuru ekmek yiyen bir kadının oğluyum”* (Algül, 1994: 198). O’nun kibirli olmayışı, insanlara karşı merhametli ve yumuşak oluşu Kur’ân-ı Kerim’de *“Eğer sen kaba ve katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi, onları affet, onların bağışlanmasını dile...”* (Ali İmran, 3: 159) ayeti ile ifade edilmiştir. Peygamberin bu ahlaki vasfı, başta insanların başındaki önderlere bir yol çizerken aynı zamanda tüm insanlara da ışık olmaktadır. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed için, *“İçinizden Allah’ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır”* (Ahzab, 33: 21) buyurulmaktadır. Diğer yandan insanların, Hz. Muhammed’e karşı nazik, kibar ve tevâzu ile yaklaşması Kur’ân’ı Kerim’de şu şekilde ifade edilmektedir: *“Allah resulünün yanında seslerini kısıtlarlar ya, işte onlar, Allah’ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır”* (Hucurat, 49: 3). Bu ayet meali üzerinde düşünüldüğünde, peygamberin yönetici rolünden yola çıkarak, insanların yöneticiler ile tevâzu içerisinde, edep ve ahlak kurallarına uygun olarak iletişim kurmalarının, İslam ahlakına uyum olan davranış biçimi olduğunu söylemek isabetli bir görüş olacaktır.

Tevâzu konusu Tevrat’ın ilkeleriyle incelenecek olursa, Kur’ân’ı Kerim’e benzer bir yaklaşım tarzı görülecektir. Çünkü Tevrat’ta da tevazu, inananların sahip olması gereken bir erdem olarak bildirilmektedir. Örneğin, İsrailoğulları Sin çölüne geldiklerinde yiyecek bir şey bulamadıkları için söylenirken, Hz. Musa *“Biz kimiz ki söyleniyorsunuz?”* diyerek insanların öncelikle görkem sahibi olan Rabbe karşı alçakgönüllü olmaları gerektiğine işaret etmiştir (Mısırdan Çıkış, 16: 8). Başka bir bölümde, Rabbin Hz. Musa’ya Firavun’un yanına gidip onunla konuşmasını istemesi üzerine, *“Musa’yla Harun firavunun yanına varıp şöyle dediler: ‘İbraniler’ in Tanrısı RAB diyor ki, ‘Ne zamana dek alçakgönüllü olmayı reddedeceksin? Halkımı salıver, bana tapsınlar. Halkımı salıvermeyi reddedersen, yarın ülkene çekirgeler göndereceğim”* (Mısırdan Çıkış, 10: 3,4). Burada da, Rabbe kibrinden ötürü meydan okuyan Firavun’a (Mısır’dan Çıkış, 5: 2), alçakgönüllü olması öğütlenmektedir. Alçakgönüllülük üzerine kurulan ilişkileri tasdikleyen ve özellikle kralların tevazusu ve kibri konusunda çokça örnekler barındıran Tevrat’ta, Hz. Musa için şöyle söylenmektedir: *“Musa yeryüzünde yaşayan herkesten daha alçakgönüllüydü”*

(Çölde Sayım, 12: 3). Kral Uzziya ve Kral Hizkiya örneklerinde de aynı doğrultuda yöneticilerden tıpkı Hz.Musa gibi alçakgönüllü olmaları beklenmektedir. Kibir duygusuna kapılıp, tevazuundan ödün veren yöneticilerin ise cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Örneğin, on altı yaşında kral olan Uzziya, savaşlar kazanarak, kentler kurmuş, birçok önemli işlere imza atarak gitgide güçlenmiş ve ün salmıştır. Fakat zamanla kibirlenmiş, bu kötü duygu ile hareket etmiştir. Bunun sonucunda Rab O’nu deri hastalığı ile cezalandırmış ve ölene kadar bunun sıkıntısını yaşamıştır. Nitekim öldüğünde bile mezarı ayrı bir yere yapılmıştır (2. Tarihler, 26: 1-22). Bir diğer örnek ise Kral Hizkiya’dır. Büyük bir ihtişama ve güce kavuşan Kral Hizkiya kibir duygusuna yenik düşmüş, Rab ise bu duruma çok kızmıştır. Fakat Rabbi kızdığını anlayan kral ve halkı, alçakgönüllü davranarak cezalandırılmaktan kurtulmuştur (2.Tarihler, 32: 24, 25). Yine kibrinden ötürü Asur Kralı için şu ifadeler dile getirilmektedir: *“Asur Kralı’nı kibirli yüreği, övünge bakışları yüzünden cezalandıracağım.”* (Yeşeya 10: 12), bununla birlikte kibir hasletine yenik düşen kral Nabukednessar ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: *“Ey kral, Yüce Tanrı atan Nebukadnessar’a krallığı, büyüklüğü, yüceliği, görkemi verdi. Tanrı’nın sağladığı büyüklük yüzünden bütün halklar, uluslar, her dilden insan ondan korkup titredi. Dilediğini öldürür, dilediğini yaşattı; dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırdı. Ne var ki, gurura kapılıp saygısızlıkta direnince krallık tahtından indirildi, yüceliği kendisinden alındı. İnsanlar arasından kovuldu ve ona hayvan yüreği verildi. Yüce Tanrı’nın insanların krallığı üzerinde egemenlik sürdüğünü, onu dilediği kişiye verdiğini anlayıncaya dek yaban eşekleri arasında yaşadı, öküz gibi otla beslendi, bedeni göğün çiyiyle ıslandı”* (Daniel, 5: 18,21).

Kutsal kitap Tevrat’ta önderlerin asi olmaması gerektiği (Hoşea, 9: 15) ifade edilirken, kibrin insanı değersizleştirdiği, alçakgönüllü olmanın ise yücelttiği (Süleymanın Özdeyişleri, 29: 23) ifade edilir. *“Rab’dan korkmak kötülükten nefret etmek demektir, kibirden, küstahlıktan, kötü yoldan, sapık ağızdan nefret ederim”* (Süleymanın Özdeyişleri, 8: 13) cümlelerinde görüldüğü gibi tevazunun karşıtı olan kibir/büyükleme nefret edilen kötü bir vasıf olarak dile getirilmektedir. Tevrat’ta kibrin çekişme ve mücadele yaratacağı (Süleymanın Özdeyişleri, 13: 10), kişinin bayağılaşmasına sebep olacağı (Süleymanın Özdeyişleri,16: 18), cezalandırılacağına (Süleymanın Özdeyişleri, 15: 25), kibirli kişinin kötülükleri, çıranın ateşi tutuşturduğu gibi çoğaltacağına (Süleymanın Özdeyişleri, 21: 4), aslında kibirli

kişilerin çabasının boşuna olduğuna (Yeşeya, 16: 6) değinilerek, kibir yasaklanan bir öge olarak anlatılmaktadır. Buna karşılık alçakgönüllülük şu sözlerle yüceltilmektedir: *“Yüce ve görkemli olan, sonsuzlukta yaşayan, adı kutsal olan diyor ki, “Yüksek ve kutsal yerde yaşadığım halde, alçakgönüllülerle, ezilenlerle birlikteyim. Yüreklerini sevindirmek için ezilenlerin yanındayım.”*(Yeşeya, 57: 15), *“Ancak ben alçakgönüllüye, ruhu ezik olana, sözümden titreyen kişiye değer veririm”* (Yeşeya, 66: 2).

Tevâzu konusu Zebur açısından incelendiğinde bahsedilen diğer kitaplarda olduğu gibi insanlardan alçakgönüllü olmaları istenmektedir. *“Rabbi sevin, ey O'nun sadık kulları! Rab kendisine bağlı olanları korur, büyülenenlerin ise tümüyle hakkından gelir”*(Mezmurlar, 31: 23) ifadesinde Tanrının kendine itaat eden, tevâzu sahibi bireyler istediği, *“Sustursun Rab dalkavukların ağzını, büyülenen dilleri”*(Mezmurlar, 12: 3) cümlesiyle de kibirli bireylerin sevilmediği görülmektedir. Tevâzu sahibi bireyleri Rabbin koruyup kolladığı (Mezmurlar, 18: 27), onlara adaleti göstererek ve kendi yolunu öğrettiği (Mezmurlar, 25: 9) ve onları gözettiği (Mezmurlar, 138: 6) Zebur'da dile getirilmektedir.

Rabbin dünya üzerinde oluşturmak istediği toplum, alçakgönüllülük temeline dayanmaktadır. Dolayısıyla bireylerin tevâzu çizgilerini oluşturmak adına baktığımız zaman Zebur'un ilk muhatabı Hz. Davud'un da tevazuyu kendine ilke edindiği görülmektedir. Hem peygamber hem kral olan Hz.Davud'un ahlaki vasıflarının, Zebur'u kutsal kabul eden tüm insanlar ve yöneticiler için bağlayıcı olduğu da muhakkaktır. Hz. Davud'un her daim alçakgönüllülüğü benimsediği; duasında, tövbesinde ve yakarışında tevâzu sahibi olmayı seçtiği şu ifadeler ile daha net görülmektedir: *“Senin kabul ettiğin kurban alçakgönüllü bir ruhtur, alçakgönüllü ve pişman bir yüreği hor görmezsın, ey Tanrı”* (Mezmurlar, 51: 17). Yüceltilecek yegâne varlığın Rab olduğuna ve Rabbin dışındaki herkesin tevâzu sahibi olması, kibirden uzak durması işaret edilen Zebur'da, alçakgönüllü kişilere Rabbin galibiyet vereceği şöyle dile getirilmektedir: *“Çünkü Rab halkından hoşlanır, alçakgönüllüleri zafer tacıyla süsler”* (Mezmurlar, 149: 4). Diğer yandan tevâzu sahibi kişilerin de refah içinde sükûnete ulaşacakları; *“Ama alçakgönüllüler ülkeyi miras alacak, derin bir huzurun zevkini tadacak”*(Mezmurlar, 37: 11) cümleleriyle ifade edilir. Sonuç olarak tüm insanlara yönelik dile getirilen tevâzu duygusunun Rab katındaki yüceliği

(Mezmurlar, 18: 35) ve kibir duygusunun Rab katındaki değersizliği (Mezmurlar, 5: 5) Zebur'daki tevâzu kavramının özünü oluşturmaktadır.

İncil'de tevâzu olgusuna bakıldığında, ilk olarak inananların önderi Hz. İsa'nın alçakgönüllü tavırları ve insanlara bu yöndeki örnekliliği dikkat çekmektedir. Örneğin *“Boyunduruğumu yüklenin, benden öğrenin. Çünkü ben yumuşak huylu, alçakgönüllüyüm. Böylece canlarınız rahata kavuşur. Boyunduruğumu taşımak kolay, yüküm hafiftir”* (Matta, 11: 29, 30) cümleleri ile kendisinin tevâzu sahibi olduğunu ifade ederken, bu şekilde huzura kavuşulacağını da bildirmektedir. İncil'de anlatılan kıssaya göre, Hz. İsa'ya Tanrı nezdinde en yüce olanın kim olduğu sorulmuş ve Hz. İsa cevap olarak yanına bir çocuk çağırarak, *“Size doğrusunu söyleyeyim, yolunuzdan dönüp küçük çocuklar gibi olmazsanız, Göklerin Egemenliğine asla giremezsiniz. Kim bu çocuk gibi alçakgönüllü olursa, Göklerin Egemenliğinde en büyük odur”* (Matta, 18: 2, 4) cevabını vererek kendi kişiliğinin bir parçası olan tevazuyu ön plana çıkarmıştır. İncil'de yer alan *“Alçakgönüllülük Örneği”* (Yuhanna, 13: 1, 17) isimli kıssada ise Hz. İsa ölüm vaktinin geldiğini bildiği halde, öğrencilerinin tek tek ayaklarını yıkamış ve bunun onlara örnek olduğunu ifade ederek; *“Size doğrusunu söyleyeyim, köle efendisinden, elçi de kendisini gönderenden üstün değildir”* (Yuhanna, 13: 16) sözleriyle alçakgönüllülük örneği sergilemiş, öğrencilerinden de bunu istemiştir.

Diğer yandan Pavlus 'ta insanlara alçakgönüllülüğü ile örnek olmuş, çektiği sıkıntılı zamanlarda bile tevazuundan ödün vermediğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Asya İl'ine ayak bastığım ilk günden beri, sizinle bulunduğum bütün süre boyunca, nasıl davrandığımı biliyorsunuz. Yahudiler'in kurduğu düzenlerden çektiğim sıkıntıların ortasında Rab'be tam bir alçakgönüllülükle, gözyaşları içinde kulluk ettim”*(Elçilerin İşleri, 18, 19). Ayrıca Pavlus'un savunmasında da yumuşaklığı ve tevazuyu tercih ettiği görülmektedir (2.Korintliler, 10: 1, 2). Bu şekilde önderlerin mütevazı olması, inananlarında mütevazı olmasını gerektirmektedir ki bu öncül İncil'de birçok yerde geçmektedir: *“Her bakımdan alçakgönüllü, yumuşak huylu, sabırlı olun. Birbirinize sevgiyle, hoşgörüyle davranın”* (Efesliler, 4: 2), *“Hiçbir şeyi bencil tutkularla ya da boş övünmeyle yapmayın. Her biriniz alçakgönüllülükle öbürünü kendinden üstün sayın”* (Filipililer, 2: 3), *“Ey gençler, siz de ihtiyarlara bağımlı olun. Hepiniz birbirinize karşı alçakgönüllülüğü kuşanın çünkü “Tanrı kibirlilere karşıdır, Ama*

alçakgönüllülere lütfeder” (1.Petrus, 5: 5), “*Sonuç olarak hepiniz aynı düşüncede birleşin. Başkalarının duygularını paylaşın. Birbirinizi kardeşçe sevin. Şefkatli, alçakgönüllü olun*”(1.Petrus, 3: 8) cümlelerinde görüldüğü gibi İncil’de de müntesiplerine tevâzu sahibi olmaları konusunda tahakkümler verilerek bu konuda hassas olanlar müjdelenmektedir. Tam tersi olan kibir ise kötü düşünceden sayılmış (Markos, 7: 21, 22), kibirli insanların acımasız olduğu belirtilmiş (Romalılar, 1: 30, 31) ve kibir ile birlikte diğer kötü huyları barındıran insanlar ise “iyilik düşmanı” olarak nitelendirilmiştir (2.Timoteos, 3: 2,3).

Konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında, bahsi geçen Kutsal Kitaplarda tevazu/alçakgönüllülük, yüceltilen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta peygamberler ve yöneticiler olmak üzere, müntesiplerine alçakgönüllü olmaları emredilmekte ve bu emri yerine getirenler müjdelenmektedir. Bununla birlikte kötü bir haslet olarak ifade edilen kibir duygusu insanları alçaltan bir değer olarak anlatılmakta ve bu duyguya kapılanların Rabbi öfkelenirdiği ifade edilmektedir. Kibirlenenlerin cezalandırıldığı ve cezalandırılacağı da Kutsal Kitaplarda ifade edilen ortak söylemdir.

4.1.6. Bilgelik/Hikmet

4.1.6.1. Kavramsal Çerçeve

Hikmet kelimesi, bilgelik kelimesi ile eş anlamlı olup, hüküm verme, adaleti sağlama, ilim sahibi olma, isabetli kararlar verme, hakikatleri bilerek ona uygun davranma, güzel, faydalı ve üstün bilgi, iyiliğe sevk etmek amacıyla engel olmak gibi anlamları ifade etmektedir (Efendi, 2013: 4928, 4929). Hem yaratıcı için, hem de insan için kullanılan hikmet kelimesi; yaratıcı için kullanıldığında Tanrı’nın varlıkları en ince detayına kadar bilmesini ifade eder. İnsan için kullanıldığında ise kişinin işleri adil olarak yürütmesini, en iyi şekilde bilip kavramasını ve ilim sahibi olmasını ifade eder (Şavlı, 2014: 2).

Amacı, insanların ferdi ve icmai olarak üzerine düşen sorumluluklarını en güzel şekilde yerine getirmeleri olan hikmet kavramı, kişinin kendini ve diğer nesnelere tanımasını, düşünce ve karar verme ufku genişletmesini, ahlaki güzelliğe ulaşmasını hedeflemektedir (Çalışkan, 2001: 95). Hikmet kavramının bahsedilen

anlamları içerisinde en çok ilim ve bilgi anlamı üzerinde durulmaktadır. İlim manada derinleşmeyi ifade eden bu kavram, Kutsal Kitaplarda bahsedilen ortak olgulardandır. Kur'ân-ı Kerim'de birçok kez ifade ve işaret edilen hikmet kavramı, Tevrat, Zebur ve İncil'de "bilgelik" olarak zikredilmektedir.

Bilgelik, insanın kendisine verilmiş olan hayatı en güzel şekilde değerlendirmesi ve nihayete erdirmesi için önemli bir erdemdir. Akıl ile ahlakın en önemli bileşkesi olarak karşımıza çıkmakta, öncelikle insanın iç dünyasını daha sonra ise dış dünyayı kavrayarak sorunları en iyi şekilde çözebilme becerisini ifade etmektedir. Dolayısıyla hikmet/bilgelik kavramı herkes için ortak bir değer alanı içerisinde, en doğru kararı vererek hem kişisel hem toplumsal fayda sağlamaktadır. Bununla birlikte bilge insanların ahlaki vasıflarına bakıldığında, zorluklara karşı direnen, çalışkan, merhamet eden ve empati kuran, kendi öz değerlendirmesini yapabilen ve zekasını kullanan, sosyal yönü güçlü olan, tecrübeli kişiler olduğu gözlemlenmektedir. Aynı zamanda bilgelik, kişiye bilgisinin her daim eksik olduğunu ve bilgi seviyesinin sınırlı olduğunun farkında olması ile mütevazı bir karakter edinmesini de sağlamaktadır (Erdem, 2019: 45-50). İnsanlara önder olan Peygamberlere bakıldığında, sayılan ahlaki vasıflarla birlikte, bilgelik konusunda da insanlara örnek oldukları görülmektedir. Bilgeliğin karşıt anlamı olan cehalet kavramı elbette ki peygamberler ve önderler için düşünülemez. Aksi takdirde cahil önderin, kendini de toplumu da felakete sürüklemesi kaçınılmaz olur. Bundan ötürü, insanların ve toplumun müsterih bir hayat sürmesini isteyen Tanrı, göndermiş olduğu Kutsal Kitaplarda ilim sahibi olmayı emretmiş, bilge kişileri topluma önder kılmış ve bilgeliği övmüştür (Ali İmran, 3: 81; Bakara, 2: 129).

4.1.6.2. Kutsal Metinlerde Bilgelik Anlayışı

Kur'ân'ı Kerim'de hikmet/ bilgelik kavramına bakıldığında, yaratıcının nezdinde ilim ve ilim sahibi olmanın ehemmiyeti inen ilk ayetlerin "oku" emrini içermesi ile ilişkilendirilebilir (Alak, 96: 1-5). Bununla birlikte bilginin önemi ve bilgili insanın üstünlüğü şu ayetler ile ifade edilmektedir: "*Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?*" (Zümer, 39: 9). Bilgi ve hikmetin övüldüğü, müntesiplerinin buna özendirildiği Kur'ân-ı Kerim'de hikmet, "Kur'ân ve Kur'ân ilimleri" manasına geldiği gibi "doğru anlama ve doğru karar verme" manalarına da gelmektedir. "*Kime hikmet verildiyse, ona büyük bir hayır verilmiştir*" (Bakara, 2: 269) ayeti ile kişinin davranışlarının

sorumluluğunu üstlenmesi ve yaptığı şeyi doğru olarak gerçekleştirmesi ifade edilmektedir (Güllüce, 1998: 48). Bilgeliğin özünde, mantık ve ahlak kuralları çerçevesinde yapılan işin beyanının bulunduğunu da söylemek yerinde olacaktır. Örneğin şu ayetlerde bilge olan kişiye doğru yolu gösterirken karşı tarafa açık ve güzel beyanlarda bulunması istenmektedir: *“Rabbinin yoluna hikmetle, güzel nasihatlerle davet et”* (Nahl, 125). Bununla birlikte Rabbin rahmetine erişecek hikmetli kulların, iyiliği emredip kötülükten sakındırdığı da bildirilmektedir (Tevbe, 9: 71).

Kur’ân-ı Kerim’de hikmet kavramı ile bazı ayetler, Kur’ân-ı Kerim’e işaret etmektedir. Her şeyin en doğrusunu bilen Rabbin sözlerinden oluşan Kur’ân-ı Kerim ile ilgili olarak, *“Şüphesiz O, bizim katımız ’da olan Ana kitaptadır; çok yücedir, hüküm ve hikmet doludur”* (Zuhruf, 43: 4), *“Andolsun hikmetli Kur’ân’a”* (Yasin, 36: 2), *“Bunlar, hikmetli kitabın ayetleridir”* (Yunus, 10: 1) ifadeleri ile Kur’ân’ın hikmetli bir kitap olduğu vurgulanmaktadır.

Bununla birlikte pek çok yerde de Hikmet’in peygamberlere verilmiş bir yeti olduğundan da bahsedilmektedir. Peygamberlerin sahip olduğu hikmet yetisinin, *“insanlara emirleri açıklamak ve doğru olanı öğretmek”* gayesi taşıdığı şu şekilde ifade edilmektedir: *“Öyle ki size, kendinizden, size ayetlerimizi okuyacak, sizi arındıracak, sizi arındıracak, size kitap ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek bir elçi gönderdik”* (Bakara, 2: 151). Hz. Muhammed’e ve Hz. İbrahim’e ithafen *“Yoksa onlar, Allah’ın kendi fazlından insanlara verdiklerini mi kıskanıyorlar? Doğrusu Biz, İbrahim ailesine kitabı ve hikmeti verdik; onlara büyük bir mülk de verdik”* (Nisa, 4: 54) cümleleriyle, hikmetin verildiği bildirilmektedir. Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerim’de bahsedilen peygamberlerden Hz. İsa ile ilgili olarakta *“Ey Meryem oğlu İsa, sana ve annene olan nimetimi hatırla. Ben seni Ruhul Kudüs ile destekledim, beşikte iken de yetişkin iken de insanlarla konuşuyordun. Sana Kitabı, hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i öğrettim”* (Maide, 5: 110) buyrulmaktadır. Aynı zamanda peygamber Yahya’ya ithafen de *“Ey Yahya, Kitaba var gücünle sarıl!” dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik”* (Meryem, 19: 12) ayetiyle de Hz. Yahya’ya kavrama ve anlama kabiliyeti verildiği ifade edilmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Musa kıssası ele alınırken, Hz. Musa’nın bir kavgayı önlemek amacıyla bir Kıpti’ye yumruk attığı, öldürme kastı olmadığı halde adamın

öldüğü, daha sonra da Hz. Musa'nın korkarak Mısırdan kaçtığı ve Allah'ın O'na ilim, bilgelik ve peygamberlik verdiği şu şekilde anlatılır: “*Mûsâ, “Ben” dedi, “O işi, (sonunun ölüme varacağını) bilmeden yaptım. Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra rabbim bana doğru karar vermeyi öğretti ve beni peygamberlerden biri yaptı*” (Şuara Suresi, 26: 21,22). Görüldüğü gibi Kur'ân'ı Kerim'de bilgelik; kimi yerlerde doğru davranış ve doğru karar verme kabiliyeti olarak kullanılmış, kimi yerlerde Kur'ân'ı Kerim'e işaret etmiş, kimi yerlerde ise peygamberlere verilmiş özel anlama ve kavrama yeteneği olarak ifade edilmiştir. Buna mütemadiyen hikmet kavramı, ayetlerde, çoğunlukla Yüce Yaratıcının bir özelliği şeklinde ifade edilmiştir. Neml Suresinde “*Şüphesiz ki bu Kur'ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir*” (Neml, 27: 6) buyrulmuş ve yaratıcının en çok bilen ve ilim sahibi olduğu vurgulanmaktadır. Başka ayetlerde ise, “*Allah size ayetleri açıklıyor; Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir*” (Nur, 24: 18), “*Ey Mûsâ! Şüphesiz ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım*” (Neml, 27: 9), “*Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir*” (Rum,30: 27), “*Hamd göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur; ahirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur*” (Sebe, 34: 1) gibi örneklerle, yaratıcının üstün hikmete sahip, en çok bilen, dolayısıyla hikmetin kaynağı olan yönü Kur'ân'ı Kerim'de vurgulanmaktadır.

Tevrat'a bakıldığında da bilgelik kavramının birçok yerde kullanıldığı ve bilgelik kavramının övüldüğü görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim'e paralel olarak kimi yerde Rab tarafından verilen yüce bir vasıf olarak, kimi yerde ise insanın çabasına bağlı kılınan bir yeti olarak ifade edilmektedir. Sadece ilmi anlamda değil, kendi uğraş alanlarında becerikli olarak görülen kişiler de “bilgelik sahibi” olarak nitelendirilmektedir. Örneğin, “*Bilgelik verdiğim becerikli adamlara söyle, Harun'a giysi yapsınlar. Öyle ki, bana kâhinlik etmek için kutsal kılınmış olsun*” (Mısır'dan Çıkış, 28: 3), “*Besalel, Oholiav ve kutsal yerin yapımında gereken işleri nasıl yapacaklarına ilişkin RAB' bin kendilerine bilgelik ve anlayış verdiği bütün becerikli kişiler her işi tam RAB' bin buyurduğu gibi yapacaklar. Musa Besalel'i, Oholiav'ı, RAB 'bin kendilerine bilgelik verdiği becerikli adamları ve çalışmaya istekli herkesi iş başına çağırdı.*” (Mısır'dan Çıkış, 36: 1,2). Görüldüğü gibi ilk verilen ifadede terzilik, ikincisinde ise inşaat

işlerinde ustalık bilgelik anlamında ve Rabbin vermiş olduğu üstün meziyet anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte bilgelik kavramı yine Rabbin bahsetmiş olduğu ilim ve derin düşünme, kavrama bilgisi olarak anlatılmaktadır. “Tanrı, Süleyman’a bilgelik, derin bir sezgi, kıyılardaki kum kadar anlayış verdi” (1.Krallar, 4: 29), “Tanrı bu dört gence her konuda bilgi, beceri, bilgelik verdi” (Daniel, 1: 17) ifadelerinde bilgeliğin Rab tarafından verilen bir kabiliyet olduğu görülmektedir.

Tevrat’taki başka bir ifade de ise, bilgeliğin insanın çalışmasına bağlı olarak kazanıldığı, İsrail Kralı Davud oğlu Vaiz’in şu sözleri ile bildirmektedir: “Kendi kendime, ‘İşte, bilgeliğimi benden önce Yeruşalim ’de krallık yapan herkesten çok artırdım’ dedim, ‘Alabildiğine bilgi ve bilgelik edindim.’ Kendimi bilgi ve bilgeliği, deliliği ve akılsızlığı anlamaya adadım” (Vaiz, 1: 16).

Bununla birlikte ulvi bir değer olan bilgeliğin insanlar tarafından arzulandığı da Tevrat’ta yer almaktadır. Örneğin Hz. Süleyman’ın Rab’den bilgelik istediği şu şekilde anlatılır: “Şimdi bu halkı yönetebilmem için bana bilgi ve bilgelik ver. Başka türlü senin bu büyük halkını kim yönetebilir!”(2. Tarihler 1: 10), “Tanrı ona şöyle dedi: “Madem kendin için uzun ömür, zenginlik ve düşmanlarının ölümünü istemedin, bunların yerine adil bir yönetim için bilgelik istedin; isteğini yerine getireceğim. Sana öyle bir bilgelik ve sezgi dolu bir yürek vereceğim ki, benzeri ne senden öncekilerde görülmüştür, ne de senden sonrakilerde görülecektir” (1.Krallar, 3: 11,12). Peygamber Davud aracılığı ile Rab’den istenilen “bilgeliğin” yönetimde ne kadar elzem olduğu görülmekte ve Rab tarafından adaleti sağlayabilmek için hususi ve mühim bir konu olarak anılmaktadır. Buradan anlaşılan şudur ki, yöneticilerin toplumun beklentilerini karşılayabilmesi, insanları adalet çatısı altında toplayıp memnun edebilmesi, toplumda huzuru ve güveni sağlayarak, birlik ve beraberliği tesis edebilmesi yönetim işinin ustalıklı ve bilgeliğe sağlanmış olmasına bağlıdır. Konu ile ilgili olarak “Bilgelik, bilge kişiyi kentteki on yöneticiden daha güçlü kılar” (Vaiz, 7: 19) ifadeleriyle bilgeliğin üstünlüğü vurgulanırken, yöneticinin bilge olmasının onu çok daha güçlü kılacağı muhakkaktır.

Yönetimde olduğu kadar, bireysel, toplumsal ve ahlaki yetilerin gerçekleştirilmesinde önemli bir erdem olarak öne çıkan bilgelik, insanlara mütelevvi faydalar sağlayan bir niteliktir. Tevrat’ta özellikle akıl ve akıllı olmak ile ilişkilendirilen kavram ile ilgili şu ifadeler bulunmaktadır: “Akıllı kişinin

dudaklarından bilgelik akar, ama sağduyudan yoksun olan sırtına kötek yer” (Süleyman’ın Özdeyişleri, 10: 13), *“Kötülük akılsızlar için eğlence gibidir. Aklı başında olanlar içinse bilgelik aynı şeydir”* (Süleyman’ın Özdeyişleri, 10: 23).

Bilen, kavrayan, anlayan kişi olmanın övüldüğü Tevrat’ta, bilge olmanın kişiyi küstahlıktan uzaklaştırıp alçakgönüllülüğe yönelttiği (Süleyman’ın Özdeyişleri, 11: 2), kişiyi tembellikten uzaklaştırıp çalışkan olmaya sevk ettiği (Süleyman’ın Özdeyişleri, 6: 6), anlayış ve zekâyı kullanmayı sağladığı (Süleyman’ın Özdeyişleri, 8: 12) ifade edilirken; bilgeliğin insanları koruyup gözettiği (Süleyman’ın Özdeyişleri, 4: 6), bilgi sahibi olmanın keyif verici bir eylem olduğu (Süleyman’ın Özdeyişleri, 2: 10), ahlaksızlıktan ve vefasızlıktan kurtardığı (Süleyman’ın Özdeyişleri 1: 16,17), kötülükten sakındırdığı (Eyüp, 28: 28) bildirilmektedir. Aynı zamanda bilge kişilerin iyiliği nasihat ettikleri (Süleyman’ın Özdeyişleri, 31: 26) vurgulanırken, güzel bir geleceğe sahip olacakları ve umut ettiklerine kavuşacakları (Süleyman’ın Özdeyişleri, 24: 14), bilgeliğin bir miras gibi kıymetli olduğu ve herkes için fayda sağladığı (Vaiz, 7: 11), kişilere muvaffakiyet getireceği (Vaiz, 10: 10), büyük bir güç olduğu (Vaiz, 9: 18), insanı daha merhametli ve aydınlık kıldığı (Vaiz, 8: 1), altından daha değerli olduğu (Süleyman’ın Özdeyişleri, 16: 16) vurgulanmaktadır.

Bilgelik kavramı ile ilgili Tevrat’ta verilen bilgiler ile birlikte bilgeliğin kaynağının esasında Rab olduğu konusunun da üzerinde durulur: *“Rab dünyanın temelini bilgelikle attı, gökleri akıllıca yerleştirdi”* (Süleyman’ın Özdeyişleri, 3: 19), *“Bilgelik ve güç Tanrı’ya özgüdür, O’ndadır öğüt ve akıl”* (Eyüp, 12: 13), *“Bu işteki bilgelik de her şeye egemen Rab’den gelir. O’nun tasarıları harikadır, bilgelikte üstündür”* (Yeşeya, 28: 29). İfadelerden anlaşılacağı üzere Kur’ân’ı Kerim’de olduğu gibi insanlara bahşedilmiş olan bilgelik, esasında her şeyin yaratıcısı olan ve her şeyin bilgisine sahip olan Rab ’de sonsuz olarak bulunan bir olgu olarak bildirilmektedir.

Bilgelik kavramının Zebur’daki mahiyeti ele alındığında Kur’ân’ı Kerim ve Tevrat’ta işaret edilen anlamlara benzer anlatımlar görülmektedir. Bgeliğin temel kaynağının Rab olduğu vurgulanırken, Rabbin yarattığı her şeyi ustalıkla ve en iyi bilgiyle yarattığı şu şekilde ifade edilir: *“Ya Rab, ne çok eserin var! Hepsini bilgece yaptın; yeryüzü yarattıklarınla dolu”* (Mezmurlar, 104: 24). Başka bir ayette ise gökyüzünün yaratılışı örnek gösterilerek Rabbin bilgeliği vurgulanır (Mezmurlar, 136: 5). Bu

şekilde bilgelik kavramının Tanrı ile bütünleştirilmesi ve kaynak olarak Rabbin gösterilmesi Kur'ân-ı Kerim ve Tevrat'taki anlatım ile benzer bir nitelik taşımaktadır. Bu vesile ile en çok bilgi sahibi olan Rabbin emirlerine uygun davranmanın kişiye bilgelik kazandıracığı da şu şekilde belirtilmektedir: “*Rab’bin yarasası yetkindir, cana can katar, Rab’bin buyrukları güvenilir, saf adama bilgelik verir*” (Mezmurlar, 19: 7). Başka bir ayette ise “*Senin koşullarına uymakla bilgelik kazanıyorum, bu yüzden nefret ediyorum her yanlış yoldan*” (Mezmurlar, 119: 104) ifadesiyle Rabbin kuralları tek doğru yol olarak kabul edilmektedir.

Bilgelik kavramının Rabbin kurallarını bilme ve ona uyma anlamıyla özdeşleştirilmesi sonucunda, bilge kişilerin doğru davranışlar sergileyeceği ve insanları bu olumlu süreçler içerisinde yönlendireceği muhakkaktır. Bu durum ile ilgili olarak “*Doğrunun ağzından bilgelik akar, dilinden adalet damlar*” (Mezmurlar, 37: 30) ifadesinde olduğu gibi bilge kişinin doğruluk ve adaletli olmak gibi vasıfları olduğu, aynı zamanda anlayışlı (Mezmurlar, 49: 3), Rabden korkan ve sağduyulu kimseler olduğu (Mezmurlar, 111: 10), ve bilgeliğin kişiyi güçlü kıldığı (Mezmurlar, 119: 98) bildirilmektedir.

Bigeliğin Rab tarafından verilen bir zenginlik olduğu ve insanlar tarafından arzu edilen bir erdem olduğu da Zebur’da rastlanılan bir fikirdir. “*Madem sen gönülde sadakat istiyorsun, bilgelik öğret bana yüreğimin derinliklerinde*” (Mezmurlar, 51: 6) cümlesiyle Rabbe bağlılığın bilgelik kazanılarak gerçekleşeceği ifade edilirken, bunun mümkün olması ise Rabbin öğretmesine bağlı kılınmıştır. Bu durumda ulaşılacak istenilen mefhum, kişiye Rab tarafından verilecektir, öncülü doğru kabul edilebilir.

Konu yönetim ile ilişkilendirilecek olursa insanlar arasında hükmetmesi ve bunu ahlaki bir zemine yerleştirmesi beklenen yöneticilerin, Rabbe bağlı, O’nun kurallarını bilen, doğru davranışlar sergileyen ve insanlara bunu öğütleyen kişiler olması gerekmektedir. Tüm bu sayılan imgelerin, yönetimde hangi oranda bulunduğunu ise yöneticilerin bilgeliği ile ilişkilendirmek mümkün sayılabilir.

Bilgelik kavramı İncil’de de karşımıza; Tanrı’nın sözü ile bütünleşen, övülen ve tavsiye edilen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Mesih’in sözü bütün zenginliğiyle içinizde yaşasın. Tam bir bilgelikle birbirinize öğretin, öğüt verin,*

Mezmurlar, ilahiler, ruhsal ezgiler söyleyerek yüreklerinizde şükranla Tanrı'ya nağmeler yükseltin” (Koloseliler, 3: 16) “*Tam bir bilgelik ve anlayışla üzerimize yağdırdığı lütfunun zenginliği sayesinde Mesih'in kanı aracılığıyla Mesih'te kurtuluşa, suçlarımızın bağışlanmasına kavuştuk*” (Efesliler, 1: 7-8) ifadelerinde olduğu gibi dini tecrübe ve ritüellerin bilgelikle kavranması istenmektedir.

İncil'de bilgeliğin Rab tarafından verildiği konusu, toplumun liderleri olan peygamberler üzerinden örneklenmektedir. Örneğin Hz. İsa'dan bahsedilirken, O'nun Rab tarafından verilen bilgelikle çocukluktan itibaren kuşatılmış olduğu anlatılır. “*Çocuk büyüyor, güçleniyor ve bilgelikte yetkinleşiyordu. Tanrı'nın lütfu O'nun üzerindeydi*”(Luka, 2: 40), “*Şabat Günü olunca İsa havrada öğretmeye başladı. Söylediklerini işiten birçok kişi şaşırıp kaldı. “Bu adam bunları nereden öğrendi?” diye soruyorlardı. “Kendisine verilen bu bilgelik nedir? Nasıl böyle mucizeler yapıyor?*” (Markos, 6: 2). Bahsedilen ifadelerde bilgelik kavramı, olağanüstü durumlar gerçekleştirecek bilgiye sahip olma manası da kazanmıştır.

Rab tarafından verildiği ifade edilen bilgeliğin, diğer bazı peygamberlere de verildiği ifade edilirken Hz. Yusuf ile ilgili olarak, “*Yusuf'u kıskanan atalarımız, onu köle olarak Mısır'a sattılar. Ama Tanrı onunlaydı ve onu bütün sıkıntılarından kurtardı. Ona bilgelik vererek Mısır Firavununun gözüne girmesini sağladı. Firavun da onu Mısır ve bütün saray halkı üzerine yönetici atadı*” (Elçilerin İşleri, 7: 9-10). Bu ifadelerde Hz. Yusuf'a bilgeliğin verilmesinden bahsedilirken, bu vasfının O'nun yönetici olmasındaki büyük etkisine de değinildiği söylenebilir.

Bir başka isim olarak ise Pavlus' un kendisinin de bilgelikle müşerref kılındığı, şu sözler ile belirtir: “*Bunu işittiğimiz günden beri biz de sizler için dua etmekten, tam bir bilgelik ve ruhsal anlayışla Tanrı'nın isteğini bütünüyle bilmenizi sağlamasını dilemekten geri kalmadık*” (Koloseliler, 1: 9), “*Her insanı Mesih'te yetkinleşmiş olarak Tanrı'ya sunmak için herkesi uyararak ve herkesi tam bir bilgelikle eğiterek Mesih'i tanıtıyoruz*” (Koloseliler, 1: 29). Verilen ifadelerden de anlaşılacağı gibi Pavlus'un insanlara yol göstermesi ve elçilik görevini ifa etmesi O'nun bilgeliğine bağlı kılınmıştır.

Bigeliğin kaynağı olan Rab'den bilgelik istenmesi halinde kendisine verileceği vurgulanan (Yakup, 1: 5) İncil'de yaşamın güzel işlerle değerlendirilmesi gerektiği

ve bilge insanların ki gibi şekillenmesi tavsiye edilmiştir (Efesliler, 5: 15). Ayrıca bilge olan kişilerin iyi ve güzel olanı tercih edeceği ve insanları bu çerçevede yönlendireceği şu ifadeler ile bildirilmektedir: “*Aranızda bilge ve anlayışlı olan kim? Olumlu yaşayışıyla, bilgelikten doğan alçakgönüllülükle iyi eylemlerini göstereceksin*” (Yakup, 3: 13), “*Ama gökten inen bilgelik her şeyden önce paktır, sonra barışçıldır, yumuşaktır, uysaldır. Merhamet ve iyi meyvelerle doludur. Kayırcılığı, ikiyüzlülüğü yoktur*” (Yakup, 3: 17).

Bilgelik kavramı dört kutsal kitap açısından incelenip yönetim kavramı ile ilişkilendirildiğinde, ortak sonuçlara ulaşılması imkân dâhilindedir. Bahsi geçen kutsal kitaplarda öncelikle bilgeliğin kaynağının Rab olduğu ve insanlara Rab tarafından verildiği ifade edilerek, bilgeliğin ulvi bir değer olduğu insanları iyi ve güzel olana yönlendirdiği bildirilmektedir. Yönetim noktasında ise, öncelikle toplumun lideri konumunda olan peygamberlere de bilgeliğin verildiği belirtilirken, halkını iyi ve adil yönetmek isteyen yöneticilerin Rab’den bilgelik istediği bildirilmiştir. Güçlü yönetimin temelinde, bilgeliğin olduğu düşüncesi de kitaplarda öne çıkan düşünceler arasındadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Hayatını toplumsal bağlamda idame ettirmek durumunda olan insan, temel ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal, kültürel, siyasal ve dini ihtiyaçlarını karşılayabilmek için diğer insanlar ile bir araya gelerek örgütleri oluşturur. Birden çok insanın belli bir amacı gerçekleştirmek amacıyla oluşturmuş olduğu örgütler belli bir sistem ve istikrar içinde hedeflerine ulaşabilmeleri için, yönetime ihtiyaç duyarlar. Planlama, örgütlenme, yönetme, koordinasyon ve denetim gibi işlevleri olan “yönetim” kavramı ise, farklı yöntem ve teknikleri kullanarak “birlikte yaşam ihtiyacı elzem olan insanların bir arada barış içerisinde yaşayabilmesine ve üretebilmesine olanak tanımayı” ilke edinir. İnsanlık tarihinde en eski çağlardan günümüze değin bütün toplumlar incelendiğinde, yönetimin olmadığı bir toplum ve zaman diliminden bahsetmek mümkün değildir. Hayatın her alanıyla iç içe olan yönetim olgusu, zamanla bir bilim olarak incelenmeye başlanarak ve yönetimin nasıl olması gerektiği, yöneticinin hangi davranışlarının olumlu, hangi davranışlarının insanları olumsuz etkileyeceği, en çok verimin nasıl elde edileceği gibi konular, farklı kuramlar ortaya konularak açıklanmaya çalışılmaktadır.

Yönetim olgusu ile ortak noktası “insan” olan din kavramı ise insanların belirli bir düzen içerisinde, huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamasını amaçlamaktadır. Din mefhumu, insanları içten ve güçlü bir bağ ile ahlaki olarak yönlendirerek, en güçlü yasalardan bile etkili olabilmektedir. Din, müntesiplerini özgür iradeleri ile günümüzde ve gelecekte mutluluğa ulaştırmayı amaçlayan ilahi yasalar bütünüdür. Önemli bilginlerin görüşleri incelendiğinde insanın sosyal ve psikolojik ihtiyaçları için “din” olgusunun elzem olduğu fikrine rastlanılmaktadır. Nihayetinde yönetim ve din kavramlarına bakıldığında her ikisinin de insan hayatı için büyük bir ehemmiyete sahip olup, insanların mutluluğunu imar etme kaygısı taşıdığı söylenebilir.

Müntesiplerinin ilahi emirler yoluyla davranışlarını şekillendiren Kutsal Kitaplar (Tevrat, Zebur, İncil, Kur’ân-ı Kerim), bu emirlere uyulmasıyla insanın değer

kazanacağını, aksi hareket edilmesiyle ise değersiz hale geleceğini bildirmektedirler. Kutsal Kitapların kaynağı olan Tanrı, toplumsal düzeni sağlayarak, istediği iyi toplumu oluşturmak için, gereken emir ve kuralları insanlara seçtiği peygamberler aracılığıyla göndermiştir. Peygamberler ise bu kuralların ilk uygulayıcısı ve muhatabı olmakla birlikte, insanları ikna edip onlara örnek olarak, Tanrı'nın istediği şekilde yaşamaya yönlendiren kişiler olmuşlardır. Dolayısıyla inananlar topluluğunun yöneticiliği ve liderliği rolünü üstlenmişlerdir. Hayatın her alanına dair spesifik kaideleri olan Kutsal Kitaplar, elbette ki “yönetim” konusunda da insanları malûmatsız bırakmamışlardır. Bu konuda Kutsal Kitapların “yönetimin mahiyeti” ile ilgili doğrudan söylemlerini incelemek ile birlikte, peygamberlerin topluma ne şekilde önderlik ettiğini incelemekte konuya veri zenginliği sağlamaktadır.

Dört büyük Kutsal Kitaptan biri olan Kur'ân-ı Kerim'de yönetim olgusuna bakıldığında, Tanrı'nın emirlerinin yerine getirilmesi için “devlet ve lidere ihtiyaç olduğu” fikri ortaya çıkarken, yönetimin biçimi ile ilgili herhangi bir işaretin söz konusu olmadığı görülmektedir. Yönetim işi insanın tasarrufuna bırakılmış, yöneticilerin ve insanların adaletli bir şekilde, doğruluğu esas alarak, Rabbin emirleri doğrultusunda, sabırlı ve alçakgönüllü olmaları istenmiştir. Nitekim Kur'ân'ı Kerim'in ilk muhatabı ve uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'in kurduğu Medine İslam Devlet'in de bu emirlere uygun bir şekilde, Kur'âni prensipler doğrultusunda bir yönetim anlayışı sergilediği görülmektedir.

Tevrat'ta yönetim konusuna bakıldığında ise Kur'ân'ı Kerim'den farklı bir yönetim prototipi çizilmektedir. Elbette ki emredilen ahlaki emirler benzer olmakla birlikte, yönetime tanrısal bir boyut kazandırılmaktadır. Yöneticiler direk Tanrı tarafından – bazen peygamberleri aracılığı ile- seçilerek tamamen Tanrı'nın istekleri doğrultusunda hareket etmektedirler. Eğer ki yöneticiler Tanrı'nın emirlerinin dışına çıkarlarsa, Tanrı tarafından cezalandırılarak, yönetimlerine son verilmektedir. Zebur'da Tevrat'ın devamı olma mahiyetinden dolayı, aynı fikirlerden bahsettiği söylenebilir.

İncil'in yönetim hakkındaki görüşleri ise ahlaki tabanda diğer kutsal kitaplar ile örtüşürken, mahiyeti noktasında küçük ayrımlarının olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin İncil'de “Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'yadır” düsturu ile din ve devlet işleri ayrılmıştır. Bununla birlikte tüm yönetimlerin

Tanrıdan olduğu ve itaat edilmesi gerektiği net bir şekilde ifade edilmiştir. Fakat o dönemde inananların güçsüz ve zayıf olmaları sebebiyle, devlet ile ters düşmemesi gerektiğine ve bundan ötürü yöneticiler ile aralarının iyi olmasının elzem olduğuna binaen söylenmiş olabileceği fikri ile birlikte, tarihin hiçbir döneminde İncil'e ters düşecek kararların verilmesi halinde inananların mutlak itaat edip razı geldikleri görülmemiştir. Dolayısıyla yönetimin Tanrı'nın emirlerine paralellik arz etmesi önemli görülmektedir.

Yönetim denilince akla gelen ilk ahlaki kavram, hiç şüphesiz “adalet” tir. Kutsal kitaplar bu kavram etrafında incelendiğinde, adil olmanın önemine vurgu yapıp müntesiplerine adaletli olmalarını emretmiştir. Adaletin kaynağı olarak Rab görülmüş, gönderilen peygamberlerden ve yöneticilerden adaletli olmaları istenmiştir. Verilecek hükümlerde, alacak- verecek ilişkilerinde, ölçü ve tartı konusunda, sosyal adaleti sağlayacak yardımlaşma konularında benzer görüşler bildiren kutsal kitaplar ortak payda da buluşmaktadır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki tüm insanları eşit kabul eden üç kitabın aksine Tevrat'ta ‘Tanrı ile sözleşmiş olmalarından’ ötürü İsrailoğullarının üstün olduğu fikri ön plana çıkmaktadır. En açık haliyle sosyal adaleti sağlamak amacıyla bahsi geçen kutsal kitaplarda faiz yasaklanmaktadır. Tevrat'ta da yasaklanmaktadır lakin İsrailoğullarından olmayanlardan faiz alınabileceğine yönelik söylemler de bulunmaktadır. Diğer yandan kölelik sistemi için de İbrani olanlar ile olmayanlar için farklı uygulamalardan da söz edilmektedir. Bu durumun ise Tevrat'ta ki adalet olgusunu zedelediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal düzenin ve sosyal barışın en önemli ilkelerinden olan “itaat” kavramı yönetimin olmazsa olmazlarından. Müntesiplerine öncelikle Tanrı'ya itaati emreden Kutsal Kitaplar, peygamberlere, vahiylerle, belirli inanç ve değer dünyasına sahip olan yöneticilere itaati emreder. İnsanlara zulmeden, haksızlık yapan yöneticiler ise Firavun örneğinde olduğu gibi, itaate layık olmayan, Rabbin gazabına uğramış kişiler olarak betimlenir. Tanrının emirlerini yerine getiren, insanlar arasında adil hükmeden ve iyiliği prensip edinen yöneticiler ise itaate layık olan, Rabbin övdüğü ve mükâfatlandıracağı kişiler olarak anlatılmaktadır.

İnsanlar arasında güven ve istikrarın sağlanmasında ve çatışmaların önlenmesinde kilit nokta olan ve yönetim konusu ile ilişkilendirilen bir diğer kavram ise sabırdır.

Sabır mefhumu ilahi kitaplarda öncelikle Tanrıya atfedilen bir erdem olarak anlatılmaktadır. Tanrı'nın çok sabırlı olduğu vurgulanmaktadır. Diğer yandan seçilen peygamberlerin de karşılaştıkları problem durumunda sabırlı olmayı seçmeleri ve Rab katında bu yönde yüceltilmeleri, yöneticilere ve inananlara örneklik teşkil etmektedir. İnananlardan düzen ve birliğin sağlanması için, sabırlı bir tavır takınmaları istenmektedir. Bu emirler doğrultusunda hareket eden ve sabırlı olan kişilerin, Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanacağı ve ödüllendirileceği bildirilmektedir.

Yönetimin güçlü ve muteber olmasının bir diğer etkeni ise doğru karar verebilmektir. Şüphesiz insan aldığı her kararda doğruyu bulamayabilir. İstikrarlı bir şekilde doğruyu bulmanın şartı ise diğer akıllardan faydalanmaktır. Yani diğer insanlar ile istişare yapabilmektir. Kutsal Kitaplarda da bu konu son derece ehemmiyetli olarak görülmüş ve şura yapılması gerektiği gerek ayetlerde gerek peygamberlerin uygulamalarında zikredilmiştir. İstişare kavramı Kur'ân-ı Kerim'de hayatın her alanında uygulanması gereken bir ahlaki eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevrat ve Zebur'da ise yönetim ile iç içe olan bir kavram olarak belirtilmekte ve öncelikle istişare edilip, yardım istenilecek kişinin Rab olduğu vurgulanmaktadır. İncil'de ise açık olarak konu ile ilgili hüküm bulunmamakla birlikte, çok eskiden beri istişare meclislerinin var olduğu ve kullanıldığı kanısına ulaşılmaktadır.

Toplumsal hayatı çöküntüye uğratan, kibir, hırs, nefret gibi kötü duyguların karşısında yer alarak insanların daha barışçıl ve iyilikten yana bir hayat sürmesini sağlayan "tevazu" duygusu da yönetim ile ilişkilendirilmektedir. İnsanlar arasında anlayış, hoşgörü gibi birlikteliği esas alan duyguların temelinde tevâzu bulunmaktadır. Rabbin emirlerinin ilk uygulayıcısı ve kendi inananlar topluluğunun önderleri olan peygamberlerin hayatlarına bakıldığı zaman, onların yumuşak huylu ve mütevazı kişiler olduğu görülmekte ve halkını bu anlayışla yönettiği ve yönlendirdiği göze çarpmaktadır. Çünkü kutsal kitapların kaynağı olan Rab, kibri yasaklarken kibirli kişileri cezalandıracağını bildirir. Ve tevazuyu överken, tevâzu sahibi kişileri ödüllendireceğini dile getirir.

İnsanlar arasında sayılan güzel hasletlerin gerçekleştirilebilmesi, insanların iyiye yönlendirilmesi ve yönetim de dâhil olmak üzere karşılaşılan sorunlarda olumlu süreçlerin yürütülmesi, işin özünde "bilmekle" ve "bilgelik" ile mümkündür. Aksi düşünüldüğü zaman cehaletin sonunun felaket olacağı kaçınılmaz bir gerçekliktir.

Kutsal Kitaplar “bilgelik” açısından değerlendirildiği zaman, hepsinin ortak beyanı öncelikle “Rabbin en çok bilen” olduğudur. Bununla birlikte örnek olarak gönderilen peygamberlere de bilgelik verildiğinden bahsedilmektedir. Kitaplarda bazı bölümlerde ilimin ve bilginin Rab tarafından verildiği ifade edilirken; bazı bölümlerde ise insanın çabasına bağlı kılındığı ifade edilmektedir. İlim sahibi olmanın önemi vurgulanırken, sağlam ve güçlü yönetimlerin ise bilgelik ile mümkün olacağı anlatılmaktadır.

Görüldüğü gibi Kutsal Kitaplar’da Rabbin istediği düzenin oluşması ve insanların mutlu olması; Rabbin emirlerine uyulmasına bağlı kılınmıştır. İnsan hayatının vazgeçilmezi olan yönetim konusunda ise, yönetimin biçimi değil, ahlaki boyutları öne çıkmaktadır. Dolayısıyla yönetimin başarılı olması, “adalet, itaat, sabır, istişare, tevazu, bilgelik” gibi kavramlar ile ilişkilendirilmiştir. Rab katında övülen ve muteber sayılan yönetimler ise ilişkilendirilen bu kavramları benimseyip uygulayanlar olmuştur.

KAYNAKLAR

- Adam, B. Tevrat, (*DİA*), 41.cilt, s 40- 45.
- Adam, B. (2002). *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul, Pınar Yayınları,.
- Ağırman, C. (1995). Sünnette İtaat. Yayımlanmış Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Akbulut, A. (1995). Kur'ân-ı Kerim Açısından Egemenlik Meselesi. *İslami Araştırmalar Dergisi* sayı 8, s 3-4, .
- Akçakaya, M. (2016). Weber' in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Özel sayı, Aralık, s 275-295.
- Akdemir, A. (2009). *İşletmeciliğin Temel Bilgileri*. Bursa, Ekin Yayınevi.
- Akdemir, F. (2013). Kur'ân'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, cilt 11, sayı 1, s 425- 442.
- Al, A. (2019).Kur'ân'da Peygamber'e İtaat Çerçevesinde Günümüz Sünnet Anlayışı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Algül, H. (1994). *Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed*. T.D.V. Yayınları, Ankara.
- Alkan, Y. (2019). Tevrat'ta Adalet, İktisadi Adalet, Prosedürel Adalet, İsrailoğulları ve Yahudilerin İktisadi Etkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. sayı 8/1.
- Alper, Ö. (2010).*İbni Sina*. Ankara: İsam Yayınları,.
- Alper, Ö. (2001). İtaat. *DİA*, 23.cilt, , s 444.
- Altuntaş, A. (2013). *Kur'ân'da Temel Siyasi Kavramlar*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Apak, A. (2009). *İslam Tarihi 1*, İstanbul: Ensar yayınları,
- Asım Efendi, M.(2013).Hikmet. *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. Cilt 5, s. 4928- 4929.

- Aslan, R. (2014). İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Haziran, s 223-241.
- Asunakutlu, T. (2001). Klasik ve Neo Klasik Dönemde Örgütsel Güvenin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme. *Muğla Üniversitesi SBE dergisi*, Sayı 5, 1-17.
- Atlı, Y. (2013). Kur'ân'ın Yazılması ve Cemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Malatya.
- Aydın, A.(2016). Kamu Yönetiminde Siyasal Liderlik ve Bir Siyasal Liderlik Örneği Olarak Hz. Muhammed (Sav), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Diyarbakır.
- Aydın, F. (2019). Antik Mısır'da Din ve Siyaset İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Aydoğan, İ. (2017). *Eğitim ve Paradigma*, İstanbul, Harf Yayınları.
- Ayten, A. (2012). *Tanrı'ya Sığınmak, Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Babilli, M. (1972). *Şûra*, çev. Nihat Armağan, Kemal Çobanoğlu, İstanbul, Fikir Yayınları.
- Bakunin, M. (2017). *Tanrı ve Devlet*, İstanbul: öteki Yayınevi.
- Bayraklı, B. (1983). *Fârâbi'de Devlet Felsefesi*, İstanbul: Doğuş Yayın ve Dağıtım.
- Bıyıkoglu, Y. (2016). Kıssa Üslubu Bağlamında Kur'ân'da Eyyûb Peygamber, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 44, s 211-243.
- Birişik, A. (2012). *Kur'ân Bilgisi ve Tefsir Usûlü*, İstanbul: Emin Yayınları.
- Bolat, T. Seymen, O. A. vd. (2008). *Yönetim ve Organizasyon*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Borrmans, P. M.(2005). İslam ve Hıristiyan Kaynaklarında Hz. İsa, *Uluslararası Müslüman- Hıristiyan Diyalog Sempozyumu*, Yeşilköy, 23-24 Eylül s 40-68.
- Brinner, W. M. (2018). İslam ve Yahudi Geleneğinde Peygamberler ve Peygamberlik. çev. Salih İnci, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*. sayı 2, Sonbahar, 147-176.

- Bulut, H.İ. (2015). Semavi Dinlerin Ortak Ahlak İlkeleri Ya Da Evrensel Değerler, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar s 65-81
- Can, H. (2002). *Organizasyon ve Yönetim*, Ankara: Siyasal Kitap Evi.
- Cipriani, R. (2011). *Din sosyolojisi*, İstanbul: Rağbet Yayıncılık.
- Çağırıcı, M. (2011). Tevâzu, *DİA*, 40.cilt, s.583.
- Çağırıcı, M.(2013).Zillet, *DİA*, 44.cilt, s.416.
- Çalışkan, M. (2001). Kur'ân'da Hikmet Kavramı, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Temmuz-Aralık 2001, s 89-120.
- Çavgalov, N.(2012). İnciller'e ve Kur'ân'a Göre Hz. İsa'nın Mesajı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa, 2012.
- Çelik, İ. (2000). *Düşüşteki Taylorizm ve Yükselişteki Ohnoizm Karşısında Türk Yönetici Elitinin Durduğu Yer*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Malatya.
- Çetin, S. (2019). Farabi ve Platon'da Devlet Yapılanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırıkkale.
- Dalkılıç, B. (2003). İskenderiye'li Yahudi Filozof: Philo, Eserleri ve Felsefî Yöntemi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 15, s 15, 61-79.
- Demir, H. A, Oktav, O, Üner, N, (1997). *İşletme Ekonomisi ve Yönetimi*, İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.
- Demir, K. A. Hristiyanlık Dininin Devlet Yönetimi Üzerine Etkiler, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/137-151.
- Demir, M. (2010). Kur'ân'da Tevâzu Kavramı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Demirci, M.(1994). Hz Peygamber'in Tevâzu ve Vakarı. *Diyanet Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, s 59-64.
- Dimock, M. E. (1954). *Amme İdaresinin Prensipleri*, çev. Nermin Abadan, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Dinçer, Ö. Yahya F. (1996) *İşletme Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Doğan, M. (2014). Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır, *Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 5, s 93- 130.
- Dölek, E. (2018). Max Weber ve Michel Foucault'da İktidar: Karşılaştırmalı Bir Analiz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Düren, Z. (2000). *2000'li Yıllarda Yönetim*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ece, H. (2006). *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Beyân Yayınları.
- El-İsfehâni, R. (2010). *Müfredat Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, İstanbul: Çıra Yayınları.
- El-Mâverdi, Ebu'l –Hasen Ali b. Muhammed bin Habib (v.450/1058), (1399/1979). *Edebü'd-Dünya ve'd-Din, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut.
- Erdem, Ş. (2019). *Üstün Yeteneklilerin İyi Oluşunda Bilgelik, Değerler ve Benlik Kavramının Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Ersöz, R. (2016). Kur'ân'a Göre 'Hakk' ve 'Adalet' Kavramları Bağlamında İslâm Toplumunun İctimâî Değerleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2.
- Farabi, (2001). *Medinetü'l-Fâzıla*, Ankara: MEB Yayınları.
- Gökçe, F. (1994), Eğitimde Denetimin Amaç ve İlkeleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı 10, s 73-78.
- Güllüce, V. (1998). Kur'an'da Hikmet Kavramı Üzerine, *Ekev Akademi Dergisi*, cilt 1, Sayı 2, s 43-48.
- Gündoğdu, H. G. (2020). Türkiye'de Kamu Yönetiminde Koordinasyon, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Gündüz, Ş.(2020). *Hristiyanlık*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Gürkan, S. L.(2013). Zebûr, *DİA*, 44.cilt. s 171-173.
- Gürkan, S. L. (2004). *Anahatlarıyla Yahudilik*, Türkiye: İsam Yayınları.
- Gürüz, D. Emet G.(2006). *Yönetim ve Organizasyon*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Hamidullah, M. (2013). *İslam Peygamberi*, Beyan Yayınları 1.cilt, s.77.

- Hançerli, S. (2014). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Bürokratik Yapısının Weberyan Bürokrasi Kuramı Çerçevesinde Analizi: Türk Hava Kuvvetleri Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya.
- Harman, Ö. F. (1988). Ahd-i Atîk *DİA*, 1. Cilt, 494-501.
- Harman, Ö. F.(2000). İncil, *DİA*, 22.cilt, s.270-276.
- Harman, Ö. F.(2013). Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Adalet, *Din ve Hayat Dergisi*, 18/ 21-24.
- Işık, H. (1993). Yahudi Kutsal Kitabında Tanrı İnancı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- İncik, B. (2018). Kur'ân'da Zebur: Tefsir Kaynakları ekseninde bir inceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Kahraman, H. İ. (2018). Sabır Kavramının Semantik Tahlili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Karacoşkun, M. D. Horozcu, Ü. vd. (2013). *Din Psikolojisi*, Türkiye, Grafiker Yayınları.
- Karagöz, İ. (1999). İtaat *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 35, Sayı 4, Ekim-Kasım-Aralık, , 41-48.
- Karaman, H. Çağırıcı, M. vd, (2007). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1.cilt, s 700.
- Karaman, H. Çağırıcı, M. vd, (2007). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, cilt 1, s 446- 448.
- Karaman, H. Çağırıcı, M. vd, (2007). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, cilt 2, s 100.
- Karaman, H. Çağırıcı, M. vd, (2007). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, cilt 5, s 376.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, Sayı 1, Ocak, s 62- 80.
- Kaufmann, Y. (1977). *History of the religion of Israel IV: from the Babylonian captivity to the end of prophecy*, New York: Ktav.

- Kiraz, C. (2016). *Kur'ân'da Ahlak İlkeleri*, Bursa: Emin Yayınları.
- Koçel, T. (1993). *İşletme Yöneticiliği, Yönetici Geliştirme, Organizasyon ve Davranış*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Koçel, Tamer, (2014). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kozak, A. (2016). Okul Yöneticilerinin Yönetimsel Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Uşak.
- Kuper, A. Kuper, J. (2016). Adalet, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 15.
- Kur'ân-ı Kerim Meali*, (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Kutsal Kitap*, 2016, Yeni Yaşam Yayınları, Korea.
- Kutup, S. (1991). *Fî-Zilâl'il-Kur'ân*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2. Cilt, s:523.
- Kutup, S. (1991). *Fî-Zilâl'il-Kur'ân*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 6. Cilt, s:146-147.
- Kutup, S. (1991). *Fî-Zilâl'il-Kur'ân*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 5.cilt.
- Küçük, A. Tümer, G. K. Alparlan M. (2010). *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Malone, T. W. ve Crowston, K. (1990). What is Coordination Theory and How Can it Help Design Cooperative Work Systems?, Frank Halasz (ed.), *Proceeding Of The Third Conference On Computer-Supported Cooperative Work*, CA: ACM Press, Los Angeles, , s. 357-370.
- Mete, D. (2019). *Kutsal Kitaplar Bağlamında İlahi Dinlerde İnsan Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Mütercim Â. E. Adalet, (2014). *el-Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 5 Cilt.
- Nizâmü'l-Mülk, (2009). *Siyasetname*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Ökmen, M. A. (2004) Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetim Faktörü olarak Yerel Yönetimler. *Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetimi*, Ankara, s 28-80.
- Önal, R. (2008). Kur'ân'da İmani ve Ahlaki Bir Tavrın Olarak Sabır, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, s. 439-466.

- Özcan, Ş. (2016). İnsana Verilen Değer Ekseninde Çeşitli Dinlerde İnsan: Dinler Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Dini Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 48, Ocak-Haziran, Cilt: 19, s. 203-224.
- Öztürk, B. Ü. (2012). Likert'in Sistem 4 Yaklaşımına Göre İşletmelerde Yöneticilerin Liderlik Özelliklerinin Örgüt Kültürü İle Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, İstanbul.
- Podol, R. (1962). *Sevk ve İdarenin Esasları*, Todaie, Ankara.
- Şavlı, M. R. (2014). İslâm Düşüncesinde Hikmet Anlayışı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- Şimşek, M. S. (1999). *Kur'an'ın Ana Konuları*, Konya: Beyan Yayıncılık.
- Şimşek, M. Ş. (2002). *Yönetim ve Organizasyon*, Konya: Günay Ofset.
- Tanyu, H. (1988). Ahd-i Cedîd, *DİA*, 1. Cilt, s. 501-507.
- Temirak, M. (2019). Türk-İslam Yönetim Anlayışının Yönetim Fonksiyonları Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname'si Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Tortop, N. İşbir, E. G, Aykaç, B. Yayman, H. Özer, M. A. (2012) *Yönetim Bilimi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Torun, Y. (2017). *Din Siyaset İlişkisi*. Ankara: Hukuk Yayınları.
- Tosun, K, (1962). *İşletme Yönetimi*, İstanbul: Savaş Yayınları.
- Tuncer, M. (2003). Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk'te Devlet Felsefesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Elazığ.
- Turhan, A. (2010). Kur'an'da Yönetim Kavram ve İlkeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Tümer, G. (1994). Din, *DİA*, 9. Cilt, s.314.
- Türcan, T. 2010. Şura. *DİA*, 39. Cilt, s.230-235.
- Weaver, N. C. (1997). *Toplam Kalite Yönetimi'nin Dört Aşaması*, çev. Tuncay Birkan-Osman Akınhay, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Yavuz, Y. Ş. (2012). Vahiy, *DİA*, 42. Cilt, s. 443.

- Yener, M. (2019). İbn Hazm'da Politik Teoloji ve İmamet Nazariyesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun.
- Yenisu, E. Şahin, F. Öztekel, H. (2019). Yönetim Düşüncesinin Evriminde, Sistem Kuramının Etkileri: Kavramsal Bir Çözümleme, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 6, sayı 18, , s 514-527.
- Yetim, M. (2019). *Kutsal Kitap Eleştirisi*, Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Yılmaz, S. (2019). Kur'ân-ı Kerim'de Sabır ve Dua Mefhumlarına Genel Bir Bakış, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- Yücel, E. Arslantürk, G. (2019). Kendini Unutmak: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu, *Studies in Psychology*, Cilt 39, Sayı 1, s 209-243.
- Zengin, H. (2004). Mezopotamya Bölgesinde İlk Siyasal Gelişmeler ve İlk Devlet Modeli: Sümer Kent Devleti, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kocaeli.
- Zülaloğlu, F. (2004). *Temel Kaynağımız Kur'ân*, İstanbul: Ekin Yayınları.

